૬

અમર્ષિની એ રસરાસમંડળી
કોને ધૂમી અર્પતી અર્ઘઅંજલિ ?
અનન્ત ઓજસ્વી અનસ્ત એક છે
આર્યત્વ શો ધ્રુવ રસેશ, રસર્ષિ એ પૂજે

૭

શીળાઉન્હા કાળના વાયુ વાયા,
યુગપલટાના ચડ વંટોળ ધાયા,
મૃત્યુ મુખના, જગપ્રલય શા, ઘોર અન્ધાર છાયા
ત્હો યે મૃત્યુતરેલા રસઅમર તણા
ભર્ગ ના ઝંખવાયા

૮

રસની ધ્રુવદિશે જોતા પ્રવરો રસગોત્રના !
પ્રેમભક્તિ તણી ભાવે લેજો આ રસવન્દના

નોંધ:-આ નાટકના પ્રવેશોની વાર્તાકળીઓ ભારતના રસગ્રન્થોની રસવેલેથી વીણેલી છે, ને એ કળીઓને પાણી છાંટી ખીલાવી પ્રફુલ્લાવી, એમની રસપાંખડીઓમા નવા રસસૌરભ ભરી એમને આ યુગમા પુનરપિ ફોરમતી કરવાનો વસન્તધર્મ આ નાટકના કલાવિધાનમા પાળ્યો છે એટલે ગીર્વાણ ગિરાના એ રસઅમરોને ચરણે આ રસમાળ ધર વાની સવિશેષ ઉચિતતા સુજ્ઞ વાચકને સહજે સ્હમજાશે

પ્રસ્તાવના

રસશાસ્ત્રનો જગતઇતિહાસ બન્ધિયાર સરોવર જેવો છે કે વહેતી સરિતા સમો છે? એ પ્રશ્ન પૂછાય ત્હાંજ ઉત્તર નથી મળી જતો? क्षणे क्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः સૌન્દર્યસિદ્ધિના એવા શાસ્ત્રમાં કલાવિધાનની નવીનતા ન જ સંભવે એમ ઉચ્ચરવું એ જ કૌતુક. એ અભિનવ કલાવિધાન સૌન્દર્યશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વોને અનુસરીને જ હોઈ શકે. રસશાસ્ત્રનાં પાંદડાં ખરી નવપલ્લવ પ્રગટે: એનાં મૂળ ઉખેડી સહુથી નવાં ન રોપાય.

ત્હારે રસશાસ્ત્રનો જગતઇતિહાસ શો છે? આ કલાકૃતિ સ્હમજવા જેટલી જ સ્વલ્પ નાટ્યકલા ઉપર વિહંગદૃષ્ટિ ફેરવી જોઇએ.

યૂરોપઅમેરિકાનાં રસશાસ્ત્રનાં ઐતિહાસિક મૂળ ગ્રીસ દેશની સૌન્દર્યભાવનામાં છે. અને ગ્રીક રસશાસ્ત્રની નાટ્યશૈલીમાં એકાગ્રતાની ત્રણ સન્ધીઓ પાળવાની પ્રથા હતી. એક કાળની એકાગ્રતા, બીજી દેશની એકાગ્રતા, ત્રીજી હતી વાર્તા-વસ્તુની એકાગ્રતા. નાટકનો પડદો ઉપડે તે પડે ત્હાં સૂધી સમયનું વ્હેણ, નદીના પ્રવાહ સમું, અખંડ વહેતું; દેશનો પૃથ્વીપટ, આભના ચન્દરવા સમો, અવિચ્છિન્ન વિસ્તરતો; ને વાર્તા-વસ્તુની કાર્યકારણસંકલના બીજમાંથી થડ, ને થડમાંથી શાખાઓ, ને શાખાઓમાંથી ડાંખળીઓ, ને ડાંખળીઓમાંથી પત્ર પુષ્પ ને ફલની પેઠે, અવિચ્છિન્ન ને અખંડ પ્રપુલ્લતી ને પરિણમતી. ત્રિવેણીસંગમ સમો

એ ત્રણે ય એકાગ્રતાઓનો સગમ સ્વાભાવિક ને પ્રાકૃતિક —સહજલભ્ય સમો નીવડે એવુ સુન્દર કલાવિધાન ગ્રીસના મહાકલાવિધાયકો રચતા દેશ કાલ ને વસ્તુની એકાગ્રતાના કલાવિધાનની એવી રસસિદ્ધિ ગ્રીસ દેશના મહા નાટકકારોએ નિજનિજની નાટકમાલામા સફળતાથી સાધી, અને યૂરોપ ને એ રસઆદર્શનો કલાવારસો સમર્પ્યો ગ્રીસે પાડેલા કલાવિધાનના એ રાજમાર્ગે સકલ યૂરોપના મહાકલા વિધાયકો સૈકાઓ સૂધી ગયા–આવ્યા ઇસ્વી સન પૂર્વે પાચસોક વર્ષથી ઇસ્વી સનના પદરમા સૈકા પર્યન્ત–લગભગ બે હજાર વર્ષ સૂધી દેશકાલવસ્તુની કલાએકાગ્રતાના ત્રિવેણી ગૂથણની રસનિયમાવલિની આણ યૂરોપમા–પ્રધાનત –ચક્રવર્તી રહી પછી ઇસ્વી સનના સોળમા સૈકામા ઇંગ્લાડના મહાકવિ શેક્ષપિયર ને એ સૂર્યોદય પહેલાના અરુણોદય સમા માર્લો, થયા બે હજાર વર્ષથી યૂરોપમા ચક્રવર્તિણી ગ્રીસની ત્રિવેણીસગમની રસનિયમાવલિ એ મહાકવિઓએ તોડી અને ત્રણમાથી બે–દેશ ને કાલ–ની એકાગ્રતા એમણે ન પાળી તે પછી ત્રણ સૈકા વીત્યા ને સાભળ્યુ છે કે આજના ઇંગ્લાડના નાટકકાર બર્નાડ શોએ Back To Mathu selah નામના પોતાના નાટકમા–એ નાટક મ્હે હજી વાચ્યુ નથી–એ વસ્તુએકાગ્રતાની પ્રથા પણ ત્યાગી છે ગ્રીક શૈલીને હરાવીને શેક્ષપિયર શૈલી અન્તે યૂરોપમા વિજયશાલિની થઇ છે ને પ્રગતિ પામી છે

અમેરિકાની નવસસ્કૃતિ બાલક છે ને રસશાસ્ત્રમા હજી પ્રધાનત યૂરોપને પગને ચાલે છે એટને નાટ્યકલામા રસપ્રથાનુ નવવિધાન અમેરિકાએ હજી આદર્યું નથી, ને યૂરોપી શૈલીને અનુસરે છે

અતિ અલ્પ, સારરૂપ, પ્રકરણોનાં મથાળાં જેવો, યૂરોપ-અમેરિકાના નાટ્યશાસ્ત્રનો એ ઈતિહાસઅર્ક.

આપણે ત્‍હાંનો નાટ્યકલાનો ઈતિહાસ જરા નિહાળિયે.

ઇસ્વી સનના પહેલા સૈકામાં શ્રી વિક્રમદેવના ચક્રવર્તી રાજદરબારમાં કાલિદાસ થયા, ને ત્‍હેમની પૂર્વે દોઢબે સૈકા ઉપર ભાસ થયા. એટલે કે માર્લો શેક્ષપિયરની પૂર્વે અઢારેક સૈકાથી તો આપણા ભારતીય નાટ્યશાસ્ત્રના કલાવિધાનમાં ત્‍હાં શેક્ષપિયરે સાધ્યું તે એક જ-વસ્તુએકાગ્રતાનું કલા-સ્વાતન્ત્ર્ય પ્રવર્તમાન હતું. ભાસ કાલિદાસ કે ભવભૂતિ કોઈના કલાવિધાનમાં દેશકાલની એકાગ્રતા નથી, વસ્તુએકાગ્રતાનું કલાશૃંગ છે. જે કલાસ્વાતન્ત્ર્ય યૂરોપમાં ઇસ્વી સનના સોળમા સૈકામાં સધાયું, રસશાસ્ત્રનું તે કલાસ્વાતન્ત્ર્ય ઇસ્વી સન પૂર્વે બેએક સૈકાથી તો ભારતવર્ષમાં સર્વસિદ્ધ હતું એમ ઈતિહાસ કહે છે.

અને નાટ્યકલા તો રસકલાની એક રસવાદળી. काव्येषु नाटकं रम्यम्: સૌન્દર્યકલાની રસવાટિકામાં નાટકકલા-વિધાન તો એક રસકુંજ. સમસ્ત સૌન્દર્યસૃજનવિધાનનો આપણો કલાપ્રદેશ તો વિસ્તરતા અર્ણવ શો વિશાળો છે. રામાયણની મહાવાર્તામાં કે મહાસાગર સમા મહાભારતમાં કે બાણભટ્ટની કાદંબરીમાંનાં જન્માન્તરનાં કથાભ્રમણોમાં વસ્તુ એકાગ્રતાનું કલાવિધાન સર્વોપરી છે. આપણી નાટ્ય-કલામાં જ નહિ, નાટક કાવ્ય કાદંબરીના આપણા સમસ્ત રસપ્રદેશમાં દેશકાલની એકાગ્રતાનાં સૂત્ર અલોપ છે, વસ્તુ-એકાગ્રતાનું કલાસૂત્ર ચક્રવર્તી છે.

અને તેમાં આપણે ત્‍હાં છે બેચારેક અપવાદ. એક તો આર્યોના પ્રાચીનમાં પ્રાચીન મહાગ્રન્થ ઋગ્વેદનો; બીજો

અષ્ટાદશે પુરાણોની ઋષિમંડલિમાં મહર્ષિ સરિખડા પુરાણ-પ્રમુખ શ્રીમદ્ ભાગવતનો. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા પણ એ વર્ગમાં કંઇક મૂકાય. ઋગ્વેદના દશે મંડલોમાં કે એ દશે મંડલનાં સૂક્તોમાં,'એક વા બીજા કારણથી પણ હકીકતે, બીજવૃક્ષશાખાવિટપપત્રપુષ્પફલનાં પરંપરાનિયમન નથી; એક ભાવદોરે પરોવેલા મણકાઓની માલાનું સાદું પણ સૂક્ષ્મ કલાવિધાન છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના દ્વાદશે સ્કન્ધ કે એ સ્કન્ધોમાંના સકલ અધ્યાયમંડલ, રામાયણના સાતે કાંડ કે મહાભારતના અઢારે પર્વની પેઠે, એક બીજામાંથી કાર્યકારણમાલારૂપે પરિણમતા નહિ સિદ્ધ કરી શકાય. ગીતાજીનો ચોથો અધ્યાય ત્રીજામાંથી કે પાંચમો અધ્યાય ચોથામાંથી પરિણમવો જ જોઇએ એવી કઇ કથાશૃંખલા છે? ભાગવતના દ્વાદશ સ્કન્ધો ને ગીતાજીના ઘણાખરા અધ્યાય, ઋગ્વેદના સૂક્તો સમા, સૂરજમાલાના જ્યોતિ-ખંડો જેવા છેઃ નિજનિજની સ્વતન્ત્રતા ઓછી વધતી માણતા છતાં મહાગુરુત્વાકર્ષણના કો નિયમનને અદશ્ય દોરે પરોવાયેલા, સ્વતન્ત્ર જેવા છતાં એકદોરે ગૂથાયેલી માલાના મણિ જેવા, એ કાવ્યમણકાઓ છે. એમાં શાકુન્ત-લના જેવી વસ્તુએકાગ્રતાની કાર્યકારણસંકલના નથી; ભાવ-એકાગ્રતાના ગુરુત્વાકર્ષણનું એમાં કલાગુંફન છે.

એ કલાગુંફનને આપણા રસદ્રષ્ટાઓ સંહિતા કહેતા.

અને સંહિતા એટલે સંગ્રહ નહિ, 'સુભાષિતરત્ન ભંડાર' નહિ. સંહિતા એટલે ફૂલછાબ નહિ, ફૂલમાલાઃ सूत्रे मणिगणा इव. અને મણિ મોતી કે ફૂલડાંની માલા ગૂંથ-વામાં કલાવિધાયક યથાશક્તિમતિ કલા પૂરે છે એ તો સર્વવિદિત રસવાર્તા છે.

ઋગ્વેદ શ્રીમદ્ ભાગવત ને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા સંગ્રહ નથી, સંહિતાઓ છે.

આ થયો આપણા રસદેશ ઉપરનો સ્વલ્પ વિહંગદૃષ્ટિપાત.

અને હવે આ નાટકમાં ?–આ નાટકમાં નથી દેશકાળની એકાગ્રતા કે નથી વાર્તાવસ્તુની કાર્યકારણસંકલનાની એકાગ્રતા. ફૂલમાલામાંનું રસએકાગ્રતાનું, વીણ્યા ફૂલડાં ગૂંથનાર રસમાલીનું કલાવિધાન આમાં છે. બાહ્ય દૃષ્ટિએ જ નિરખનારને આ નાટકના પ્રવેશો પૃથક પૃથક મણકા ભાસશે. એ મણકાઓની ભીતર નિહાળશે ત્હેમને અન્તરમાં રહેલો ગુણ દેખાશે; ને એ ગુણ નિરખાશે ત્હેમને એ ગુણે ગૂંથેલી માલા યે જણાશે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કૃષ્ણચંદ્રની કથા મધ્યવર્તિની છે, ને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કૃષ્ણાર્જુનસંવાદ એક અખંડ દોર છે; એમ આ નાટકમાં શુકદેવજીનું યાત્રાભ્રમણ કંઇકો અંશે મધ્યવર્તી ને સંકલનારૂપ છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં જેમ ગ્રન્થ સમગ્ર ઉપર ઉપદ્રષ્ટા ગર્ભજ્ઞેગી શુકદેવજી વિરાજમાન છે, એમ આ સમગ્ર નાટકના યે ઉપદ્રષ્ટા સમા મહામુનિ પરમ સમર્થ યોગર્ષિ પતંજલિ છે. ત્રિલોકનો વિરાટદેહ આપણા દેહની પેઠે સંકળાયેલો નથી, પણ બ્રહ્મગુરુત્વાકર્ષણની અદૃશ્ય સાંકળે સંકળાયેલો ઉભો છે. ત્રિલોકની અણુસૃષ્ટિના અનુકરણ સમું આ ન્હાનકડું નાટક કો અદૃશ્ય ભાવએકાગ્રતાની રસસાંકળે સંગઠાયેલું છે. પ્રચલિત નાટ્યકલાવિધાનથી આ નાટકનું કલાવિધાન આટલું અનોખું છે એમ, આટલા યે અલ્પ ઇતિહાસવાચન પછી, રસશાસ્ત્રીઓને કહેવું એ તો પુનરુક્તિ દોષ જ ગણાય.

શ્રાવણી પૂર્ણિમા, સં. ૧૯૮૩ — ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

અનુક્રમ

વિશ્વગીતા

(બાગાદ્રિનાં રસોવાનને આગળે નદી ને હેનો સહિયરપરિવાર પધારે છે)

નદી ને સહિયરપરિવાર: જયતિ જય-જય, પ્રભો!
જયતિ જય,-જય, પ્રભો!
જયતિ જય-જય, જગજ્જ્યોતિ!
જય, વિભો! જય, પ્રભો!
સતત જય-જય, પ્રભો!
પરમ જય-જય, પરમ દ્યોતિ!
પ્રભો! જયતિ જય-જય, પ્રભો!

રજનીને રજનીપતિ, દિવસને દિનમણિ,
તેજના ઓઘથી વધાવે;
દિશદિશે ઝળહળે દેવ! તુજ દીવડા,
હારી જયજ્યોત ઝળકાવે:
પ્રભો! જયતિ જય-જય, પ્રભો!

પવન પરિમલ વહે અતુલ 'જય' શબ્દના,
પંખીગણ મધુર ગુંજારે;
ગગનને પાટ આ ગહન ભેદાવલી
અમર જયમન્ત્ર ઉચ્ચારે:
પ્રભો! જયતિ જય-જય, પ્રભો!

સૃજનના અણુઅણુ કેરી કિરણાવલી
રમતી ને ધૂમતી રસછોળે;

સહુ દિશાકાલ-ઇતિહાસ-શબ્દાવલી
'જય, પ્રભો!' 'જય, પ્રભો!' બોલે·
પ્રભો! જયતિ જય-જય, પ્રભો!

(યોગાદ્રિની શિખરઘટાઓમાં ભગવાન પતંજલિ ધ્યાનસ્થ વિરાજેલા છે નદી ને સહિયરપરિવાર યોગર્ષિને ફૂલડે વધાવે છે
પુષ્પના સ્પર્શે ને સૌરભથી યોગીન્દ્ર જાગે છે)

ભગવાન પતંજલિ: કેવી અદ્ભુત હતી આજની પ્રાત સન્ધ્યા!
વિશ્વસત્યોના સામટા ઉગ્યા'તા સૂર્ય.
પુષ્પવેલીઓ ને વૃક્ષરાજે ગૂંથાઇને
કુંજનો કુંજઘેરાવ ગોરભાય છે,
એવી ગૂંથાયેલી હતી
સંસારસત્યોની એ જ્યોતિર્માળ.
જ્યોતિર્દેવોના દેવાધિદેવ છે સૂર્યદેવ-
સંસારનું ચક્રવર્તી સત્ય કીયું?
હજી તો નથી લાધ્યું મ્હને
પાતંજલ યોગદર્શનનું એ પરમ સૂત્ર.

(વળી યોગર્ષિ ચિન્તનસમાધિમાં ધૃમે છે ઘડિયેક પછી સૂત્રધાર પ્રવેશે છે)

સૂત્રધાર: પ્રિયે! પાછળ પડી ગયો હતો
રસયાત્રામાં તો સુન્દરીઓ જ સારથી હોય
આ તો આપણે, કલ્યાણિ!

યોગાદ્રિની વનઘટાઓમાં આવી પ્હૂચ્યાં.
અંહિયાં ક્ય્હાંથી લાધશે નાટકનું વસ્તુ ?

નદી: બ્રહ્માંડના અણુઅણુમાં છે, નાથ !
અકૂકેકું મહાનાટકઃ
ને પરમ નાટક તો છે
અદ્‌ભુતવર્ણીલી આ જગતલીલા.
નાથ ! ક્ય્હાં શું નહિ જડે
એવું તો વિધિ યે ભાખન્તાં ભૂલે,
એટએટલું ભર્યું છે બ્રહ્માંડપતિએ બ્રહ્માંડભરમાં.
પેલા ભગવાન પતંજલિ વિરાજે:
ચાલો, દર્શને પાવન થઈએ.

(ભગવાન પતંજલિ કને જઈને ચરણવન્દના કરી દંપતી બેસે છે. ભગવાન ચિન્તનસમાધિમાં નિમગ્ન હોય છે)

ભગવાન પતંજલિ : જગતમાં દુઃખ છે, પાપ છે;
જન્મમૃત્યુની સેહાવલી છે,
આંગણ-આંગણ સ્વર્ગખંડ કોણ રોપશે ?
ક્ય્હારે તૂટશે નરકના દુર્ગોનાં દ્વાર ?
મહાસાગરમાં મોજાંઓ રમે છે,
એવાં રમે છે વિશ્વના મહાસત્યો
બ્રહ્માંડસાગરની લહરીએ-લહરીએ.
બ્રહ્માંડનું ચક્રવર્તી સત્ય કીયું ?

જગતને સુધારવા પૂર્વે
જગતને સ્હમજવુ જોઇએ

સૂત્રધારઃ સસાર સ્હમજાવવાના, સાગરની લહેર સમા,
ભાગ્યાતૂટ્યા આંકડા આલેખીશું.
પણ બ્રહ્માંડનો સાગર, બ્રહ્મર્ષિજી!
અપાર ને અગાધ નથી?

(ભગવાન પતંજલિ નયન ઉઘાડે છે સૂત્રધારને ને નટીને આનંદવતી આંખડીએ વધાવે છે દંપતિ પુનરપિ ચરણવંદના કરે છે, ઉભયને ભગવાન આશીર્વાદ આપે છે)

ભગવાન પતંજલિ: કલ્યાણ હો, ચિરંજીવીઓ!
ખરેખર! બ્રહ્માંડનો મહાસાગર
અપાર ને અગાધ છે
મનુવંશજના બુદ્ધિબાહુથી તરવાને
દુર્ગમ છે વિશ્વબંસીના વિશ્વગાન,
ને દુસ્તર છે નટવરની નટલીલા
રસચક્ષુઓ વિશ્વસત્યોને પારખે છે
એટલા બુદ્ધિચક્ષુઓ પારખતા નથી
તમે સમજાતીય છો એ નટવરના
ત્રિકાળને આમન્ત્રો, ત્રિલોક ખડા કરો,
આભના પડદાઓ ઢળાવો,
ને ભજવો વિશ્વવીલાનુ ભવ્ય નાટક
લોકલોકના ચિત્રવિચિત્ર પડદાઓ સજી,

કાળકાળના કલાખેલ જેવું,
મેઘમાલા શું એ વિશ્વદર્શન
વિશ્વગીતાને નામે ઉચ્ચારાશે રસજગતમાં.

નટી: આણી છીએ શુભાશિષોને કાજ.
પણ ભગવન્! અમે રહ્યાં મનુબાલ.
અમ અલ્પનાં એ શાં સાહસ ?
પંખીની પાંખને પીંછે
સાગર પીધા કેટકેટલાક પીવાશે ?
ગીતા ગાઈ હતી શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રે:
વિશ્વગીતાનાં ગાનારાં અમે કોણ ?

ભગવાન પતંજલિ: એ રસેશ્વરનાં હ્મે રસસન્તાન,
એ નટવરનાં હ્મે નટબાલઃ
હ્મે યે અમૃત પીધાં છે અમરોનાં.
કમંડલુ જેવડી કે ગગનપથરાતી
પ્રત્યેક રસવાદળીનો વર્ષવાનો છે ધર્મ.
રસર્ષિ કાલિદાસ જન્મશે રસદેશે,
ને અમ્મર થશે એ રસરાજવીની જન્મતિથિથી
કલારસિકોનો તમ રસવંશ.
બુદ્ધિના પગથિયાં જ્હાં પ્હોચતા નથી,
દૃષ્ટાની આંખડી એ ઓળખે-પારખે છે.
બુદ્ધિવાદોથી ધરતી થાકી છે;
હવે વાંછે છે દૃષ્ટાઓના દર્શનમન્દેશ.

ફૂદડીએ-ફૂદડીએ વિધિના નિર્માણમન્ત્ર
ટહુકે તારલિયાના મોર

વિરાટનો હિન્ડોળો ઝાકમઝોર,
વિરાટનો—

વિશ્વગીતાઃ

અંક પહેલો, કાળજૂના પ્રશ્નો

વિષ્કંભક

આભને આંગણે પ્રભાત

(ઉગતી ઉષાના આછા કુંકુમના ફૂવારા પૂર્વમા ધીરે ધીરે ઉડવા માંડ્યા છે. આથમતી નક્ષત્રમાળી તગતગે છે, ઋતુમાળા ઝપવાતી ઝમકે છે, બ્રહ્માંડની મોતીમેખના સમી મન્દહાસિનીમન્દ મન્દ હસે છે. ખરતા તારા સરિખડો એક ગન્ધર્વરાજ આભના ઉદરમાથી ત્હા ઉતરે છે.)

ગન્ધર્વરાજ: ધરતીનાં ધન્ય ભાગ્ય છે આજ.
ભગવાન પતજલિની આજ્ઞાથી
દેવદેવીઓ મહોત્સવ ઉજવે છે
પૃથ્વીવાસીઓના પૃથ્વીલોકમાં આજ
નટવરની પરમ નટલીલાનો.
તેજપાંખડીઓ સમી સ્વર્ગસુન્દરીઓ—

(ઉડતો ને ગાતો, પૂર્વી દિશામાથી વળતો, વિદ્યુત્વેલના ફૂલડા સરિખડો, અપ્સરાસંઘ સ્હામેથી આવતો દેખાય છે

અપ્સરાસંઘ:અહો! આજ કુંકુમ ઢોળાયેલ આભમાં.
ઉગ્યા સૃષ્ટિના સૌભાગ્ય!
રૂડા સૂર્યના સોહાગ!
આજ કુંકુમ ઢોળાયેલ આભમા.
અહો! આજ પૂર્વની અલકો ઉઠે વિશ્વમા;
થાય જગત ઝગઝગ,

જાણે બ્રહ્મછાંટી ભળક!
આજ કુંકુમ ઢોળાયેલ આભમાં.
અહો! આજ તેજના ફૂવારા ફૂટે ફાગના;
ઉડે શેડ એ અનન્ત,
વન્દે સન્ત ને મહન્ત·
આજ કુંકુમ ઢોળાયેલ આભમાં.

એક અપ્સરા: એ તે સૃષ્ટિનાં સૌભાગ્ય?
કે બ્રહ્માંડની અગ્નિઝાળ?

(ગન્ધર્વરાજ ને અપ્સરાસંઘ પરસ્પરને મળે—પિછાને છે, એટલે)

અપ્સરાસંઘ જય મહેન્દ્ર મહારાજનો.

ગન્ધર્વરાજ: જય સ્વર્ગના સ્વામીનો.

(પરસ્પરને વન્દન વન્દે છે)

ગન્ધર્વરાજ: ક્યહુંથી પધારે છે સ્વર્ગની રૂપપાંખડીઓ?
પૃથ્વીને પ્રકાશિત કરી આવ્યાં?

એક અપ્સરા: પૃથ્વી ઉપર પડછાયા પથરાયા છે,
ને મનુષ્યલોકે માંડી છે
—હમણાં હમણાં તો હદબેહદની—
પડછાયાઓની મહાપૂજા.
મહેન્દ્રઆજ્ઞાથી ગયાં'તાં અમે
સૌન્દર્યસામગ્રી સમર્પવાને કાજ:

સત્યલોક ને તેજલોકનાં સંજીવન.
કોના સદ્‌ભાગ્યને વધામણે
આપ ઉતરો છો આભમાંથી ?

ગન્ધર્વરાજ: ભગવાન પતંજલિના આદેશથી
પૃથ્વી લોકમાં ભજવાય છે આજ
વિશ્વગીતાનું કાલકલાઓનું નાટક.
આજે છે જનસ્થાનનું મહાપર્વ.
વ્હેલલા પ્રભાતે ગન્ધર્વકુલ
સતીઓનાં તીર્થસ્નાને સચર્યું' તું.
ભગવાને સંઘને સહાયતાર્થે રોક્યો.
દેવસાજ આણવાને મ્હને મોકલ્યો' તો.
પૃથ્વીલોકમાંથી પધારો છો,
તો કીધું હશે આજ તીર્થસ્નાન
સીતાઘાટે પુણ્યોદકમાં ?

બીજી અપ્સરા: વીસર્યાં અમે તો આજનું મહાપર્વ.
સીતાઘાટનું તીર્થસ્નાન તો
સ્વર્ગવાસીઓને ય પાવનકારી છે.

ગન્ધર્વરાજ: શો પ્હરોડનો પુણ્યોદય આજનો ?
દેહને ધોયો, ઇન્દ્રિયોને ધોઇ,
આતમરામને ન્હવરાવ્યો તીર્થોદકમાં.
ઉગતી ઉષાનાં આ કિરણો ફૂટે છે
એવાં ફૂટી નીકળ્યાં બ્રહ્મકિરણો

અમ અંગોઅંગે ને આત્મામાં.
અજવાળાં-અજવાળાં ઉગ્યાં ત્રિલોકનાં-
ત્હમે યે દેવકુલ છો,
કરો સીતાઘાટનાં તીર્થસ્નાન,
ને સોહાવ અમ સહાયતામાં.
સ્વર્ગની આનન્દવર્ણી સુન્દરતા
ને મનુષ્યલોકની કવિતાને સંગમે
પૃથ્વીલોક આજ ધન્ય થશે.

અપ્સરારાણી. અલકા! જા તું નન્દનવનમાં
આપણા સૌન્દર્યસાજને કાજ.
સ્નાન કરી અમે પરવારીએ
ત્હાં આવી મળજે દેવભૂમિમાં થઈને.
-ને ચાલો, સહિયરસંઘ! ચાલો આપણે
સીતાઘાટના તીર્થસ્નાને.

ગન્ધર્વરાજ: પે-એલી પંચવટી;
યુગયુગનાં પ્રભાતે પ્રભાતે
સારસજોડલાં જ્હાં રમે છે તે.
કાળજૂના જોગી સમોવડ ત્હાં
ઉભા છે જટાધારી પાંચ વડલા,
પંચેન્દ્રિયોને પાવન કરતા.
યજ્ઞદેવતાના જાણે પાંચ યજ્ઞકુંડ:
ને વચ્ચે યજ્ઞવેદી સમી આશ્રમકુંજ.

પેલો સીતાઘાટ, ને તીરે રામમન્દિર.
ચરણે વહે છે પુણ્યસ્રોત ગોદાવરી.
સીતાઘાટે તીર્થસ્નાન કરી
પધારજો પછી પૃથ્વીને રંગમંડપે.
જઇને વધાઇ આપું છું આગમનની,
કે સ્વર્ગનું સૌન્દર્ય પધારે છે
પૃથ્વીલોકને રસમન્દિરિયે.

(દિવસાજ લેઇને ગન્ધર્વરાજ પૃથ્વીને રંગમંડપે સંચરે છે. અપ્સરાવૃન્દ ગાતુ ગાતુ સીતાઘાટે તીર્થસ્નાને ઉતરે છે)

અહો! આજ કુંકુમ ઢોળાયેલ આભમાં.

પ્રવેશ ૧ લો
પંચવટીનં પુણ્યતીર્થે

(પંચવટીની પલ્લવગાઢ ને પુણ્યશીતળી ઘટાછાયા વચ્ચેની પર્ણશાળાને મુખદ્વારે સીતાવાડીમાં ચંપ વર્ણું હીરનું ચીર પ્હેરેલા સીતા દેવી ને મૃગચર્મધારી બ્રહ્મચારી લક્ષ્મણજી ઉભાં છે)

લક્ષ્મણજીઃ ત્ય્હારે હું જાઉં છું, પુણ્યમૂર્તિ!

(નયનકિરણોથી ધરતીને ખોતરી રહે છે)

સીતાજીઃ (વિચારતન્દ્રામાંથી ચમકી—જાગીને)
ક્ય્હાં જશો બ્રહ્મચર્યવર્ચસ્વી?

લક્ષ્મણજીઃ તપસ્વિનીની આજ્ઞા થઈ છે ત્ય્હાં,
જગતસહાયકની સહાયતાર્થે
જે વીરનું બાણ ત્રિલોકને પરોવે છે,
તે મહાવીરની ન્હારે

(અંગારા ભરી શાપડી સમું મુખારવિન્દ ઝગઝગે છે)

સીતાજીઃ કોઈ શું કહેતું—પ્રેરતું'તું?
બાન્ધવે બન્ધુકૃત્યે પધારવાનું જ હોય
વન છે વિતર્કસુલભ ને અઘોર.
'હે સીતે!' 'હે લક્ષ્મણ!' 'હે બાન્ધવ!'

હવામાં ઉડતા આવ્યા એ આર્તશબ્દો,
શત્રુના શલ્ય સમા હૈયે વાગ્યા.
મ્હારી આંખડલીમાં તરવરે છે
અનિષ્ટના ઓળાઓ આજ.

લક્ષ્મણજી: એથી જ ન્હોતો જતો હું.
રાઘવચન્દ્ર ભળાવી ગયા છે
'મુજ જીવનલક્ષ્મીનાં જતન કરજે.'

સીતાજી: પંચવટીના પરબ્રહ્મ છે રાઘવચન્દ્ર;
સીતા તો છે એ ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા,
એ પુરુષોત્તમની પ્રકૃતિ.
સતીના સંસારનો રસમુગટ છે સ્વામી.
સ્ત્રીના કરતાં, ઓ જિતેન્દ્રિય!
સ્ત્રીના નાથની પ્હેલી રક્ષા હોય.

(તપધારી લક્ષ્મણજી ચરણવન્દના કરે છે)

સીતાજી નયનોમાં નિરખશો જ નહિ?
નયન નાંખ્યાં નથી ઝીલાતા શું?

લક્ષ્મણજી: પાછી અયોધ્યાનગરી પેખીશું
ત્ય્હારે નયણાં ભરી નિહાળીશું
પૂર્ણિમા શો પ્રફુલ્લેલો મુખચન્દ્ર.
ત્ય્હાં સુધી પૂજીશ પદપાંખડીઓને

સીતાજી: સ્હવારથી થાય છે અપશુકન.
અમગલ જોઉં છું, અમગલ ભાખુ છું.

લક્ષ્મણજી: મધુરભાષિણી સીતા દેવી
કાળકઠોર બોલ બોલે છે.
આજ અઘોર ક્ષણ ઉગી છે આપણી
વનવાસ આજથી મડાણો
જાઉં છું, વ્રતવિહારિણી!
વનદેવતા રક્ષણહાર હો સહુના

(ખિન્ન મુદ્રાથી પણ બાણવરસતા ધનુષ્ય સમી ભ્રુકુટિએ સિધાવે છે)

સીતાજી: અશુભની? કે શુભની?
શી હશે વનની કથા?

(ચિન્તનભારે પગલે બ્રહ્મચારી લક્ષ્મણજી પાછા આવે છે)

સીતાજી જતા પગ નથી ઉપડતા કે શું?
સ્થિરાત્મા આજ વ્યગ્રચિત્ત દીસો છો કાંઈ?

લક્ષ્મણજી પગ નકારે છે, અન્તર નકારે છે,
સતીની આજ્ઞા પાળવાને એક
જાઉં છું મહાવનની વાડીઓમા
પર્ણશાળામા પધારશે સીતાદેવી?

(સીતાજી પુષ્પસ્થાનમાંથી પર્ણશાળામાં પધારે છે પત્રપુટે ભરેલા રામકમંડળમાંથી લક્ષ્મણજી ઉમરા ઉપર જળધારા કરે છે, ધનુષ્ય ટોચથી મર્યાદરેખ દોરે છે, ઉપર મન્ત્રઅંજલિ છાંટે છે)

લક્ષ્મણજી: રાઘવચન્દ્રની આણની આ છે મર્યાદરેખા;
ઉપર મૂક્યું છે બ્રહ્મચર્યનું મુજ તપોબળ;
ને સ્થાપનમન્ત્ર છે સતીનાં સતીત્વનો.
બ્રહ્માંડભરનું કો યે અનિષ્ટ
ઉલંઘી શકશે નહિ એમને.
ગૃહિણી ગૃહમાં નિશ્ચિન્ત છે સદા.
જવું ગમતું નથી, ત્હો યે જાઉં છું.

(કાઇક કાયિક—કાઇક માનસિક વન્દના વન્દી બ્રહ્મચર્યવર્ચસ્વી લક્ષ્મણજી સિધાવે છે, કાળના પડદા શી પાછળ વનરાજી ઢળે છે)

સીતાજી: વણદીઠા વાયુથી વન ફફડે,
એવું ફફડે છે અત્ય્હારે મ્હારું હૈયું.

(કાળમીટના શિખર ઉપર સૂર્યતેજના ઓપ સમુ સૂક્ષ્મ વણાય વસ્ત્રધારી, કરમાં કમણ્ડલુ ને દંડ લેઈ, વેદોચ્ચાર કરતો એક ત્રિદંડી વનમાંથી આવે છે જરા આઘે ઉભીને)

ત્રિદંડી: ભિક્ષાન્ન દેહિ, રૂપમૂર્તિ!
સુકેશી! ચિન્તવો છો તે લાધશે.

સીતાજી: સાધુજી! હું તો ભય ચિન્તવતી હતી.

(દડીને સહજ કંપવા ફરકી જાય છે)

ત્રિદંડી: બ્રહ્મવેણ મિથ્યા નહિ થાય.
સાક્ષાત્મૂર્તિ ભયે મળશે,
ને ફૂટતા થાળ સમો ફૂટી યે જશે.

સીતાજી: અર્ધ્યપાદ્યાદિ લઇ આવુ, સાધુજી!

(સીતાજી પર્ણશાળાના અન્ત દ્વારમાં પધારે છે)

ત્રિદંડી: સ્વર્ગ ઉતારી જાણે આગણે આણ્યુ
-સાધુત્વના સબોધન શે ડખે છે આજ?
પૃથ્વીપૃથ્વીના છે ચન્દ્રમા,
ને અનેક છે વિરાટદેહમા પૃથ્વીઓ
સકલ ચન્દ્રમાઓની રૂપકલા સમેટીને
રચી છે આ જ્યોત્સ્નાદેહિનીમા.
સુણ્યાથી દીઠુ વિશેષ છે સદા
સુવર્ણદ્વીપના રત્નપ્રાસાદોને યે
સૂર્યપ્રભા શી સોહાવે-

(અર્ધ્ય પાદ્ય ને ભોજન લેઈ સીતાદેવી આવે છે)

ત્રિદંડી: એકલા જ છો મ્હાવનમા?
રૂપની પૂર્ણિમા એકાકિની કા ઉગે?

સીતાજી: વનમા સચર્યા છે મ્હારા શ્યામ
સુવર્ણમૃગલાની શોધમા
આવશે, ને પર્ણશાળા અજવાળશે.
સ્વીકારશો અર્ધ્ય પાદ્ય ને ભોજન?

(અટ્ટહાસ્યે યતિ હસે છે ઝાડીઓમાં કાળના ભાલ શા ભીષણ પડઘા પડે છે)

ત્રિદંડી: પ્રત્યક્ષને છાંડી અશક્યને ભજવા !
આ રૂપલતાને ક્ષણેકે છાંડે
એ નાથ નઠોર નથી ?

સીતાજી: મા નિન્દો મ્હારા સ્વામીને.
પ્રિયતમાપ્રેર્યા પધાર્યા છે પ્રાણેશ્વર.
મન-કાયા-વચનના સંયમના
ત્રિદંડને લજાવશો મા, યતીશ્વર !

ત્રિદંડી: નાથને નયનો નથી દીસતાં;
કે સુવર્ણમૃગ શોધવાને કાજ
છાંડી છે આ સુવર્ણી મૃગાક્ષીને ?
શુચિસ્મિતે ! જગતને ચંપે
તું તો છો અજબ કો ચંપાનું ફૂલ.

સીતાજી: ભટકતા ભમરા પજવે નહિ
ત્હો યે એટલું ય સારૂં.
પણ યતીશ્વર ! જીભ લજવાય છે;
કાષાયને નથી શોભતી આ વાણ.

(અદૃશ્યના કિરણો સ્હામ્હેથી આવી આવીને
સીતાદેવીને યે સ્પર્શી-ડખી જાય છે.)

ત્રિદંડી: દેવિ! વન વધે કે પ્રાસાદ ?

સીતાજી: જ્હાં પ્રાણેશ્વર, ત્હાં સર્વેશ્વર.

ત્રિદંડી: માનવીને પંચ છે મહાપ્રાણ,
ને પ્રાણપ્રાણના છે પ્રાણેશ્વર.

સીતાજી: વેદાચ્ચારી કાષાયધારીના
દડ શરમાય છે, દડીજી!
લ્યો આ આર્ધ્ય પાદ્ય ને ભિક્ષા

(ત્રિદડી અર્ઘ્યપાદ્યાદિ લેવા જાય છે ઉમરાની મર્યાદરેખ ઓળગવા હાથ જતા અદ્દશ્ય વીજળીના વજ્રમાલા વાગે છે, કાષાયધારી પાછા પડે છે)

ત્રિદંડી: આદર એ જ છે અર્ધ્ય ને પાદ્ય
ભૂખ છે મ્હારે દેહની છીપાવશો?

સીતાજી. પરિવ્રાજકને તે નિર્મુખ વળાવાતા હશે?

ત્રિદંડી· તો આપો આયુષ્યના અન્નોદક

સીતાજી: વનવન મ્હોર્યાં છે દડકારણ્યના
આ છે ફળફૂલના ફલાહાર.
મૃગયાએથી આવશે, મૃગભોગ એ લાવશે

ત્રિદડી: ત્રિદડીને ભૂખ્યો રાખણહારી છો કોણ?

(ત્રિદડીના બોલથી પચવટીની ઘટાઓ ધ્રૂજે છે અગમ્ય કો ભયમર્યાં સીતાદેવી રાઘવચન્દ્રની ને તપધારી લક્ષ્મણજીની વાટ નિહાળે છે કાનના પ૰ગ સમા નીલવર્ણાં મ ત્ર મહાવનને આખડની નિહાળી રહે છે)

ત્રિદંડી: અહાલેક! જાઉં છુ ત્હારે ભૂખ્યો જ.

સીતાજીઃ અતિથિદેવ ! ભૂખ્યા ન જવાય એમ.
અતિથિદેવ નિર્મુખ વળે તો
ગૃહ ને ગૃહિણીને લાંછન લાગે.

ત્રિદંડીઃ તો અંહી મૂકો અન્નપાણી.

સીતાજીઃ રામભદ્રની આણમર્યાદની બ્હાર ?

ત્રિદંડીઃ ત્ય્હારે હું જાઉં છું.

સીતાજીઃ સ્રીજનથી જોગેશ્વર મ્હોટા;
ને સ્રીહઠથી જોગીહઠ મ્હોટી.
જગતમાં તો ડગલે ડગલે છે જોખમ.
ભયવિહોણી ભૂમિ દીઠી નથી કો.
અતિથિદેવ; ને તે ય વળી ત્રિદંડી,
નિર્મુખ કેમ વળાવાય એમને ?
સતિયાંને સંકટ શાં ?

(મર્યાદરેખ ઓળંગવા જાય છે, ત્હાં સહસા ખમચીને સ્વગત)

આ શું સાંભળું છું ?
હવા થરથરે છે ? કે આભ ?
ભયંકર ભણકારા વાગે છે,
જાણે પ્રલયનો ઘોર;
જાણે સાગરે માઝા મૂકી !

(અન્નજલ મૂકવાને સીતાજી કમળના ડોડલા ચા કરછેડલે મર્યાદરેખ ઉલવે છે; ત્હાં સહસા, આભમાંથી શકરો બાજ પારાવતજોડલાં ઉપર તલપ મારે એમ, બન્ને હાથેજીઓ ત્રિદંડી ઝીલી લે છે, સીતાદેવીને પર્ણશાળાની બ્હાર ખેંચી લે છે, માયાવીરીતે ત્રિદંડીનો વેશપલટો થાય છે; ને શિખર સમો ભવ્ય, પણ પર્વત સમો કાળો ને કઠોર, સુવર્ણદ્વીપનો રાજરાજેશ્વર મહારાક્ષસ રાવણ ખડો થાય છે ગર્ધવનેડયો ત્હેનો માયાવી સુવર્ણરથ આંગણામાં ઉતરી ઉભે છે.

વનપલ્લવમાંથી વનદેવતાઓ ભયભ્રન્તિ થઇ ઉડી જાય છે.

વાતા વાયુ થંભે છે, કંપતા તરુવર થંભે છે, ગોદાવરીનાં નીરે ધડીક ધારથભ્યાં લાગે છે સારૂં જગત ભયસ્તબ્ધ ભાસે છે)

રાવણ: સુન્દરિ! હું છું રાવણ લંકેશ;
અપમાનાયેલી સુર્પનખાનો વીર.
પૃથ્વીને આભમાં ઉછાળું છું,
સૂર્યચન્દ્રને ઝીલી ગેંદીદાવ ખેલું છું.
ઓ જ્યોત્સ્નાદેહી! મ્હારી સુવર્ણમ્હેલાતો
વાટડી નિરખે છે ત્હારે કાજ.
બ્રહ્માંડ ગાજે છે મુજ પરાક્રમોથી.
શાને પાયો'તો મ્હને મોહ
મિથિલાનગરીના સ્વયંવરસોહાગમાં!
ત્ય્હારથી સ્મરૂં છું ત્હારી મનોમૂર્તિને.

(ટુલલતાને સંકેલે એમ બે બાહુમાં સીતાદેવીને સંકેલી લંકેશ રથમાં વિરાજે છે. પારાપડીનાગણી પેઠમ સીતાદેવીનાં અંગઅંગ તડફડિયાંમારે છે)

સીતાજી: હે પુણ્યપ્રારબ્ધી રાઘવચન્દ્ર !
હે બ્રહ્મવર્ચસ્વી લક્ષ્મણ વીર !
ઓલ્યાં ફળ્યાં મ્હારાં પ્રારબ્ધ.
રથ ઉડે છે,–કઇ દિશામાં ?
જાઉં છું,–હું ક્‌હ્મા જાઉં છું ?
અગોચર ગહનતાની કો ગુફામાં,
આભની અણદીઠ કો બખોલમાં.
નેહભીના નાથ ! દિલડોલાવન્તા દેવરજી !
ક્‌હ્મારે થશે આખડલીના મેળા હવે ?
દિશાઓ ડોલે છે, આભ તૂટતાં ભાળુ છુ.—

(અન્તરિક્ષમા ઉડતો રથ ગગનની ગહનતામા અદૃશ્ય થાય છે)

પ્રવેશ ૨ જો

તપસ્વીના શાપ

(તપ અને રસની ભૂમિકા સમુ માલિનીતીરનું તપોવન ઝૂકી રહ્યુ છે પુણ્યના ભંડાર સમો મહી મ્હવાશ્રમ છે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને સ્વર્ગસૌન્દર્યની પુત્રી, સાક્ષાત રસમૂર્તિ સમી જગન્મોહના આશ્રમદ્વારમા વિરાજેલી છે પદ્મ ડાળીને પદ્મિનીની વેલે ઝીલાતુ હોય તેમ ત્હેની કરવેલ ત્હેના ઢાળેલા વદનકમળીને ઝીલી રહેલી છે દૃષ્ટિ દિશાએ પાછળ નાઇક શોધે છે હૈયાની કુજમાના હૃદયદેવને આરાધતો આ મન પ્રેમમન્દિરમા પૂરાયેલો છે ચૈત ય હજી સીંચાવાનું હોય એવી જગતાદર્શ નીવડનારી, પ્હેલ્લી જ વિધિઘડી સૌન્દર્યરેહિની વિશ્વમોહિની બાલા ચેતનસૂની, નાયનાડા હૈયાળી, પ્રતિમા શી જડવત્ બેઠી છે દેહ તપોવનમા છે, આ મપ ખી પરદેશમા છે

અધોર તપોવનની ગળીએ ઝૂલાવન્ત કો ભવ્ય ભીષણ ગિરિશિખર આવતુ હોય એવી પૌરુષકઠોર પણ મહાપ્રતાપી તપોમૂર્તિ ત્હો આવતી દેખાય છે યજ્ઞકુડ સમી બે આંખો અગારા મારે છે એકમા તપજવાના છે બીજીમા જ્ઞાનજ્વાલા છે એ ઉગ્ર તપસ્વીને ડગલે ડગલે માલિની વનમાનો અન્ધકાર એકએક ડગ્લા ઓસરે છે

ધીરમધુરે સ્વરે, મહાનદ દૂરથી બોલતો હોય એમ, આશ્રમદ્વારથી છેટે રહીને)

તપસ્વી –અહો ! એ તો હુ આવ્યો છુ

(માલિનીતીરે હોય તે સાભળે ને? ચન્યતાને આરે અથડાઇ એ શબ્દો ચન્યતામાં ટળે છે

હસ્તિનાપુરના રાજમન્દિરોમા હૃદયનાથને શોધતી–પૂજતી રસદેવી જ વત્–ચન્યવત્ જ રહે છે

ઘેરે રવે મેઘ ગડગડતો આવે એમ આઘેથી એ યજ્ઞમેઘની ગર્જના ગાજી રહે છે)

તપસ્વી:–અયિ અતિથિઉવેખણુહારિણી !

તું ચિન્તવે જેહ અનન્ય ચિત્તથી,
જાણ્યો ન આ આવી ઉભો તપોધને,
સ્મરાવતાં યે સ્મરશે ન તે ત્હને;
પૂર્વે કરી વાત ન જેમ કેફી કો. (કાલિદાસ)

(આભમાંથી ફરા વરસે એમ શબ્દો વરસ્યા. ઝડી વરસી વાદળું વળી જાય એમ તપોનિધિ વળી ગયા.

મેઘફાટકાથી ચમકી ઉઠેલી જેવી સ્નેહસાગરપોઢી બાલા વ્હેન્યાકુળી શી ઝબકી જાગી, આરમમૂર્તિ ઝખતી ઝંખતી પાછળ દોડી, જટાધારી તપસ્વીને નિરખી પાછી વળે છે. અગમ્ય કો વીજળી માથે પડ્યા શી, ન સ્હમજતી–ન વીસરતી સમી, માર્ગભૂલી હરિણીશી અમૂંઝણને આરે ઉભે છે.

વનરાજીઓના ઢળેલા પડદા ચીરીને ઉછળતા વૃદ્ધ કાળિયાર સમી છલગો ભરતા તપસ્વી વિચરતા હતા.

વનમાંથી વનદેવી પ્રત્યક્ષ થાય એમ ઓચિન્તાની એકસુન્દરી આવી માલિનીજલથી પાદપ્રક્ષાલના કરે છે, વનફૂલડે વધાવે છે, માર્ગ રોકી ઉભે છે. પૂરવેગે વહતા તપોનિધિ આરસની પાળ આડી ઉભેથી પેખી થસે છે.)

તપસ્વી:–(ધરધરતે ઉગ્ર કંઠે)

વનદેવી છો, કે અપ્સરા ?
કે મૃત્યુલોકની સૌન્દર્યછાયા ?
સૌન્દર્યે અનેકધા છેતર્યું છે સંન્યસ્તને.
કોણ છો રૂપકલાપધારિણી તું ?
ને શું વાંછ છ આ તપોવનમાં ?

સુન્દરી:–સાહેલડી છું, તપોનિધિ!
તપોનિધિની એ રત્નકણિકાની.

અગ્નિજ્વાળમાં બળતી આ ધરિત્રીખોળે
'તપોધનો સાગર શાન્તિના છે.'

તપસ્વીઃ–ત્હારી સહિયર છે એ સલૂણી?
તપોનિધિ બ્રાહ્મણની અવજ્ઞા!
અતિથિ દેવો ભવનો અનાદર!
વેદાજ્ઞાનો લોપ! ગૃહસ્થધર્મનો ઉચ્છેદ!

સુન્દરીઃ સચેત આત્માએ કીધો છે?

તપસ્વીઃ–બ્રહ્મજ્યોતની અવહેલના!
પૃથ્વીમ્હાલતું બ્રહ્મવર્ચસ્ છે બ્રાહ્મણત્વ.
બ્રહ્મજ્ઞ બ્રાહ્મણનું જ્યહાં બહુમાન નથી,
તે પ્રજા છે વિનાશને પન્થે.
જો પેલી ઉછાંછળી નવયૌવના.

સુન્દરીઃ–એનો અપરાધ શો?

તપસ્વીઃ–આતિથ્યધર્મની ઉવેખણાઃ
બ્રહ્મવર્ચસ્નું અપમાન.

સુન્દરીઃ–તપોધન છો, વિશ્વદ્રષ્ટા છોઃ
વિચારો ને ઉચ્ચારો.
પરણિતાનો પ્રથમ ધર્મ કીયો?
આતિથ્ય કે પતિપરાયણતા?

(ગડગડતા મેઘ જેવા તપસ્વી જરાક કંપી જાય છે)

એ છે પતિપરાયણા તપસ્વિની.
એ–એનો અપરા–આધ શો?

કોણે કીધો ? શો કીધો ?
તપસ્વીની અવજ્ઞા તપસ્વિનીને હાથે
ને તપોવનની મધ્યે સંભવે ?
એ તો આભફ્યારીએથી ફૂલ વીણ્યું જાણે !
કોકની ક્યહાંક ભૂલ છે.

તપસ્વી:-એ ભૂલને શિરે વરસજો એ શાપ.
મહર્ષિજી તીર્થયાત્રાએ સંચર્યા છે.
એ ઉન્માદિની યૌવનડાલન્તીને
સ્થાપી છે આશ્રમઅધિષ્ઠાત્રિણી.
અતિથિને કાજ એની કને છે
એકૂકે યે આદરનો બોલ?

સુન્દરી:-મહાત્મા ! જગતના તપોધન છો,
જ્વાલાથી જગતને બાળવે છો સમર્થ
અગ્નિ વિના કોનું સામર્થ્ય છે પ્રજાળવાનું ?
પણ નિરખ્યું જ હશેને
સૃષ્ટિના સૂક્ષ્મદૃષ્ટાએ કે
એ બાલા આશ્રમમાં છે?

તપસ્વી:-નિરખો, એ બેઠી આશ્રમદ્વારે,
જાણે પ્રાણપ્રતિષ્ઠાવિહોણી
મહાશીલ્પીની આરસકોરી રૂપપ્રતિમા.
જાણે આશ્રમમાં જ નથી એ.

સુન્દરી-(બન્ને પાય ઝાલી ચરણોમા મસ્તકકમળ મૂકીને)

આભૂષણુ કો દાખવશે,
એટલે શાપ આપોઆપ ઉતરશે

સુન્દરી–નરસિંહની સિંહગર્જનાથી
બીજી મખી તો ઠોકરાઇ,
ને ઢોળાઈ ફૂલછવકન્તી ફૂલછાબ
આટલી ચે આવી હું અગ્નિ કને,
યજ્ઞઅગ્નિની શ્રદ્ધાળુ સેવિકા છુ તેથી
મહાત્મન્! એનો અપરાધ શો?
એ શકુન્તલાને શાને શાપી?
ધરિત્રી સરિખડી ક્ષમામૂર્તિનો
શાપ નિવારીને જાવ

તપસ્વી –(ફૂલ વરસતી દસની આખે પણ પઠન કે)
મિથ્યા નહિ થાય તપોધનના શબ્દબાણુ

(વસન્ત વાયે હિમાદ્રિને થાય કે પોતે ઓગળી પ રો–ઓગળી પડરો એમ 'આતમદહના પીગળી જરો–પીગળી જરો' એના સુરોમળતાના ઓગ ઝાખતા જેવા, દરુણાભાવકરપ્યા તપસ્વી વાયુવટે જને વે યજ્ઞઅગ્નિન ઉમ સુદ્રાવ તા, અદ્ભુસા મહાવનોમા અલોપ થાય છે)

સુન્દરી–(વિશ્વદેવતાને ફરિયાદ કરતી કરતી)
એનો અપરાધ શો?
આશ્રમમા નથી એને શાપી?
પતિપરાયણુા વિરહિણીને શાપી?
પ્રેમપખીણીને શાપી?
! 'ન્યાય' 'ન્યાય' પોકારે છે પૃથ્વી

ન્યાયનેમ તપોવનમાંયે નથી હવે?
તપસ્વીઓ જ મહાદુર્વાસા નીવડ્યા.
વિશ્વંભર! ન્યાય હશે એક ત્હારે દરબાર.
જલસૂના સરોવર સમો
સંસાર તો ન્યાયસૂનો છે
આજની અગ્નિઝરતી આ ગ્રીષ્મઝાળમાં.

પ્રવેશ ૩ જો

ધનુષ્યપૂજા

(મથુરા નગરીના નગરચોક વચ્ચે રત્નજડિત સુવર્ણસિંહાસને દેવને સ્થાને હંસરાયનાં ધનુષ્યબાણ પધરાવેલાં છે; યમદૂત સમા વિકરાળ ટોપ-કવચધારી સેનાનીઓ, પૂજારી સમા, ફરતા ઉભા છે. ફૂલની છાબો, કુમકુમચન્દનના કટોરા, પાંચ શિખાળી આરતીઃ એમ પૂજનસામગ્રી સન્મુખ સંગ્રહેલી છે. બે સેનાનીઓના હાથમાં ઘંટા છે. રાજધનુષ્યની પાછળ ધ્વજધારી ધ્વજનાયક, પ્રચંડ નેત્ર ચમકાવતા વ્યાઘ્ર સમો, ખડો છે.

વિશાળ નગરચોક જનતાથીને છે; રાજમાર્ગે કોઈની જ પગલીઓ પરથી દેખાય છે.

અત્યારનાં એક પરદેશી એ માર્ગે નીકળે છે)

સેનાનીઃ–પધારો, ને પૂજા કરતા જાવ.

પરદેશીઃ–હું તો ભૂલો પડ્યો છું આ પુરમાં. માર્ગ દાખવશો?

પરદેશી:–હું તો ભૂલો પડ્યો છું.
રાજગૃહનો હું તો જમનાતીરે–
સેનાની:–પધારો, ને પૂજા કરતા જાવ.
પરદેશી:–પૂજાનો કરનારો આવશે કોક.
ધ્વજનાયક:–ન પૂજનારો સિધાવશે અત્યહારે જ.

(કૃપાણને એક ઝબકારે મનુષ્યનું મસ્તક રાજધનુષ્યની વેદીના ચરણમાં પડે છે, રૂધિરછાંટણે મહાધનુષ્યને વધાવે છે)

ધ્વજનાયક:–શુકન તો સારા થયા.
ધનુષ્યને રૂધિરનાં જ પૂજન હોય.

(એક સેનાની એક નગરજનના હાથ બાંધી લેઇ આવે છે)

સેનાની:–મહારાજ! આ નગરશેઠના પાટવી.
ધ્વજનાયક:–લક્ષ્મીપુત્ર! જમનાજળ છે અઘોર,
ને આપની નૌકાઓ છે લક્ષ્મીભરી.
લક્ષ્મીજી જલમાં શોભે કે આરે?
લક્ષ્મીપુત્ર:–મ્હારી ના કહ્યાં છે? મહારાજ!
ધનુષ્યપૂજા એ જ છે સાચ્ચી દેવપૂજા.
ધનુષ્ય એ જ જગતનું પરમ દૈવત.
ધ્વજનાયક:–ચાકરમાં ચાકર જેટલી બુદ્ધિ.
ચાકરમાં બુદ્ધિ હોય
તો ચાકર શેઠ ન થાય?
લક્ષ્મીપુત્રના હાથ બન્ધાતા હશે?
પધારો, પૂજા કરો.

(ધ્રૂજતે હાથે લક્ષ્મીપુત્ર રાજધનુષ્યને અક્ષત કુંકુમ ચન્દન ચ્હડાવે છે, પુષ્પમાળા પ્રથમ અવળી આરોપી પછી સવળી ધરાવે છે ધ્વજનાયકના

ધ્વજદંડને યે વધાવે છે પછી, સોળે શિખાઓ પ્રગટાવી આરતી ઉતારે છે, ધનુષ્યની ને ધ્વજનાયકની બે સેનાનીઓ ઘંટા વગાડે છે નગરીની શેરીઓ એ ઘંટારવથી ગાજી રહે છે

પૂજા પૂરી થયે ધ્વજનાયક લક્ષ્મીપુત્રને નગરશેઠાઇની શાલ ઓઢાડે છે, વિદાય દે છે

રાજવસ્ત્રો પ્હેરેલા, ફૂલડાંના છોગછોગલા મૂકેલા, મહમહતા વનમાતળ સરિખડા, કૃષ્ણજી ને બળદેવજી, અષાઢી મેઘ સમોવડા, ગોપસખાના પરિવાર સગાથે જગન્મોહિની બસી વાતા પધારે છે

નગરચોક વચ્ચે ઉભી કૃષ્ણજી એક મદોન્મત્ત ગજ છેડે છે, સખામંડળી એ બસીનાદે દાંડિયારાસ લે છે કેટલાક સેનાનીઓ મોહનિદ્રામાં ડૂબે છે પ્રજાનો સંઘ પછી મારગડે પડે છે)

ધ્વજનાયક—ઓ વન ઘેરૈયાઓ! વન્દતા જાવ
મહારાજ કંસરાયના રાજધનુષ્યને.

(વ્રજનો ગોપસંઘ ચાલ્યે રાખે છે)

ધ્વજનાયકઃ—આ છે કાળનું આંગણું.
મૃત્યુને આંગણે રમતા ભૂલો મા.
સાંભળ્યું? ક્યહાં સંચરો છો?

કૃષ્ણચન્દ્રઃ—મલ્લમહોત્સવને રંગઅખાડે.
ના, ભૂલતા નથી અમેઃ
ખેલિયે છીએ જીવનમૃત્યુના મહાખેલ.

(નગારે ડંકો પડે એમ ધ્વજનાયકને દૈયે એ વાગ્દંડકો પડે છે)

ધ્વજનાયકઃ—વન્દન વન્દો આ ચક્રવર્તીત્વને

એક ગોપઃ—ઓ કરહણજી! ઇ ચક્કર કેને કિયે?
વ્હલોણાનો રવૈયો કે ગોળી?

કૃષ્ણચન્દ્ર:–સારો સંસાર છે ગોળી,
ને રાજવી છે રવૈયો:
નેતરાં છે નરનારને હાથ:
રાજ્યરાજ્યનું એ રાજવ્હલોણું.
વ્હલોવે છે સહુ મહાપ્રજાઓ
એ વિષઅમૃતનાં મહીડાં.
પૂજનીય છે સદા ધર્મરક્ષન્તાં રાજધનુષ્ય.
આ તો છે પડછાયાની પૂજા.
નગરચોકને સિંહાસને ન્યાયસભા શોભે;
ધનુષ્ય શોભે રણસંગ્રામને સિંહાસન.
ધ્વજનાયક:–ઓ ધાબળિયાળા જુવાનડા!
વન્દના વન્દતો જા રાજધનુષ્યને.
એક ગોપ:–ઈ તો સે અમ્મર જુવાનડો:
વનના વાઘે એને વશ વર્તે.
ઇ તો સે અગ્નિનો અંગારો.
ધ્વજનાયક:–ઓળખો છો મહારાજ કંસરાયને?
કંસરાયની આણને પિછાનો છો?
કૃષ્ણચંદ્ર:–કંસરાયને પ્રીછું છું, ધ્વજનાયક!
કંસરાયની આણને ઓળખતો નથી.
અમે ઓળખિયે એક ધર્મની પાજ.
નહિતર વનના વાયુ સમોવડા
વ્રજવાસીઓ છીએ અમે નિર્બન્ધ.
વીજળીને ઝાલવા ગયા'તા કંસરાય:

વીજવેલને ઝાલી એવા ઝલાય વ્રજવાસીઓ.

(વજ્રપતાકા સમો ધ્વજનાયક ધ્રૂજે છે. પણ કરચટોપ ન લજવાય એવો વીરત્વદંભ રાખીને)

ધ્વજનાયક:–કેટલાક છો વ્રજમાં વ્યાઘ્ર?

એક ગોપ:–મથુરામાં કેટલાક છે કંસરાય?

આભમાં કેટલાક છે સૂરજ?

વ્રજમાં એક તો છે જગઅળવીતરો.

ધ્વજનાયક:–વનના ઓ વનેરુઓ!

પાધરા પૂજા કરો નગરનાથની.

કૃષ્ણચન્દ્ર:–નગરનાથ હશે તો નૃપાલ હશે.

નૃપાલને તો પૂછીશું અમે.

નૃપાલ છે મહીતલના ધર્મગોપાલ.

દાખવો મથુરાના નૃપાલને.

(રત્નસિંહાસનની સમીપે સંચરે છે. ક્ષત્રિક કંસધનુ ભણી નિહાળીને)

આ નૃપાલ–નગરનાથ મથુરાના?

ધ્વજનાયક:–પૂજા કરો નગરનાથની.

કંસરાય છે મથુરાનગરીના પરબ્રહ્મ.

(ક્ષત્રિક એક હાથ કૃષ્ણચન્દ્રના ચાપ ભણી ને બીજો હાથ પુષ્પમાળાઓની ફૂલછાબ ભણી વધે છે, ત્યાં જ હાથમાના અગની પેઠે બન્ને હાથ કૃષ્ણચન્દ્ર ઝોંટી લે છે. પછી નાગની ફેણા સરિખડા રત્નવેદી ઉપર એ કર ધસમસતા ધપે છે, સોનારીંસિંહિયાળા રાજધનુષને ઉપાડે છે, હીરાજડ્યા બાણને ઝડપે છે)

ધ્વજનાયક:–નહિ ઉચકાય એ ધનુષ્યભાર.

એક ગોપ:–જે આંગળીએ ગોવર્ધન તોળ્યો' તો,

એને ડાંખળીના આ ભાર શા?

(ધનુષ્યટંનાર કરે છે, નગરીના ઘરઘરમા એ ધનુષ્યટંનાર ગાજે છે)

કૃષ્ણચન્દ્ર:–પરબ્રહ્મ છે એક ને અદ્વિતીય.

સૂર્ય સમા અજવાળા વર્ષણહાર

પ્રજાપાલને પૂજશે સદા પ્રજાજન.

(ધનુષ્ય ચ્હડાવે છે, બાણ સાધે છે, આભના થભ શા ઉભી ધનુર્ઝ્યાં ખેંચે છે

પૂજાસામગ્રી લેઇને મહારાજ ત્સરાયને રાજમહેલે વિચરતી, કીર્તિ સમી પ્રતાપી ને રૂપ સમી ન્હઙગારી, એક ચન્દ્રાનના દાસી આવે છે)

કૃષ્ણચન્દ્ર:–ધર્મમન્ત્ર પૂરી બાણુ ચ્હડાવુ છુ,

અધર્મનુ હશે તો ધનુષ્ય ધર્મમન્ત્ર નહિ ઝીલે.

મેઘ વર્ષે એ મહેન્દ્ર

આ તો છે મહેન્દ્રના પડછાયા,

આ તો છે વજ્રનો આભાસ.

સત્ત્વ સ્થાયી છે, પડછાયા પળના છે.

(બાણ છોડે છે ધનુ ય મોડે છે નમતા પ્હોરે યે બ્રહ્માંડભરમા વીજળી સમા ઝમ ઝા ઝગમગતુ બાણ આભની ઝાડીઓમા સમાય છે એ વીજઝમકારો હૈયે વાગ્યે સેનાનીઓ ભયમૂર્ચ્છામા પડે છે નગરમા શોર બકોર ગર્જે છે)

ચન્દ્રાનના:–ધન્ય છે વીરના વીરત્વને.

જોબનરંગીલા છો, બ્રહ્મકુમાર!

બ્રહ્માંડને બાથ ભીડો એવા છો.

કૃષ્ણચન્દ્ર:–ચન્દ્રાનને! મુખચન્દનીથી

સુન્દર નગરને યે સુન્દર કરો છો —

ચન્દ્રાનના –(પૂજનછાબમાની પૂજાસામગ્રી દાખવીને)

આ છે 'મહારાજ કંસરાયની પૂજાસામગ્રી.
પરાક્રમદર્શને મોહી છું,
પ્રાણ ઓવારૂં છું, બ્રહ્મકુમાર!
રાજપૂજાની સામગ્રીથી
રસરાજને વધાવું છું: સ્વીકારશો?

(હસ્તમાંગે ને વક્ષસ્થળે ચન્દન ચર્ચે છે, કુંકુમતિલક કરી અક્ષતે વધાવે છે, વૈજયન્તી પુષ્પમાળ ધરાવે છે, માથે દેવપુષ્પનો મુગટ પ્હેરાવે છે. કેસરીબાળ સરિખડા કૃષ્ણચન્દ્ર સોહાય છે. પાયે પડી ચરણરજ લેઇ ચન્દ્રાનના નિજ નયને આંજે છે.)

કૃષ્ણચન્દ્ર:–કોણ છો? શી કામના છે?

ચન્દ્રાનના:–વીરના ધર્મવીરત્વને
હું તો છું ચન્દન ચર્ચનારી.
વીરને ઓવારણે આવી છું.

કૃષ્ણચન્દ્ર–અંગનો આવડેરોક ત્રિભંગ કાંઇ?

ચન્દ્રાનના–(ચન્દ્રની શું સ્મિત ફરકાવીને)
વીરના ત્રિભંગની એ તો છે છબિ.
પાવન કરશે મહાવીર રંકનો આવાસ?
જમનાને આરે રૂપવાડીમાં છે.
સજન! ત્હારે નયનન નાચે મોર.
નયનન નાચે મોર,
સજન! ત્હારે નયનન નાચે મોર.
કીકીમંડળથી પ્રગટે કિરણપ્રભ;
જગ છાયાં ઘનઘોર:
સજન! ત્હારે નયનન નાચે મોર.

વીંધી કાળજની કોરઃ
સજન ! ત્હારે નયનન નાચે મોર.
કૃષ્ણચન્દ્ર–નથી ઉગ્યું હજી એ ચોઘડિયું.
અવની ભરી ઉડે છે હજી
અધર્મના ઓળાઃ એ ધોવાના છે.
પાપના પડછન્દા ગાજે છે
પ્રજામાં ને પ્રાસાદોમાં,
પરમ દૈવત સમાં પુણ્યઝરણાં
સન્તાયાં છે ગુફાગહ્વરમાં.
સારી નગરીનો મોહમોરલો
નાચે છે ત્હમારે નેણલે.
કામણગારા છે એના મૂક ટહુકાર.
પણ એથી યે જગન્મોહન છે અત્હારે તો
મ્હારા ગોપસંઘનો મોરલીનાદ.
ચન્દ્રાનના:–(પાલવપાખડી પાથરતી)
કાંઇક તો આશ્વાસન આપતા જાવ.
કૃષ્ણચન્દ્ર:–આવીશ, રૂપવાડીએ યે આવીશઃ
રૂપ છે રસેશ્વરની રસવેલનો પરિમલ.
અત્હારે તો મુહૂર્ત છે
મલ્લમહોત્સવના રંગઅખાડાનું.
મહાવનના મ્હારા વનવીરો !
ગજાવો વ્રજનો બસીબોલ.
મથુરા નગરીની મ્હેલાતોમા
વરસો વ્રજની વનઝડીઓ.

(ગોપસંઘ બેસી જાય છે. કૃષ્ણચન્દ્રને ચન્દ્રાનના ચન્દનછાંટણે વધાવે છે. પદ્મની પાંખડીઓ શાં ચરણો ઉપર નિજના દેવકુસુમો ચાંપીને બન્ને કરકિરણોમાં ગગનદેવતાની પ્રાચીઅંગુલિઓ ચન્દ્રમાને ઉપાડે છે એમ ચન્દ્રાનનાના મુખચન્દ્રને ઉપાડી, ત્રિભંગને મોડી, સરવના સોટા શી દેહલતા સિદ્ધી કરે છે, ચન્દ્રાનનાનો વિરૂપવગતો ત્રિભંગ અલોપ થાય છે. એમાં ચન્દ્રમા ને ચન્દ્રમામાં શામળી અંગછાયા. એમ પરસ્પરના અંગોમાં અન્યોન્યની છાયાઓ સમાઇ હસી રહે છે.

પછી ધેરા ધેરા મંજના વેણુનાદે મથુરા નગરીની રહ્યાજના પડતા પડછાયાઓને કમ્પાવતુ કમ્પાવતુ ગોપવૃન્દ મલ્લમહોત્સવે સંચરે છે.

દેવઅખાડા ધરન્તા શામળા માતંગરાજના સમોવડો વચ્ચે મલપતો અમ્મર જુવાનડો મહાલતો હોય છે.

દૃષ્ટિમર્યાદ ઉલધતા સુધી ચન્દ્રાનના કૃષ્ણ રસઝરતી આંખડીએ પાછળ નિહાળી રહે છે, અમૃતના આશીર્વાદ વરસાવી રહે છે.)

ચન્દ્રાનના–જગતનો હૈયાહારણ પધાર્યો
બ્રહ્માંડનો એ અમ્મર જુવાનડો.

(નર્તકી શા અંગહિન્ડોલે નાચતી–ગાતી સિધાવે છે.)

નયનન નાચે મોર,
સજન! ત્હારે નયનન નાચે મોર
જગ છાયા ઘનઘોર
સજન! ત્હારે નયનન નાચે મોર,
સજન! ત્હારે નયનન–

પ્રવેશ ૪ થો

અન્ધકારના ઓળાઓ

(વિશ્વઅન્ધકારના ઉદરમાથી એક ભૂત આવે છે)

ભૂતઃ-જગત એટલે આત્માની જંજીરો.
આત્માની જંજીરો કોણે ઘડી?
વીજળીનાં પાંખપીંછાંને કોણે બાંધ્યાં?
આત્માને ભાખે છે સ્વતન્ત્ર ને નિજાનન્દી.
સ્વતન્ત્રને પરતન્ત્રતામાં કોણે જકડ્યો?
આત્મન્ ને પરમાત્મન્
છે સજાતીય ને ચેતનસખા.
. દિશાકાળના ચોકે છે સાકડા
એમના રમણુભ્રમણુને કાજ.
બ્રહ્માએ સરજ્યું ને ફેંક્યુ બ્રહ્માડ
નિ.સીમની વાડીઓમા વિહરવાને.
આભના પડદાઓ કોણે ઢાળ્યા?
નિ સીમને સીમાઓ કોણે માંડી?
દેવપખીને પીંજરે કોણે પૂર્યો?
માનવી-માનવીને પડછાયા છે.
પાપના પડછાયાવિહોણુ
મનુવશજ નથી શું કોઇકે?
પડછાયાને પૂજે નહિ, પડછાયાથી ભડકે નહિ, ।

નથી એવો કો મૃત્યુલોકને માંડવડે ?
પૃથ્વીલોકમાં પડછાયા
ન હોય એક શું દેવને જ ?
પૃથ્વીનો સૂર્ય એટલે યે,
મધ્યાહ્નને પણ, પ્રકાશ ને પડછાયા.
દિનમણિને ઉગ્યે બાંધ્યો
ને આથમ્યે યે બાંધ્યો
સન્ધિકાના અન્ધકારસળિયાઓએ.
નિર્માણનાં માર્ગનિશાન કોણે માંડ્યાં ?
આત્મન્ છે સ્વતન્ત્ર ને નિજાનન્દી;
તો પ્રારબ્ધસીમની સીમરેખા શાં
આ ગેબનાં ઝુંડ કોણે સ્થાપ્યાં ?

(વિશ્વઅન્ધકારમાથી ચાંડાલણીવેશે બીજું ભૂત પ્રગટે છે)

ચાંડાલણીનું ભૂત: અજામિલ ! મ્હેં—ત્હારી પ્રારબ્ધવિધાત્રીએ.

અજામિલનું ભૂત: (ભૂત ચમકી કમ્પે છે. કંપારી વિરામ્યે)
નિરવધિ ભાખ્યાં છે દિશાઓનાં મહાવન,
અસીમ કહે છે કાળનાં આભને.
ભૂગોળખગોળના પરીઘ કોણે દોર્યા ?
વસન્તમાં ફૂલડાં પ્રફુલ્લે,
અસંખ્ય તારલે મ્હોર્યો છે એમ ખગોલ
જગતે શું નવા શીખવાના છે પાઠ કે
'અસંખ્ય એટલે અસીમ નહિ ?'

કોટીકિરણીમાંથી ઉડે છે કિરણાવલી,
એટએટલાં ઉડે કિરણ આંખડલીમાંથી,
ત્હો યે એને છે સીમાબન્ધ.
બ્રહ્માંડને લતામંડપે
અસંખ્ય પ્રગટી છે પલ્લવપાંખડીઓઃ
પણ એને યે છે અવધિ.
ઉત્તરે વળો, દક્ષિણે પળો,
કોઇ યે દિશામાં પગલાં માંડો,
દિશાઓને છેડા છે;
બ્રહ્માંડને આરા છે.
સ્હામા આવીને ઉસે છે
સુરના કે અસુરના અણઉતાર કો ઘાટ.
વિરાટને યે મહામાયાના છે વાઘા.
કોણે ઓઢાડી પરબ્રહ્મને એ આંગલીઓ ?

ચાંડાલણીનું ભૂત : જોગન્દરની જોગમાયાએ.
જો, નખરે નાચે છે એ મહાનટડી.

અજામિલનું ભૂત : ક્ય્હા હશે એ પરમ પ્રદેશ,
જ્ય્હા આખડલીને સીમા નથી ?
કિયા ગોરે ગૂંથ્યા છે આ
આભધરતીની ચુંદડીઓના છેડલાને ?
બ્રહ્માંડ પરબ્રહ્મે સરજ્યું છે ?
કે પરદુઃખે આનન્દતા કો કા-પુરુષે ?

આત્મકંઠે બાંધી છે જીંદગીની શિલાઓ,
ને કહે છે 'ઉડજે અનન્તમાં.'
સોનાની, ત્હો યે જંજીરો છે;
મોતીની, ત્હો યે મેખલા છે;
રતનજડ્યાં, ત્હો યે ઝાંઝર છે.
તોડું છું આત્માની જંજીરોને,
ને તોડી-વિછોડી ઉશેટી દઉં છું
સર્પની કાંચળી સમી.
જગત એટલે શું?

ચાંડાલણીનું ભૂત:
જગત એટલે બ્રહ્મવિલાસ.
થાય તો કરઃ કરવા જેવો છે
દેહનો એ ત્વચાબદલોઃ
ઇન્દ્રિયોને ઉતાર દેહદેશેથી.
પ્હેલ્લાં ઉખેડીને ઉશેટી દે, અજામિલ!
હૈયાવાસી આ ચાંડાલિણીને.
પાછાં વાળ એનાં કટાક્ષબાણ.
જાળાંઝાંખળાં છેદે, મ્હોર ખેરવ્યે
નહિ મટે વિષની વેલનાં મૂળ.

અજામિલનું ભૂત:
યોગીન્દ્રને સમાધિમાં સોંધ્યો,
ગુફાદ્વારે માંડ્યા હિમાલય,
ને જોગીને કહ્યું 'ઉઘાડ ને ઉડ.'
ઓ સન્તાકૂકડી રમન્તા પરમાત્મન!
આત્મા સ્વતન્ત્ર છે કે પરતન્ત્ર?

લઈ જજે આ પ્રશ્નાવલિ, ઓ ગેબ!
પરબ્રહ્મના સિંહાસનપદમાં,
ને પૂછજે પૃથ્વીનાં પાપીઓની વતી
ભરેલી બ્રહ્મસભાની વચ્ચોવચ્ચ
કે કોણે ઘડી છે આત્માની આ જંજીરો?
કોણે લાધ્યા છે ડુંગરિયા
માનવપખીની પાંખપાંખને પીંછેપીંછે?

ચાંડાલિણીનું ભૂત : મ્હેં: યોગમાયાએ
ને યોગમાયાની કુંવરીઓએ.
અજામિલ! મ્હને ત્યાગી શક છ?
તજી શકે તો ત્યાગી જો:
ઉઘડી જશે અનન્તની ભીડેલી ભોગળો.

૮

અજામિલનું ભૂત : મહાસમર્થ માનવીની
એક ને અખડ એ અસમર્થતા.
માનવીમાનવીનાં જીવનમાં
અકૂકેક છે ચાંડાલિણી.
વિષમ છે નિવારવી એને;
કપરી છે પાંગરેલી છાંટવી
ઇન્દ્રિયોની એ અતિશયતા.
બ્રહ્માંડવાટિકાનાં બન્યાં છે આજ
હા! વણવેડાયેલાં મહાવન.

૪

પૃથ્વી! પડછન્દો પાડ કે
પાપ એટલે શું?

આકાશવાણી: એ ચાંડાલિણીનાં લક્ષ્મીજી સરજાય
તો માનવીનાં સિંહાસન મંડાવું
પરબ્રહ્મને પડખે.

અજામિલનું ભૂત: એ તો દીધા અશક્યનાં આમન્ત્રણ.

આકાશવાણી: અજાણ્યા છે આતમબલનાં અવધાન
પૃથ્વીનાં પરિઘવાસીઓને.
ઉડીને જો કે કેટલુંક ઉડાય છે

અજામિલનું ભૂત: આદરૂં છું ત્હારે એ આતમયાત્રા.

(વિરમતા ધોધ સમી આકાશવાણી વિરમે છે ચાંડાલિણીનું ભૂત ભડકો થઇ હોલવાઇ જાય છે અજામિલનું ભૂત અન્તરિક્ષના દોર ઝાલી ગગનનાના પગથિયાં ચ્હડે છે ચ્હડતાં ચ્હડતાં)

અભેદ્ય છે બ્રહ્માંડદુર્ગની દિવાલો.

માયાનટડી એક નાચતી રે,
મ્હોટા ધાધરનો ઘેર રે;
(સ્નેહમુદ્રામાંથી)
એ રે ઘેરે લખ્યાં પૂતળાં,
એમાં અમૃત ને ઝેર રે·
મીઠા મ્હેરામણુનાં માનવી!

પ્રવેશ ૫ મો
ભરતગોત્રનાં લજ્જાચીર

(વૈભવસર્જી પણ ચેતનઝાંખી હસ્તિનાપુરની રાજસભામાં દુર્યોધન સિંહાસને છે. સમાનાસને એક પાંખે પિતામહ ભીષ્મ ને વિદુરજી ને બીજી પાંખે દ્રોણગુરુ ને કૃપાચાર્ય વિરાજ્યા છે. દ્રોણ ગુરુના ચરણમાં દુર્યોધનની પાપપ્રેરણારૂપ કર્ણરાજ ને ગાન્ધારકુમાર શકુની બેઠેલા છે: પિતામહના ચરણમાં, સાયંકાળના સૂર્યમુખી સરિખડા, ખિન્નમુદ્રાળા પાંડવોનું પંચાયતન વિરાજેલું છે. રાજસભાની વચ્ચે દ્યૂતનાં દાવ સોગઠાં ને પાસા પડેલા છે.

જાણે કાંઈક ઉલ્કાપાત થઇ ગયો હોય, સભામંડળ એવું મન્દ-ઉત્સાહી છે.)

કર્ણરાજ: રાજસભા એટલે જ પાસાની રમત.

શકુની: ને બ્રહ્માંડ એટલે યે પાસાના ખેલ.

દુર્યોધન: માનવભાવી કોણ ઘડે છે ત્ય્હારે?
આચાર્યદેવ!

દ્રોણ ગુરુ: વિધાતાના પાસા.

કર્ણરાજ: કુદરત નથી નાંખતી કોક પાસો?

પિતામહ: પ્રકૃતિનો નાંખેલો પાસો તો
પરબ્રહ્મ નથી ઉથાપી શકતા.
મનુષ્યને સાંપડી ક્ય્હાંથી
દ્યૂત ન રમવા-રમવાની
સુબુદ્ધિદુર્બુદ્ધિની સદસદ્‌ભાવના?
ને કોણે ઘડ્યા, રાજવી!
જગત્‌પાસાના યે નિયમનો?

દુર્યોધન: પિતામહ ક્‌વ્‌હારેક જ બોલે છે,
પણ બોલે છે ત્ય્હારે જાણે
બોલે બોલે બ્રહ્માંડને ધ્રૂજાવે છે.
એમ ન્હાનડિયાંની વાતોના
પિતામહ તો દશા જ સારા:
પરબ્રહ્મ સમા; ન દૂભવે, ન દૂભાય.
પિતામહ: તો આજથી હસ્તિનાપુરની રાજસભામાં
વડિલોનું मौनं पर भूषणम्.
પૂછશો તો ભાખીશું.
શકુની: ને ભાખશો ત્ય્હારે શાસ્ત્રોનાં શાસ્ત્રો.
દ્રોણ ગુરૂ: બહુ બહુ ભણાવ્યું, રાજન્!
હું યે પિતામહની સંગાથે શોભું.
ભીમસેન: ત્ય્હારે ડહાપણ પરવાર્યું આજથી
ભરતરાજનગરીની રાજસભામાંથી.
હસ્તિનાપુરમાં ડહાપણને હતાં
બે લોચનો, પિતામહ ને ગુરુદેવ.
અને યે મીંચાઇ ગયાં આજ.
શકુની: સર્વસ્વ હારિલાઓને
રાજસભામાં શિખામણના અધિકાર શા?
ડહાપણના ભંડાર હતા તો
નિજ કાજે કાં ન ઉઘાડ્યા?
દુર્યોધન: કર્ણદેવ! ઉતરાવો એમનાં રાજચિહ્નો.
દાસને ન હોય મુગટકુંડળ.

(કર્ણરાજ ઉઠીને પાંડવો સમીપે જાય છે, પણ મુંગા મુંગા જ ઉભે છે. ભીમસેન ને નકુલકુમાર, વાવાઝોડામાં મહાશાખાયો કંપે એમ, કંપે છે. પણ મદોન્મત્ત હસ્તિણી શી ઇન્દ્રિયોને સંયમઅંકુશમાં રાખે છે.)

વિદુરજી: આવ્યા તો ઉત્સાહને પગલે,
પણ વાગીશ્વરીને જ વીસરીને આવ્યા.

(ભોંઠા પડી કર્ણદેવ આસને જઇ વિરાજે છે.)

ધર્મરાજ: ઉગ્રવાણ ભીમસેન! પુત્ર નકુલદેવ!

(જાણે દેવવાણી સુણતા હોય એમ ચારે પાંડવો હસ્તાંજલિ કરી મસ્તક નમાવી રહે છે.)

એ અવસરે આવશે.
આજના વાયુ ભાખે છે,
આજની યોગકુંડળી ઉચ્ચરે છે,
એ અવસર અચૂક આવશે.
આજના અન્યાયનો ન્યાય થશે કુરુક્ષેત્રમાં.
ભાથે ભરી રાખો ત્હાં સૂધી
ત્હમારાં વાગ્બાણ ને ચાપબાણ.
આપણા પાસા અવળા પડ્યા આજ.
આજ બોલવું વૃથા છે.
કાળનો શંખશબ્દ ગાજશે કદીક.

શકુની: બે પક્ષ બાજી માંડે, ધર્મરાજ!
ત્હેમાં બેયને જીતતા દીઠા છે?
ઓચર્યા'તા તો અવધિ,
પણ વિધિ વંકાયો.

બાર-બાર વર્ષના વનવાસ
ને તેરમા વર્ષનો ગુપ્તવાસ·
એ છે હમારા ભાગ્યલેખ.
રાજચિહ્નો રાજવીને શોભે,
અસ્તંગમિતમહિમાવન્તાને ન શોભે હવે.

/ભીમસેન: તેર વર્ષના તપ તપીશું
તો નિશ્ચે પાપના યે પુણ્ય પાગરશે.

ધર્મરાજ: ભીમસેન! નકુલદેવ! સહદેવ!
ઉતારી આપો મુગટકુંડળ
આપણે તો સોહે હવે
વનવીરનો સોહામણો વનવેશ,
અન્ધારકાળા મૃગચર્મની ધાટડી

શકુની: ઓછુ મા આણશો, ધર્મરાજ!
આભમાં બ્રહ્માજી તારલા વેરે,
એમ નાખ્યા'તા તો દાવ.
જીત્યા હોત તો શું શું ન કરત?
વાછયુ'તું હસ્તિનાપુરનું મહારાજ્ય,
ને વિધિએ દીધો વનવાસ.
ભાખો, ઉચ્ચારો, જગતને જાણવા દ્યો,
આ રાજસભાનો શો છે વાંક?

વિદુરજી: કપટદ્યૂત, ગાન્ધારકુમાર!

(વજ્રપાત પડ્યા સમી રાજસભા સ્તબ્ધ થાય છે, ક્ષણ—બે ક્ષણેક ચિત્રવત્ થઈ જાય છે

ત્હાં, રજનીનાં નિર્ઝરતા કિરણો શી શામળી વિખરાયેલી કેશાવલિ આલીને, આભગહ્વરમાંથી કો ચન્દ્રમાને આણે એમ, ચન્દ્રમુખી સતીસાધ્વી પાંડવોની મહારાણી દ્રૌપદીજીને દુઃશાસન કૌરવસભામાં, ચન્દ્રવેલ સરિખડી, ઘસડી લાવે છે. ઓચિન્તાનું કો મહાઅશુભ ઉગ્યું હોય એમ રાજસભા આશ્ચર્યચકિત બની વિષાદઝાંખી થાય છે. ભીમસેનની આંખો અંગારા શી ને વદન તપ્તતામ્રવર્ણું ઝગઝગે છે)

શકુની: મહાવીર દુઃશાસન!
શું આણ્યું વળી આ રમકડું?

ભીમસેન: આભમાંથી ઉતારી આજ
કૌરવકુલના વિનાશની વીજળી.

દુઃશાસન: વિનાશ તો અત્યહારે
પાંડવોને શિરે વરસે છે.

ભીમસેન: કાળવાદળી કૂદડી ફરે છેઃ
અન્યને યે ઉતરશે પડછાયા.
ઘેરાતો અન્ધકાર
એક જ દિશાને નથી ઘેરતો.

દુઃશાસન: કૌરવોનો આના પર છે દાસીદાવો;
ને દ્રુપદકુમારી ઇનકારે છે એ.

દ્રૌપદીજી: આ ભરતકુલની રાજસભા છે?
(કોઈ ઉત્તર નથી આપતું)
હસ્તિનાપુર ઉપર પડતા પેખું છું
અસ્તાચળના ઓળાઓને.
કહો: આ ભરતવંશની રાજસભા છે?
(કોઇ ઉત્તર આપતું નથી.)

રાજવીઓની રાજસભા નિસ્તેજ કેમ છે?
પ્રતાપ ને પ્રભા ક્ય્હાં હોલવાયાં?
ન્યાયજ્યોતિ ઝળહળે છે અંહીં,
કે બૂઝાઈ ગયો છે એ અમૃતદીવડો?
પિતામહ ભાખે તો હું દાસી છું. .
કૌરવોને પૂછું છું, અનુત્તર છે.
નિજને હાર્યા પછી નાથ હાર્યા,
કે હરાયા પ્હેલાં મ્હને હાર્યા?
દ્રોણ ગુરુદેવ! સનાતન ન્યાય ઉચ્ચરજોઃ
હારેલા પતિ પત્નીને હારે ખરા?
(સર્વ જનતા અનુત્તર રહે છે, જાણે રાજસભા એટલે ચીતરેલી ભીંત)
મ્હારો એક જ પ્રશ્ન છે·
આ ભરતકુલની રાજસભા છે?
દુર્યોધનઃ છે તો હસ્તિનાપુરની રાજસભા.
દ્રૌપદીજીઃ અમરો એ ઉડી ગયા
ને અમરાપુરી વસાવી·
હસ્તિનાપુરમાં ભરતગોત્રના છે પડછાયા.
સુયોધનના સરજાયા દુર્યોધન.
શું પાંડવકૌરવ ભરતગોત્રના નથી?
પાંડવની લાજ કૌરવ લૂંટે છે આજ;
ભરતગોત્રની લૂંટાતી નથી એ લાજ?
મનુષ્યો નથી, શબ બેઠા છો;
આત્મા પ્રજળી ગયા છે સહુના.

ગુરુદેવ! બોલતા કેમ નથી?
પિતામહ! અનુત્તર શાને છો?
ભરીભરી રાજસભા જાણે સૂની છે.
કૌરવકુલાંગનાઓ ને પાંડવકુલાંગનાઓ
ભારતસભાને મન ક્ય્હારથી મટી ગઇ
ભરતવંશની કીર્તિલક્ષ્મીઓ?
આંખે પડળ આવ્યાં છે,
પ્રતિષ્ઠાનો પાટલો યે પેખાતો નથી.

(ડાબી જંઘાને મલ્લકરબોલે થાબડી દુર્યોધન અંગુલીને ઇશારે દ્રૌપદીજીને ત્ય્હાં ન્હોતરે છે.)

ધીર ધરિયે, રાજવી! જરા ધીર.
આવશે, ત્ય્હાં બેસણહારી યે આવશે
મ્હારા ભીમસેનની વજ્રગદા:
ને વિષફણાળી એ નાગણી
પ્રાણ પ્રાશીને ઉઠશે.

(દુઃશાસન દાંત કચડાવે છે, દુર્યોધન ગદા સ્પર્શે છે, શકુની વજ્રમુષ્ટિ ઉગામે છે, અન્ય કૌરવો ખડ્ગ ખડખડાવે છે.)

એ હાથ નથી, જડતા છે;
એ ખડ્ગ નથી મહાવીરના,
કેશાવલી સમારવાના છે કાંશકા.
હસ્તિનાપુરની રાજસભામાં
વીર છે કોઇ આજ?
શૂરસભામાં સુન્દરીનાં અપમાન શાં?

ભરતગોત્રની–આર્યકુલની રાજસભામાં,
પિતૃજનના પુણ્યપ્રાન્તમાં
જગત્માતાના બહુમાન સોહાય
આ તો જાણે અનાર્યત્વનો અખાડો
દુર્યોધનઃ એને અન્ત:પુરમાં લેઇ જાવ,
ને સોંપજો પલંગનું દાસીત્વ
દ્રૌપદીજીઃ આભ હેઠે ઉતરશે,
પૃથ્વીનું પતકાળુ ફાટી પડશે,
ફૂટી જશે મુગટનો થાળ, રાજન્!
પાંડવપત્નીને અન્ત:પુરે પ્રવેશાવતા તો.
રાજદંડ ધ્રૂજે છે, રાજવી!
ભયથી કે ક્રોધથી એ?
ઉઠી ગયા પરાક્રમના પાટલા,
વીરો ડૂબ્યા આકાશપાતાળમાં
હસ્તિનાપુરપતિના રહ્યા હવે બળ
અબળા ઉપર એક અજમાવવાના.
ત્રિકાળમાં ગનાશે એવા
અપરાક્રમી નરના અપરાક્રમો
દુર્યોધન દુઃશાસન! દાસી ક્યહાં હોય?
રાજસભામાં કે અન્ત:પુરે?
ચન્દનડોલિયાને પાયે બાંધજે.
(દુઃશાસન ઊઠે છે ત્યારે મૂર્તિમન્ત કરાલ ચાલી અગ્નિસ્વરૂપા
સતી હવે ભય છે ગૌરવવતીનો આજ જેવો પાલવછેડો ચાલે છે, હાથ હાડે

છે, છોડે છે, ને ઝાલે છે, ને અન્તઃપુરે ખેંચી લેઈ જવા મથે છે ચીર ખેંચાયે પણ દ્રૌપદીજી હઠતા નથી

અન્તરિક્ષમાં દેવવીજળી ક્ષણેક ઝબકે છે, દ્રૌપદીજીને વીંટી વળે છે)

દ્રૌપદીજી: પાંચ પાંચ પ્રાણે યે
શરીરનાં શબ રહે,
પાંચ પાંચ નાથે એમ અનાથ છું આજ.
એ અવસર ઉગ્યો મ્હારે;
છતે સૂર્યે સૂર્યાસ્ત થયા.
ધરિત્રી રડતી નથી,
હું યે રડીશ નહીં.
જ્વાલામુખીની જ્વાલાઓ ઉછળી
ભસ્મીભૂત કરશે કૌરવવનને.
ધર્મરાજ! સ્વધર્મ ક્ય્હાં સૂકાયો?
સવ્યસાચી! સ્વયંવરમાં વીરને વરી છું હું.
ભીમસેન! ગદા ક્ય્હાં ફૂટી ગઇ?
સહદેવજી! કાંઇક તો ભાખવી'તી કાલે
આવીક ભવિષ્યવાણુ?
નકુલજી! ઉતર્યાં નથી શું
વરણાગીના એ ઘેન હજી?
જૂઓ, આભ અંગારા વરસે છે,
પૃથ્વી ફાટી ભડકા ભભૂકે છે.
સારી દુનિયાં સળગે છે
એ મહાજ્વાલામાં.

દિશાઓ! ભાગી પડો.
ધરતી રસાતાળ જાવ.
સતીનાં લજ્જાશીલ લોપાતાં
બ્રહ્માંડના પાયા ડગમગે છે.
પરમાત્મન્!

(રાજસભાને રોમેરોમે અગ્નિના અંગારા ઉઠે છે. પણ પાંડવોને વચનનિષેધ છે, વડિલોને વ્રતનિષેધ છે; એટલે તારલાતગતગતાં વાદળાં શાં અંગારાઝરન્તાં શામળાં વદન સૌ ઝુકાવી રહે છે
અન્તે દુર્યોધનનાં લોચન માણેક સમાં રક્તવર્ણાં થાય છે.)

દુર્યોધન: પિતામહ! પિતામહ!
શાપમુખીને મુંગી કરો છો?
કે વધ કરૂં એ કાળનેત્રીનો?

પિતામહ: (મહાક્રોધનો પ્રચંડ સાગર ગર્જતો હોય તેમ સાગરઘેરી ગર્જનાથી)
ખરે! એ કાલનેત્રી કાલિકા છે;
એનાં લોચનમાંથી વરસે છે
ભરતવંશનો મહાવિનાશ.
સ્ત્રીવધનો અધિકાર છે રાજવીને?
શો અપરાધ છે સતીનો?

શકુની: રાજસભા મધ્યે રાજવીનું અપમાન.

પિતામહ: રાજસભામાં રાજવીના અપમાન કરતાં યે
રાજસભા મધ્યે સતીના શીલનું અપમાન
એ આભ ફાટવા જેવડો અપરાધ છે.
ભરતકુલનો ભાળું છું ઉચ્છેદ આજ.

(વજ્રટંકાર સમા, માઝા પાળતા સાગરઘોર જેવા, પિતામહના ધીરગંભીર શબ્દટંકાર સાંભળી કૌરવસાથ ખડ્ગરિકાઓ સરિખડો જડ થઇ જાય છે)

દુર્યોધનઃ વડિલની આજ્ઞા વધાવીશ ફરમાવિયે.

ધૃતરાષ્ટ્ર: તો પાડવોને તપોવન સેવવા દો,
મતીને પતિસેવામાં સોંપો.

પિતામહ: સર્જનની સુજનતાને ન ઉલ્લંઘો
રાજવીને સર્જન મટવાનો અધિકાર નથી.
રાજવી એટલે સુજનતાનું સંસારશિખર
સત્પુરુષોની માળાનો મેર.
અને મહાપ્રજાની રાજસભા એટલે
પરમ ન્યાયકુંજ, સૌજન્યસરોવર,
અખૂટ કરુણા, પાવનકારી સામર્થ્ય
પ્રજાના પરમ ગૃહસ્થનો ગૃહસ્થાશ્રમ
એ છે સનાતન ભરતનીતિ.

વેણી વિખેરનારના હૈયાના કુંડમાં
આ ભીમકર્મા ભીમસેનનાં
મુખ ને કરતલ પ્રાણરૂધિરે રંગાશે,
એ કર પછી સમારશે પાંડવવધૂની વેણી.
ત્હાં સૂધી વાયુ હોળશે
ને વર્ષા ધોશે એ ઉડતી અલકોને.
સૂર્ય ગૂંથશે મહીં દેવકિરણો સદા.

દ્રૌપદીજી: એ છે મહાસંહારના ધજાગરા.
રોપનારને શિરે હજો
એ અઘોર–અઘોર સહારનાં પાપ.

(પથવટીના પાંચ વડલા સમા પાંડવો ને વચમાના સીતાદેવી સમા મહાસતી દ્રૌપદીજી એટલા જ રહે છે, ને જાણે રાજસભા અલોપ થતી હોય એવો આભાસ થાય છે

આસપાસ અમાસના પડદાઓ ઢળે છે.
અન્ધારપછેડો ઓઢેલો ચન્દ્રરાજ ઉગે છે)

ચન્દ્રરાજ: જોઇ–જોઇને હું તો થાક્યો આવું:
આજ નહીં અજવાળું અન્ધકારને.

(અન્ધારવર્ણો ચન્દ્રમા ઘડીક થંભે છે અમાસના તારવિયાઓથી વિંટળાયેલી, ચુમ્પુમડ પિણી વૃદ્ધા પૃથ્વી આવે છે, પરમાત્મનને ફરિયાદનું ગીત પોકારે છે, તારવા તે ગીત ઝીલતા ઝીલતા ધૂમે છે)

વૃદ્ધા પૃથ્વી: હરિ! નેહને નેણલે ઝૂલાવી
ને દેવના દાન દીધાં;
પછી ભવને ભૂલામણે ભૂલાવી
કે પારકાં કેમ કીધાં!

વિશ્વગીતા:

અંક બીજો, પરાપૂર્વનાં મન્થન

પ્રવેશ ૧ લો
સિદ્ધલોકની મહાસિદ્ધિઓ

(આશ્ચર્યો ઉગે છે ત્હાં, માન સરોવરથી યે ઉન્નત વ્યોમમાં, સિદ્ધ-સરોવરને તીરે, ફરતી ન્હાનકડી દેવભૂશિરો ઉપર રત્ન જડેલી પાળે સિદ્ધાશ્રમો માંડેલા છેઃ જાણે અગત્સ્યનાં મન્દિરો. ગહનતાના પાથર્યાં વાદળ સમું સરોવર ન્હાનકડું પણ પાતાલતલ છે તીરે કલ્પવૃક્ષનો ઘુમ્મટઘેર ડાલે છે.

દેવરત્નોની મંજરીઓ ઉછાળતી સિદ્ધાંગનાઓ અદ્‍ભુતની આશ્ચર્યવાટિકાઓમાં ગાતીરમતી, ચમત્કારદીવડિયાના રંગખેલ ખેલતી ઘૂમે છે.)

સિદ્ધાંગનાઓઃ નેણુલાંનાં કિરણુ કેરી કૂંચીએ હૈયાં ઉઘાડજો !
રેલશે રત્નભંડાર,
દેવ! હૈયાં ઉઘાડજો !

વાયુની વિહારલહરીએ ચ્હડી હૈયાં ઉઘાડજો !
ગિરિવરનાં ખોલજો દ્વાર,
દેવ! હૈયાં ઉઘાડજો!

(વનવન વીણુતા વીણુતા ગર્ભજોગી શુકદેવજી ત્હાં પધારે છે.)

આભલાંની પાંખે બેસી ઉડજો, હૈયાં ઉઘાડજો !
ગગનઘુમ્મટ સંકોરે બાર,
દેવ! હૈયાં ઉઘાડજો !

નેણુલાંના કિરણુ કેરી કૂંચીએ હૈયાં ઉઘાડજો!

એક સિદ્ધાંગનાઃ–લ્યો આ અખંડદીવડો.
અજવાળજો સિદ્ધાશ્રમને.

(અગુલીમાંથી હીરો પ્રગટાવી સહિયરને ચમકાવે છે)

બીજી સિદ્ધાંગના: પ્હેરો આ દેવકિરીટ.

(સહિયરના કેશકલાપમાં કિરણો ક્રમ લ્હી મુગટ ગૂંથી ભરાવે છે.)

ત્રીજી સિદ્ધાંગના: ત્હારા પાવલિયે આ સોનાનાં ઝરણાં.

(સખીના પગમાંથી કાંચનના ફૂવારા ઉડાવે છે)

ચોથી સિદ્ધાંગના: ઓઢો આ અમરોની રૂપલતા.

(સાહેલીની રૂપમુદ્રા જ પલટાવી દે છે)

પ્હેલી સિદ્ધાંગના: પણ આવડ્યાં અન્તર પલટાવતાં?
અશ્રદ્ધાળુને શ્રદ્ધાના અંકુર ઉગાડો,
અપ્રેમીને પ્રેમ નિર્ઝરતો પાંગરાવો
એ તે અદ્‍ભુતના મન્ત્રો.
આલેખ્યા કોઇના યે સૌભાગ્યઅક્ષરો?

ત્રીજી સિદ્ધાંગના: આ બધા યે છે ઝબકદીવડા,
ને પ્રેમદેવનો તો છે તારણદીવડો.

ચોથી સિદ્ધાંગના: સૂરજદેવ તપતો ન હોય,
ત્હારે ઝબકદીવડા યે શા ખોટા?

પ્હેલી સિદ્ધાંગના: સિદ્ધસ્થાળીમાં નિરખ્યું ભૂગોળનું ભાગ્ય.

ચોથી સિદ્ધાંગના: શા શા ઉકેલ્યા ત્હાં અક્ષરો?

પહેલી સિદ્ધાંગના: અમૃતના અક્ષરે આલેખેલું છે કે
સુરનાં સૌભાગ્ય, અસુરના વિનાશ,
પુણ્યકુલની અપ્રતિહત ઉદ્ધારણા,
એ વાંચ્યા સિદ્ધસ્થાળીના વિધિમન્ત્રો.

(સિદ્ધસરોવરની કુંજને ઉપરનું અન્તરીક્ષ ભરતો, હિમાદ્રિની પાંખ સમો, મહામેઘ એક ડોલતો ડોલતો પધારે છે શુન્દેવજીની આંખડલી આશ્ચર્યના અજવાળાથી ચમકે છે. નિજની સિદ્ધાંગના કને મેઘમૂર્તિ સંચરે છે, ને પછી પુરુષવેશ ધરે છે)

સિદ્ધ: પ્રિયે! સોંપી આવ્યો સુબુદ્ધિઓને
જનકલ્યાણનો એ મહામન્ત્ર.
આભ હવે આંગણે ઉતરશે.

સિદ્ધાંગના: કલ્યાણ થાવ ધરિત્રીનું.
અને આપણે તો આપણે જ રહ્યાં ને?

સિદ્ધ: તું, હું, ને આપણાં સત્કર્મઃ
આપણો એ અખૂટ આત્મભંડાર.

(પરસ્પરના કેશદેશને રસમાળાઓથી વધાવીને ફૂલમાળા સમી બાહુલતાઓ ગૂંથી આનન્દકુંજોમાં રસરમણાએ સંચરે છે
ધન્ય આમ રામશમાકાર છે, એમાં ઉડતુ એક અદૃશ્ય સમુ આણુ આવે છે, ને સહસા પુરુષમૂર્તિ ધારી નિજ પત્ની સમીપે ઉભે છે)

સિદ્ધ: મૂકી આવ્યો મેધાવીને ત્હાં
જનકલ્યાણનો એ મહામન્ત્ર.
વાતાવરણ એમની વાટિકા થશે.

સિદ્ધાંગના: અવનીમા એથી યે ભરતી હજો !
સિદ્ધાશ્રમ એટલા ઓસર્યાં ત્હારે

સિદ્ધ: આપ્યે કદી ઓસરતી જ નથી
સિદ્ધાશ્રમની મહાસિદ્ધિઓ !

(ભાગ્યોદયે ચુમનચન્દ્ર જરી વિહારાર્થે વનમાં લેઇ જાય છે
સિદ્ધસરોવરના જળ ઉપર ચાલતો ચાલતો એક સિદ્ધ આવે છે
જાણે જગનૌકાનો મલ્હાર)

સિદ્ધ: પ્રિયે ! દુનિયાના દાનેશમન્દને દીધો
જનકલ્યાણનો એ મહામન્ત્ર
સાગર એમને સરોવર થશે

સિદ્ધાંગના: માનવતા મુગટ પ્હેરજો મોતીના
સિદ્ધાશ્રમ તો કરમાયા એટલા ને?

સિદ્ધ: અજવાળા અર્પ્યે સૂર્ય કરમાય
તો સિદ્ધિઓ આપ્યે સિદ્ધાશ્રમ કરમાય
સિદ્ધલોક વર્ષા વરસશે,
પૃથ્વીના પાર્થિવો એટલા રત્ન પહેરશે.

(આખડીમાં પ્રેમાંજન આંજી હરદિન્દોને હિંચકાવતો પ્રિયાને
રેશમ પોમાં રમવાને લેઇ જાય છે
પર્વતને ફોડી બે ફાડ કરી એક સિદ્ધ આવે છે)

સિદ્ધ: પ્રિયે ! સોંપી આવ્યો સૂક્ષ્મ દષ્ટાને
જનકલ્યાણનો એ મહામન્ત્ર

જગત વિદ્નવિજેતા થશે.

સિદ્ધાંગના: દુનિયામાં વરસો સુખની ફૂલવાદળીઓ.
પણ અંગો ઓછાં કસાશે એ અવનીન્દ્રનાં.

સિદ્ધ: તો તો સુભાગ્યની સોનવેલ નહિ,
દુર્ભાગ્યની દારુણતા ઉગે જનતાની:
તો તો આયુષ્યના ઉમંગ ખરી પડે.
ચાલ, વીણિયે આયુષ્યની કળીઓને.

(હેયે પુષ્પો છાંટી, ધાટડીની ગ્રન્થી ખેંચી પ્રિયાને પ્રકૃતિપાથર્યાં ફૂલહિન્ડોલમાં હિચકવાને લેઇ જાય છે.)

સિદ્ધસંઘ: ઉત્સવ ઉજવો, ઉત્સવ ઉજવો,
નવે નિધિ ને આઠે વસુઓ
વસુન્ધરાવાસીને સોંપ્યા એ દાનપર્વણીના.
સમર્પી આવ્યા પ્રજ્ઞાચક્ષુઓને
વિશ્વભેદના ભંડારની ચાવીઓ.

સિદ્ધાંગનાઓ: નવસિદ્ધાશ્રમો વાવી આવ્યા અવનીમાં:
ઠામ ઠામ પ્રફુલ્લશે સુખના સૌભાગ્યમંડપો.
સિદ્ધભૂમિ ઢાળી આવ્યા પૃથ્વીપગથારે.

સિદ્ધદેવ: નગેન્દ્રોનો નગાધિરાજ છે હિમાદ્રિ.
ગંગા જમના સિન્ધુ બ્રહ્મપુત્રા સમી
અખંડસ્રાવિની મહાઝરણીઓ ઝરી ઝરી
ભરે છે પેલા રત્નાકરને.

કેટલાંક ખૂટ્યાં હિમાદ્રિનાં રતનસરોવર?
સિદ્ધાશ્રમના પાતાલઝરણાં છે.
ઉલેચાય એ ઉભરાવાને કાજ.
આનન્દો, ઉત્સવ કરો દાનપર્વણીના.
હૈયાં ઉઘાડી–ઉઘાડીને આપો.
આપી આપીને આનન્દો,
આપ્યાથી અધિકડા પામશો.
આજે છે આપ્યાનુ પરવ.

(સિદ્ધો ને સિદ્ધાંગનાઓ ઉત્સવગીત ગાય છે કુંજકુંજમાં રમતા સિદ્ધલોકવાં એ ઝીલે છે વનવનની ઘટાઓ ગજાવતા ઉડતા પડઘા પૃથ્વીલોમાં ઉતરે છે)

સિદ્ધસંઘ: આજ આયુષ્યના પર્વ,
આજ આયુષ્યના પર્વ,
હૈયા વરષે છે હૃદયદેવના.

આજ આત્માનાં પર્વ,
આજ આત્માનાં પર્વ,
આત્મા વરષે છે આત્મદેવના.

ઘન વરષે જલધાર, ને તરુવર વરષે ફૂલ,
રવિ વરષે કિરણાવલિ:
અમે વરષીએ આત્મ આ અમૂલ
હો સુહાગિયાં! આજે ઉત્સવ આત્મમધનો.

શુકદેવજી: કેટકેટલાંક કરશે પૃથ્વી આવાં દેવા?
પૃથ્વીનાં પુણ્યશાળીઓ

નહીં વાળે જો એ મહાઋણ,
તો જગતકલ્યાણના થશે જગતસંહાર.
લેવું એ છે આપવાને કાજે:
આભમાં ઉલરાય એ વરસવાને માટ.
સિદ્ધિઓ છે અગસ્ત્યની સમશેરો:
ઉગારે, ઉદ્ધારે, સંહારે ય તે.
દેવોના હવિ દેવોને વાળનાર
પૃથ્વીમાં કેટલાક છે આજ પુણ્યાત્માઓ?
સહુ નિજ કાજે રાંધે છે નિત્યસામગ્રી.
આજનું જગત ચોર છે દેવદ્રવ્યનું.
દેવત્વ ઓસર્યાં મનુષ્યનાં,
ને પશુતા પાંગરી ઉઠી.
ઘોર સંહારનાં ગીત ઘોરે છે,
પ્રલયગર્જનાના પડઘા સુણું છું
સિદ્ધિઓની સંયમવિહોણી આજ ગમંપત્તિમાં:
નારાયણસૂના આજના આ લક્ષ્મીમન્દિરોમાં.

(આભની બીજી વનઅટવીમાં ગરુડભાવ શા ઉડી વિચરે છે દેવ-તેજથી ભરેલી પાંખો તેજના પલકારા પલપલની દિશાઓમાં ડૂબી જાય છે

સિદ્ધસંઘનું ઉત્સવગીત તો દિશાઓ પાછળથી આજદ્ર મગનમાં ઉછળી રહ્યું છે)

આજ આત્માનાં પર્વ,
આજ આત્માનાં પર્વ,
આત્મા વરસે છે આત્મદેવના.
આત્મા વરસે છે—

પ્રવેશ ૨ જો

માહિષ્મતીમાં શાસ્ત્રમન્થન

(ગગનપાયરી જેવા માહિષ્મતીના ઘાટના પગથિયા ઉપર થઇને સ્હવારના સૂર્યતેજ ઢોળાય છે. કોઇક સોનાબેડલે, કોઇક રૂપાબેડલે થોડાક ગંગાજમની ભાતને બેડલે કેટલાક ત્રાંબાને ને કેટલાક પિત્તળને ઘણાક પૃથ્વીના પાર્થિવ બેડલે જળ ભરીને કાવડિયા ઘાટ ચ્હડે છે. હૈયા ને હેલની ભરી ભરી રૂપની વાડીઓ સમી પનિહારીઓ ઝોલા ખાતી પાણી ભરી ગીત ગાતી વળે છે)

માહિષ્મતીની પનિહારીઓ: } સખિ ! આવે-આવે ને ઓસરે,
પાણીડા કેમ ભરીએ ?
એવા માહિષ્મતીના નીર,
પાણીડા કેમ ભરીએ ?
સખિ ! છોળ ઉછળે બધું ભીંજવી,
પાણીડા કેમ ભરીએ ?
એને છાંટણે છંટાય મ્હારા ચીર,
પાણીડા કેમ ભરીએ ?

મ્હારે પાંચ-પાંચ તત્ત્વના માટલા,
પાણીડા કેમ ભરીએ ?
મ્હારે ત્રણ-ત્રણ ગુણની વેલ
પાણીડા કેમ ભરીએ ?

મ્હારે બુદ્ધિના બાગ ઉગાડવાં,
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?
મ્હારે ભરવી સંસારિયાની હેલઃ
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?

સખિ! નીર ઉછળે એ અનન્તનાં,
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?
એનાં ભરતી ને ઓટ છે અઘોર,
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?

(આભમાં તેજપાટ પાથરતા સાક્ષાત્ સૂર્યનારાયણ ઉતરતા હોય એવા ભગવી ધાટડીની તેજવાદળી પાછળ ઉડાવતા ભગવાન શંકરાચાર્યજી આકાશમાર્ગેથી ઘાટને પગથિયે ઉતરે છે)

સખિ ! કાળના કૂવાને કાંઠડે,
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?
મંહી માંડી દિશાઓના દોર,
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?

જગપંખાળાં પંખેરૂ પરવરે,
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?
કાંઈ ઉછળે નિઃસીમના સમીર,
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?
સખિ! આવે-આવે ને ઉભરે,
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?
એવાં આત્માની નદીઓનાં નીરઃ
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?

ત્હાં કેટકેટલો સંચ્યો હશે ગુણભંડાર ?
પાય કંપે છે પુરમાં પ્રવેશતાં.

(શંકરાચાર્યજી નગરચોકમાં સિધાવે છે ધજાપતાકા, આંબા ને અશોકનાં તોરણો, વિધવિધની પુષ્પમાળાઓથી શણગારેલી ત્હાં પર્ણશાળા નિહાળે છે શણગારસોહવતી નગરસ્ત્રીઓ ને તેજસ્વી નગરજનો, પૂજ્યભાવથી નીતરતા, શાળાદ્વારમાં કોક પ્રવેશે છે, કોક નીકળે છે બ્રહ્મવર્ચસ્વી બ્રાહ્મણો વેદઘોષણા ગજાવી રહ્યા છે તેજના સ્થંભ સમા યતિઓ આગણે વિરાજેલા છે આગણામાં ને ટોડલે શુક ને સારિકાઓ, પ્રકૃતિ બાળકડાં શાં, શાસ્ત્રવાદ ઉચ્ચારે છે યજ્ઞશાળાના યજ્ઞકુંડમાંથી વહ્નિજીહ્વાઓ સમી અગ્નિ જ્વાળાઓ ભભૂકી રહી છે, દેવહવિને લેઇને દેવલોક ભણી ઉડી રહી છે

યજ્ઞશાળાને દ્વારે જઇ સઘ્ળ એ સનાતન આર્યત્વને નમન નમી શંકરાચાર્યજી ઓટલાને આરે વિરાજે છે)

એક વિદ્વજ્જન: યતીન્દ્રજી ! પધારિયે.
શ્રાદ્ધવિધિ હમણાં જ સમેટાશે.

(યજ્ઞજ્વાલાઓ અધિકી ઉડે છે)

શંકરાચાર્યજી: હું તો આવ્યો છું આજ
મહાબુદ્ધિ મન્ડનમિશ્રજીનાં દર્શને.
આજ શો છે સંવત્સરનો મહોત્સવ ?

(યજ્ઞશાળામાં શાન્તિ પાઠ ભણાય છે)

બીજા વિદ્વજ્જન: આજ પિતૃસંવત્સરી છે પંડિતદેવને.
નગરમાં જેવા છે રાજવીના ધનભંડાર,

એવા નગરના છે એમના જ્ઞાનભંડાર.
આ પધારે માહિષ્મતીનો એ જ્ઞાનરાજેન્દ્ર.

(શાન્તિપાઠે શાન્તિ પામે છે. વિશાળા ચક્ષુ ને ભાલવાળા, દેહે સુગન્ધી દ્રવ્યોથી અર્ચયેલા, અંગેઅંગે વનસમૃદ્ધિથી વધાવાયેલા, માહિષ્મતીના જ્ઞાનમેગળ સરિખડા મન્ડનમિશ્રજી ધીરગંભીર મદવની હસ્તિચાલે પધારે છે નિજ શાળાદ્વારે નવયતીન્દ્રને નિહાળીને દ્વારે રાખેલા અર્ચ્યપાદ્યે ચરણ ધોઇ ચરણોદક શીર્ષે ચ્હડાવે છે

મંડનમિશ્રજી: ધન્ય ભાગ્ય આજ મ્હારાં.
વણનોતર્યા પધાર્યા છો
અમ સંસારીને ઘેર યતીશ્વરજી.
અમારે ઘેર છો આજ
આપ જ સાચ્ચા અતિથિદેવ.

શંકરાચાર્યજી: આવ્યો છુ માહિષ્મતીના સૂર્યના દર્શને.
માહિષ્મતીના છો જ્ઞાનમેરુ,
ને મેરુને છે આજ પિતૃમહોત્સવ.
ભલ્લા: જ્ઞાનસત્ર વિના
સંપૂર્ણ કહેવાશે એ પિતૃમહોત્સવ?

(રણવાર્તા સુણી યોવરાજને થાય એમ મંડનમિશ્રજીની આંખડીમાં વીજળીઓ ઝમકવા માંડે છે.)

મંડનમિશ્રજી: શાસ્ત્રમન્થનના જ્ઞાનસત્ર વિના તો
હું યે માનતો'તો અધૂરો

આજના પિતૃમહોત્સવને.
પણ શાસ્ત્રનિષ્ણાત જ્ઞાનકેસરી
વાંછયા સાંપડે છે કાંઇ ?
આપ છો અદ્‌ભુત કે યોગકેસરી.
વદન ફરતી છે કિરણોની કેસર.
—કણ્વ ! કણાદ ! કપિલ !

(શિષ્યમંડળી અંજલિ કરીને સન્મુખ આવી ઉભે છે)

યજ્ઞશાળાને આંગણે
સલૂણો સભામંડપ રચો
સનાતન શાસ્ત્રમન્થનને કાજ.

(ઉત્સાહની પાંખે ઉડતા સૌ મહાલે છે. નગરમાં શાસ્ત્રાર્થનો પડો વાગે છે, યજ્ઞશાળાની યજ્ઞવેદી સન્મુખે જોતજોતામાં તો સભામંડપ રચાય છે વેદપુત્ર બ્રાહ્મણો, તપોધન વરૂણીમંડળ, ઉગતા તારલા સમી શિષ્યમંડળી, સૌન્દર્યકલા ને શીલમૂર્તિ સમી સુન્દરીઓ, સુવર્ણસ્થંભ સમા નગરજનોની મેદિની જામે છે વચ્ચોવચ્ચ ત્રણ જ્ઞાનપાટ મંડાય છે મધ્યસ્થના જ્ઞાનપાટ ઉપર યતિઓ વિરાજે છે શિષ્યમંડળી આવીને ત્રણે યાજ્ઞાનપાટની પૂજા કરી જાય છે)

શંકરાચાર્યજી: મધ્યસ્થને પાટે કોણ વિરાજશે?

મંડનમિશ્રજી: આ છે અમારી નગરી:
આપનો સંગાથી સોહવશે મધ્યસ્થપદને.

શંકરાચાર્યજી: આત્મા છે બ્રહ્માંડનો એકલપ્રવાસી.
એકાકી આવવું, એકાકી જવું જગતમાંથી:
એકલપ્રવાસીને સંગાથી શા?
સાંભળ્યું છે, જ્ઞાનમૂર્તિ! કે
બ્રહ્માનાં સાવિત્રીજી સમોવડાં,
સરસ્વતીનાં અવતારસ્વરૂપા,
આપને જ્ઞાનગેહે છે ભારતી દેવી.
એમને પધરાવો મધ્યસ્થપાટે,
આપનાં આયુષ્યસંગાથીને.

(યતિવચનને અભિવન્દી મન્ડનમિશ્રજી એક શિષ્યને નેત્રપલ્લવીથી સમસ્યા કરે છે થોડીક ક્ષણો પછી મ યા, રૂપની સન્ધિકા ઉછાળતી, કુલ-ભારથી ભારેખમ, ભરીભરી વાદળી સમી, ચોમેર ગુણફોરા વર્ષાવતી કુલ-અધિદેવતા સમી ભારતી ગૃહદ્વારેથી સભામંડપે પધારે છે યતીન્દ્ર શંકરાચાર્યજી સદ્વર્તમાન સભાજનોની પ્રણામાંજલિ ઝીલતી ઝીલતી ભારતી પતિદેવની ચરણવન્દના કરે છે, પતિદેવની પાખ સમી પડખે ઉભે છે)

ભારતી: શી આજ્ઞા છે પતિદેવની?

(પતિગુણગર્વિતી સ્મિતચન્દની મુખડે ફરકાવતી—સભામંડપ ઉપર વર્ષાવતી ભારતી વિનયને ફૂરડે નમતી સૌન્દર્યવેલડી સમી ઉભે છે)

મંડનમિશ્રજી: જ્ઞાનસત્ર વિના અધૂરો રહેત
આજનો આપણો પિતૃમહોત્સવ
યતીન્દ્રજી આ પધાર્યા છે,
પૃથ્વીવિચરતા કો સૂર્યદેવ સમોવડા,
પિતૃદેવનો સંવત્સરયજ્ઞ પૂરો કરાવવાને.

શકરાચાર્યજી: આજે છે યુગયુગનુ શાસ્ત્રમન્થન.
કાળ ગાશે આજની તિથિના મહાગીત
સપ્તર્ષિઓમા અરુન્ધતી વિરાજે છે,
એમ મધ્યન્થપદને શોભાવો
વિદ્વન્મડળીની અધિષ્ઠાત્રીજી સરિખડા

અ'નર્યું: જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનસત્રે તો
સરસ્વતીજી જ અધિષ્ઠાત્રી હોય ને?

ભારતી: ભર્યા-ભર્યા મેઘ અથડાય,
ત્હા વચમા વીજળીના જ ભડકા થાય
શિરમા વધાવુ છુ હુ
યતીન્દ્રજીનો વિનયાદેશ

ભારતી: (ક્ષણેક વાગીશ્વરીનું ધ્યાન ધરીને પછી)
જ્ઞાનગગનના ગરુડરાજવીઓ !
આભની સકલ દિશાઓ છે ઉઘાડી,
એમ પ્રશ્નાવલીને પાળ નથી જ્ઞાનસત્રમાં.
અમૃતઝડીઓ વરસાવો અમરોની.

શંકરાચાર્યજી: રામભદ્રને એક બાણ હતું:
મ્હારે યે છે એક જ પ્રશ્ન.
। કેવાક છે આત્મપરમાત્મના મહાતત્ત્વો ?

(સકલ સભાજનો રસાનન્દના ગીગ્રમા ડોલી રહે છે)

મંડનમિશ્રજી: મહાત્મન્! મ્હારો યે ઉત્તર છે,
ગાયત્રીમન્ત્ર સમો, સ્વલ્પ.
। આત્મા એ જ છે પરમાત્મા:
જીવાત્માથી અધિકું નથી કો જગતે:
યજ્ઞકુંડે યજ્ઞજ્વાલાની પેઠે.
एकोऽहं बहुस्याम: ઇતિ શ્રુતિ.
ઘીની પરનાળીથી એને પોષજો:
કારણ કે घृतो वै आयुः

પ્રધાન શ્રોતૃગણ: મહાસત્યો ઉચ્ચારે છે મહાત્માજી.

શંકરાચાર્યજી: સિંહ તો પાડે નિજના પન્થ.
કેસરી ન હોય ઢાલધારી.

મંડનમિશ્રજી: શાસ્ત્રાર્થમાં શાસ્ત્રઢાલ છે પુણ્યપાવની.

શંકરાચાર્યજી: સત્ય, સત્ય, મહામેધાવીજી!
પણ આપણે અલ્પજ્ઞ ભૂલિયે
તો અર્થનો અનર્થ ઉતરે
મન્ત્ર દૃષ્ટા કો મહર્ષિજીને સુગટે.
આપનો આ શિષ્ય પરિવારઃ
એ આપ છો? મહાબુદ્ધિ!
મેધાવી! જ્વાલા તે યજ્ઞકુંડ ન્હોય.
इदं सर्वं मया ततम्·
પડદા ઢળે પ્રકૃતિના, ને ઢંકાય
પણ એ છે આકાશવત્ અવ્યય.
બ્રહ્માંડની સકલ બ્રહ્મમંડળીને
મણુકે મણુકે છે તે ચન્દન.
સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપી, સર્વશક્તિવન્તો
વેદવેદાન્તનો એ કેવલાદ્વૈત.
अजो नित्यो शाश्वतोऽयं पुराणम्.
સૂર્યનાં કિરણ સૂર્ય નથી,
પીંછાં તે મોર નથી,
સાગરના તરંગ સાગર નથી.
માહિષ્મતીના સહુ કો પંડિતવર્ય
માર્તંડઓજસ્વી મંડનમિશ્રજી નથી.
સતીધર્મા ભારતી દેવી ભાખશે કે
માહિષ્મતીના મહાવિદ્વાનોમંડનમિશ્રજીછે સૌ?

(ચક્તિ સમા ચિત્રચીતરી થાય છે, મધ્યસ્થ મૂંઝાય છે. સતીનું સતીત્વ ઉચ્ચારાવાતાં રોધે છે કે 'પ્રત્યેક મહાજ્ઞાની મંડનમિશ્રજી છે?' જ્ઞાનમેરુ સમા મંડનમિશ્રજી યે ચિન્તનકૂપ્યા શા થંભે છે.)

વાગ્દેવતાનાં અવતારસ્વરૂપા
જ્ઞાનપાટેશ્વરીજી નિર્ણય ઉચ્ચારે,
શિરસા તે વન્ધ છે.
પ્રત્યેકજ્ઞાનેશ્વર માહિષ્મતીના મંડનમિશ્રજી છે?

ભારતી: ના, યતીન્દ્રજી! ના:
પ્રત્યેક જ્ઞાનેશ્વર મહાત્માજી નથી–
મ્હારે કે પુરજનને યે મન.
એ છે પરમ દૈવત–મ્હારે,
એ છે પુરમહિમા–પુરજનને.
મહાત્માજી છે માળાના મેર.
પણ મહાત કીધા આમ મહારથીને
અતિરથી શા યતીન્દ્રજીએ.

શંકરાચાર્યજી: સ્વયંભૂ, સર્વજ્ઞ, સર્વસ્થ, સર્વસંચારી,
સર્વ શક્તિમાન તે પરમાત્મા:
અલ્પજ્ઞ, એકસ્થ, અલ્પશક્તિમાન,
દેશકાલના વાધાવાળો એ આત્મા.
પરમાત્મા છે વિરાટદેહનો મહામાર્તંડ;
પરમાત્માનું કિરણ એ આત્મા.

सत्यपि भेदापगमे नाथ ! तवाहं, न मामकीनस्त्वम्,
सामुद्रो हि तरंग, क्वचन समुद्रो न तारंग

સકલ મહામંડલી : જય-જય, सत्यमेव जयते.

(સર્વ શિષ્યમંડલી ને પુંજનો ઉઠીને શંકરાચાર્યજીની ચરણવન્દના કરે છે જ્ઞાનપાટેથી ઉઠીને મ નમિશ્રજી શંકરાચાર્યના પાટપદમાં જઇ વિરાજે છે)

અ નર્યુ: આભલા અથડાય ને ગાજે,
ને વર્ષા વરસે દુનિયા ભીંજવી
એવા ગર્જે ને વર્ષે છે જગમા
ફિલસુફીઓના વિશ્વમેઘ
યુગે યુગે થાય છે શાસ્ત્રમન્થન
રચાય છે, સોહે છે, પડે છે
એ ફિલસુફીઓના મહાદુર્ગો,
એ દર્શનોની દુનિયાઓ,
એ ન્યાયશૃખલાની સોપાનશ્રેણીઓ
અને ત્હો યે સીમાઓ છે,
ભરતીની સીમાઓની પેઠે,
બુદ્ધિના એ ઉછળાટોને
આતરીને ઉભા છે આભ
બુદ્ધિપખાળા ગરુડરાજોના મહામાર્ગ
ખાડીઓના છલખલાટ છે

જગતભરનાં શાસ્ત્રદર્શનો:
સામુદ્રધુનીમાંનાં અથડાતાં જાણે નીર.
નથી એ મહાસાગરના મહાશબ્દ.

(હિન્ડોળા ખાતી વીજળીની વેલ સમી, પ્રલયની છોળ જેવા દૃષ્ટિતરંગ ઉછાળતી ભારતી મ પરથપાટથી ઉઠે છે, યતીન્દ્ર સમીપે જઈ વન્દી પ્રતિપક્ષીને જ્ઞાનપાટ વિરાજે છે. ઝખવાયેલી સભા સચેતન થાય છે.)

શંકરાચાર્યજી: કૈકેયી મહારાણીજીએ થંભાવ્યો હતો
રણસંગ્રામમાં દાશરથી રણરથને.
ઘવાયેલા કેસરીને પડખે મહાવનમાં
આવીને ઉભી છે કેસરિણી.
નહિ ચાલે મુજ શા એકલપન્થીનું.
પરપક્ષે કાંઈક પ્રકૃતિવશ છે:
સસાર સ્હામે યતિ છે મહાયસૂનો.
ને નકારાતું ય નથી આહ્વાનને એ.
સસારદેવિ! સજ્જ છું જીતાવાને કાજ.

ભારતી: યતીન્દ્રજી! પૂજ્ય છો:
સ્વામીજી છે મ્હારે તમથી યે પૂજ્ય.
નહિ તો નવ સોહાય
યતીન્દ્ર શું હોડ સ્ત્રીજનને.
મ્હારો યે છે એક જ પ્રશ્ન,
સંસારિયાના પરમ પ્રાણ સમો:
ભાખોજી નરનારનાં તત્ત્વદર્શન.

જાણે આર્યત્વના પાયા ઉત્થાપ્યા.
માતૃતત્ત્વનો અજ્ઞાની રહ્યો.
અજાણતાં અપરાધ આદર્યો.
'જાઉં છું એની તપશ્ચર્યાને કાજ.
પાછા વળ્યાની તિથિ સૂધી
જાળવજો મુજ મૃતિકાપિંડને.
પરવરું છું પ્રાયશ્ચિત્તનાં તપોવનમાં;
દેહ ત્યાગી વિદેહમાં,
સંન્યસ્ત છાંડી સંસારમાં.
આવીશ ત્‍હારે ઓઢીશ પાછા
વિશ્વધ્વજ શા સનાતન સંન્યસ્તના
ઉતારેલા મ્હારા આ અંચળા.
આદેશ.

(માહિષ્મતીની વિદ્વદ્સભાવચ્ચે મહાનુભાવ યતીન્દ્રનો દેહ પડે છે, ને પરન્યા પ્રવેશ કાજે જતો આત્માનો જ્યોતિર્બિંબ અદ્રશ્યમાં ઉડી જાય છે. માહિષ્મતીની જનતા આશ્ચર્યમુગ્ધ ન્‍હાળી જ રહે છે
ગગનમા દેવોનાં દુદુભી વાજે છે, જયગીત ગાજે છે)

માહિષ્મતીની સુન્દરીઓ : સખિ ! કાળના કૂવાને કાંઠડે
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?
મહી માંડી દિશાઓના દ્વારઃ
પાણીડાં કેમ ભરીએ ?

પ્રવેશ ૩ જો

દામ્પત્યપ્રતિષ્ઠા

(તમસાનું રસમધુરું જલવ્હેણ વહી રહ્યું છે. પ્રભાતે જાગતી વનકુંજમાં પંખીકુલ કલ્લોલ કરે છે ત્યહાં નિત્યકર્મે કાજે સહશિષ્યપરિવાર મહામુનિ વાલ્મીકિજી પધારે છેઃ જાણે જલતીરે શૂન્યમાંથી સૂર્યમંડળી ઉતરી.)

મહામુનિ: ગાલવ! જલાશય બહુ જોયાં.
આજ હૈયું ઠરતું નથી ક્યહાંય.

ગાલવ: હૈયાને ઠલવાવું હશે, મુનિદેવ!

મહામુનિ: કાંઇક થાય છે ઊંડી આત્મવેદના.
આભ ફાટ્યો ને પ્રભાત પ્રગટ્યું.
અરુણ કિરણો કુંકુમવર્ણાં છે;
સૌભાગ્યવતીના મણિચન્દ્રક શો
દિશાભાલે છે બૃહસ્પતિનો તારલો.
વાયુ અણઉકલતા સન્દેશા આણે છે.
આભગર્ભમાં ઉગ્યો છે જાણે
આજે કો મહાયોગ.
પણ વંચાતા નથી એના વિધિલેખ.

ગાલવ: મેધાવી મહાત્મન્!
પંખીકુલ જ્યહાં સાનન્દ કલ્લોલે છે

એ આ તમસાનો તપસોહન્ત આરો.
નિર્મળાં વહતાં જળ તો જાણે
દમ્પતીનાં રમતાં હાસવિલાસ.

મહામુનિ: પ્રસન્નાત્માનાં ચિત્ત સરિખડાં
તમસાનાં છે પ્રસન્ન નીર:
ને હસતો છે નિર્કર્દમ આ આરો.

ગાલવ: જાણે દેવમધુરી કવિતાનાં
અમૃતમધુરાં નીર.

મહામુનિ: વસન્તના આભમાં જાણે
ઉર્મિપાથરી અભ્રગંગા.
અહીં જ પ્રાતઃકર્મ કરીશું આજ.

(સસારના આછાં પડ સમુ ઉત્તરીય ઉતારી મહામુનિ જલસ્હોણમા વિરાજે છે તમસાની લહરીઓ આવી અભિષેક કરી જાય છે પ્રાચી દિશાને મહામુનિ પ્રાત અર્ઘ અર્પે છે)

મહામુનિ: આત્માની પાંખડીઓ ઉઘડે છે આજ;
જાણે અરુણોદય યુગયુગના મહાબોલ બોલશે.

ગાલવ: મહર્ષિ! આજનો છે કો મહાયોગ.

(શિષ્યપરિવાર જલમાં સંચરે છે. જગત ઉપરથી નેત્રો આવરી મુનિદેવ અન્તર્વાસી થાય છે કમંડળ ભરી ભરી શિષ્યમંડળી મુનિવરને તમસાનાં નીરનો અભિષેક કરાવે છે જાણે મહેશ્વર ઉપર મેઘધારાઓ વરસી

ચાંચમાં ચાંચ પરોવી રમતું–લાડતું ક્રૌંચનેરડું સરિતવેણુમાં આવી ઉતરે છે.)

મહામુનિ: (અન્તર્દ્રષ્ટ્યા નેરે જલધારાઓ ઝીલતાં જાણે ઊંડી ગુફામાંથી ઉચ્ચરતા હોય એમ)
વત્સો! ધીરી ધારે, ધીરી ધારેઃ
ચન્દ્ર ઉપર ચન્દની વરસે છે એમ.

(જલમાં પ્રવેશી ક્રૌંચદંપતી જલવિહાર માંડે છે, પાંખની છાવકે છાવકે પરસ્પરને ન્હવરાવે છે.

શિષ્યમંડળી મહામુનિને વનપુષ્પોથી વધાવે છે જાગ્યા જેવા મહામુનિ નેત્રો ખોલી જગતને નિહાળે છે)

મહામુનિ: ગાલવ! કહ્યાં છીએ આપણે?
હા; આ તો તમસાનો તીર.

ગાલવ: દામ્પત્યનાં જાણે હસતાં નીર.
મહામેધાવી ગુરુદેવ!
બ્રહ્માંડયાત્રાએ વિહરી આવ્યા કે શું?

મહામુનિ: ગાલવ! બ્રહ્મરન્ધ્ર ફાટું ફાટું થાય છે.
અભિષેકે અભિષેકે
સંભળાતા'તા ધરતીના ધબકાર.
વાતાવરણનો વીંઝણો
વિશ્વમન્ત્રો વાય છે આજ.
આભ જાણે ઠાલવી નાંખે છે
અન્તરસંચ્યા સહુ મહાવૈભવ.

પ્રત્યગ્દષ્ટિનુ પ્રજ્ઞાનેત્ર
પોપચુ ફરકાવે છે ઉઘડવાને કાજ.
બ્રહ્માડના જાણે બારણા સકેલાય છે
આજ ઉગે છે કો મહાપર્વણી.

(ક્ષિતિજપારે અધરક યા સૂર્યનારાયણને સ્તવતા મહામુનિ આરે એમની ઉભે છે શિષ્યમણી ધર્મકર્મમા પ્રવર્તે છે
દાળમૂર્તિ શો આ નિષાદ મહાવનમાથી તનસાગરે ઉતરે છે)

નિષાદ: કુજકુજમા શિકાર ખેલુ છુ ત્હો યે
ભાગતી નથી મ્હારી ભૂખ
હૈયામા ભૂખનો અગ્નિ ઉછળે છે

(લોચનની ગધનીઓનાથી તણખા વરસતો નિષાદ ચોમેર નિહાળે છે પાખમા પાખ પરોવી તમસાની જલવર્દીઓમા તરતુ પીંછાળી પરસ્પરને જવમન છાટતુ આનન્દતુ ક્રૌંચજો'ડુ નિરખે છે)

નિષાદ: હૈયાને બાળે છે એમના વિહાર.
આખડીમા ભડકા ભભૂકે છે
નથી જોયો જતો એમનો આનન્દ
એ માણે છે, ને હુ છુ ભૂખ્યો
એમના સુખ ડોલવીને
ડોલવુ મ્હારી હૈયાહોળી

ખાઈ ક્રૌંચ જલમાં પડે છે. કારમી કિકિયારી નાંખતી ક્રૌંચી પાંખો ફડ-ફડાવી વિલપતી આભમાં ચક્રાવા ખાય છે. તમસાજલમાં રુધિરરેખાઓ દોરાય છે, જાણે ઉચ્છેદાયેલા દામ્પત્યહૈયાની ધારાઓ રેલી.)

નિષાદ: આનન્દ! આનન્દ! આનન્દ!
એમના આનન્દને ઉચ્છેદ્યો
એ જ મ્હારો પરમ આનન્દ.

(શકરો બાજ પીંછાં ખોવે એમ નિષાદ નિજનાં પ્રચંડઘોર કરા-ધૂંર્યતાં ઉછાળે છે; જાણે એટએટલી પીંછીઓએ વાતાવરણમાં આલેખતો હોય કે 'મૃત્યુ.'

ક્રૌંચવધૂની કાળકારમી કિકિયારી સાંભળી કલ્લોલતી કુંજ શબ્દશૂન્ય થાય છે. એક ગર્જે છે એ આક્રન્દઘોષ. મુનિવરની કૌતુકપૂછતી દૃષ્ટિ દામ્પત્યની મૃત્યુદિશા ભણી વળે છે. તમસાનાં સૌમ્ય જલમાં રુધિરરેખા, વાયુકમ્પાવતું ક્રૌંચીવિલપન, શિલાપાટે શિર પટકી પટકી ક્રૌંચીઆશાનો દેહ-ત્યાગ, વિશ્વવિકરાળ એ કાળક્ષણનો હત્યાકાંડ, મહાવનમાં પડતાઉપડતા ત્હેના પડઘાની પરંપરાનું ત્રિકાળદર્શન આદિ કવિની આંખડલી ભરી ઉભે છે. વર્ષાઝરીઓથી ઉભરાતા ધોધના પૂર ગડગડે છે એમ કવિકુલપિતાની મુખગુફામાંથી સમવર્ણી છન્દોબદ્ધ શ્લોકઘોષણા ગાજે છે)

મહામુનિ: मा निषाद ! प्रतिष्ठांत्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौंच मिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥

ગાવલ: ગુરુદેવ! કોને એ શાપ?
શાને એ શાપ? દુનિયા દુખી કે શું?

મહામુનિ: (લલાટ નિર્દેશી, ભાગ્યરેખા દાખવીને)
જેવાં માનવકુલનાં ભાગ્ય.

દામ્પત્ય આજ ઉચ્છેદાય છે.
હા, પૃથ્વી ડૂબતી દેખું છું.
મૃત્યુમુખ પેલા નિષાદને એ શાપ.

(તામ્રમુખા નિષાદગિરિ શિષ્યમંડળી ક્રોધકિરણો વરસાવે છેઃ ગુરુમુખની શ્લોકમય્દ વાગીશ્વરી ઝીલી લેઇને તન્ત્રી સગાથે ફરી ફરીને ગાય છે)

શિષ્યમંડળીઃ मा निषाद ! प्रतिष्ठांत्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौंच मिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥

(ખિન્નતામા—શોક ક્યા પશ્ચાત્તાપની વિષાદછાયાઓમાં મુનિપુંગવ ડૂબે છે. તેજધોળીવા સમો એવે ગગનગુફામાંથી હંસરાજ ઉતરે છે, ને મુગ્ધમંડળમાં વેદચતુષ્ટય લઇને બ્રહ્માજી પધારે છે. પરસ્પર વિનયવન્દના થઇ રહી)

બ્રહ્મદેવઃ શ્રોત્રીય ધર્માચરણી શિષ્યજનો છતાં,
એ બ્રહ્મચર્યઓજસ્વી બ્રહ્મચારીઓ!
મહામુનિ કાં ખિન્નમુદ્રાળા ભાસે આમ?
જાણે વાદળઆચ્છાદ્યા સૂર્યદેવ?

ગાલવઃ દામ્પત્યઉચ્છેદનાં દર્શને.
જગતના પાયા પડે છે, મહારાજ!

(બ્રહ્મદેવનો શબ્દ સાંભળી મુનિવર સ્વસ્થ થાય છે ને પંપાળપુષ્પે વેદચતુષ્ટયને વધાવી બ્રહ્મદેવને હસ્તાંજલિ કરી ઉભે છે)

બ્રહ્મદેવઃ મહામુનિ! શોચો મા. શાપ નહિ,
મુખમાંથી દેવપુષ્પો ખરેલાં છે એ.
આત્મામાં ઉગે છે એ ગાવ

વિશ્વઘેરે ને રસમધુરે શબ્દે.
દામ્પત્યઉચ્છેદના દર્શનદંખાયેલા છો,
ગજાવો જગતમાં દામ્પત્યપ્રતિષ્ઠા.
યુગના યુગ સાંભળશે એ મહાબોલ.
મુજપ્રેરી પ્રવર્તે છે એ વાગીશ્વરી.
એ તો વરસે છે, મુનિપુંગવ!
ત્રિભુવનસોહામણી વાણ.

મહામુનિ: સાંભરે છે, હા! મ્હને સાંભરે છે

(ગદ્ગદ કંઠ થાય છે)

અવધચન્દ્રની એ દામ્પત્યકથા,
જગત્પાવની રામભદ્રની એ દેવકથા.
આપના આશીર્વાદથી વહેવડાવીશ
જગત્પાવનકારી એ કાવ્યગંગાને.

ગાલવ: પણ, ઓ વિશ્વસ્રષ્ટા! કહો,
જગત કેમ સર્જ્યું એવું આપે?
તમસાને આરે નિષાદ,
ને ગોદાવરીને આરે રાવણરાજ?
યુગયુગને ખોળે કાં અવતરે છે
એવા દામ્પત્યઉચ્છેદતા બ્રહ્મરાક્ષસો?

બ્રહ્મદેવ: (ચતુર્દિશ સમા ચતુર્વદને ચન્દની શું સ્મિત કરતા)
મહામુનિ સુધારશે બ્રહ્માની એ ભૂલ.

કાળસ્થાયી સ્થાપશે દામ્પત્યનું પ્રતિષ્ઠાપન.
એ થશે અમૃતનું કાવ્ય,
ને અમરો પીવા ઉતરશે એ કાવ્યસુધા.
જગતકવિતામાં અદ્ભુત એ ગાશે
સંસારનાં પરમ પ્રતિષ્ઠા ને મહિમા.
આ વેદચતુષ્ઠય ને એ દામ્પત્યકાવ્યની
કાળઆરે કો તુલા માંડશે
તો મહર્ષિજી! મહિમા કાવ્યગંગાનો વધશે.
ગાવ, મહામુનિ! મહાશબ્દે
જગતભરમાં એ દામ્પત્યમહિમા.
દામ્પત્યધર્મના ઉચ્છેદકો યે
દામ્પત્યધર્મને રાજમાર્ગે સંચરશે.
નિષાદો ઉચ્છેદશે જગદામ્પત્યને,
ને મહામુનિઓ માંડશે સદા
દામ્પત્યપ્રતિષ્ઠાના વિશ્વસમારંભ.
સંસારને સનાતન સન્દેશ સમર્પવા
એ'જ છે મહર્ષિઓનુ માહાત્મ્ય.
તન્ત્રીઓ છેડો, આત્મપુત્રો,
ને ગાવ એ શ્લોકબદ્ધ મહાવાણ,
રામભદ્રની રામકથાનો આદ્ય મન્ત્ર·
मा निषाद! प्रतिष्ठांत्वमगम शाश्वती समा।
यत्क्रौंच मिथुनादेकमवधी: काममोहितम् ॥
દામ્પત્ય છે સસારનું સનાતન સિંહાસન.

પ્રવેશ ૪ થો

ગંગાતીરના દેવઘાટે

(સૌન્દર્યકુંજે પ્રભાત ઉગ્યું છે, તડકો હજી નથી ઢોળાયો. ધવળાં નિર્મળાં પુણ્યરંગી પ્રભાતતેજની ઝરમર જગતભરી વરસી રહી છે.

પુણ્યોદકની ધીરગંભીર લહરીલહરીથી દેવઘાટને વધાવતાં ગંગાજલ વહે જાય છે. આઘેની ઘટાઓમાંથી વેદમન્ત્રોની ગાનઘોષણા વાતાવરણને ડોલાવે છે. વિશ્વ પાવન કરવા વિચરતા સરિખડા પ્રાત હોમનાં ધૂમ્રવાદળાં, હાથીનાં બચ્ચાં સમાં, કુંજઆચ્છાદ્યા ઋષ્યાશ્રમોમાંથી ઉડી ઉડી આભ-આંગણે રમે છે જગતની નિદ્રા ઉતરી છે, તન્દ્રાનાં ઘેન ઉતર્યાં નથી. પ્રવૃત્તિની પાવડીએ માનવી હજી ચ્હડ્યા નથી, સ્વપ્નાંની પાંખે સોહાય છે.

ઘાટે સ્વર્ગવિમાન પડેલાં છે ઉત્સવએકાદશીનાં સ્નાને અપ્સરાવૃન્દ પુણ્યોદકે પધારેલું છે)

મેનકા: ઉર્વશી ! હૈયાંને ઢાંકો.
સૂર્યચન્દ્રઆચ્છાદતી પાલવવાદળી
સરતી જાય છે જાણે.

રંભા: અમૃતકુંભ ઢળવાઈ નહિ જાય.
ઉર ભીંજાયાં છે આપણાં;
ને ગુલાબને પાંદડીઓ ચોંટે
એમ હૈયાને વળગી છે પાલવપાંખડીઓ.

ઉર્વશી: હૈયાં ઢોળાશે ત્હો યે ગંગોદકમાં.

રંભા: આપણું સ્વર્ગ એટલે
નિત્યયૌવન ને અખંડસૌભાગ્ય
આનન્દની અનસ્ત પૂર્ણિમા.

તિલોત્તમા: સ્વર્ગની કવિતા વરસો છો
ત્હમે તો આજ પૃથ્વીલોકમાં:
દેહતેજે, મુખને મરકલડે, હૈયાની રસધારે-
ધન્ય ભાગ્ય છે માનવલોમના
કે સ્વર્ગની વાદળીઓ ધરતીમાં વરસે છે.

ઉર્વશી: ત્હો યે નિરખો આભને આરે,
પે-એ-લા ગરુડદેવ ઉડે રસતરસ્યા.

(દિવસના બોલ સમી ઘાટશિખરેથી વેદઘોષણા ગાજે છે કુંજમાં ને વનઝુંડોમાં પડઘાની પગલીઓ પાડતી પાડતી તે સરિતાપટ ઉપર ઢોળાય છે સ્વર્ગની રૂપકન્યાઓ ચકિત થઇને જલક્રીડન કરતી વસે છે)

મેનકા: એ તો સામગાનનો મન્ત્રઘોષ.
સામગીત સાંભળું છું ત્યહારે ત્યહારે
સાભરે છે એ વસન્તપ્રભાત.
મ્હારા રૂપબાણની ઢાલ કરી
વસિષ્ઠજીએ ગાયો'તો સામ મન્ત્ર.
ને મહાયોગીન્દ્ર કૌશિક–

[...]ા: મહેન્દ્રપાડવી ત્હારી તો
ભૂલ ન્હોતી, નિશ્ચય હતો.
મહાયોગીન્દ્રની યોગલક્ષ્મી
સૌન્દર્યપાત્રમાં ઠલવાયે
જગતને લાધ્યું રસનું અમરફલ.
ભૂલનો એ પરમ ભેદ.
તપ ને સૌન્દર્યના સગમ,
ત્ય્હાં પ્રગટે રસનાં અદ્‌ભુત ઝરણાં.
આત્મવસ્તુઓ સમર્પીને યોગીન્દ્રે
જગતને દીધી રસની રસેશ્વરી.
ત્હમે તો રસના મેઘ વરસાવ્યા

મેનકા: રાખો, રાખો, રૂપરાણીજી!
મા મારો બોલનાં બાણ.
પુરુરવસ્‌ની પ્રેમકથા માંડુ કે?
આભરમન્તાં જૂવો આ ધૂમ્રવાદળાઃ
આંજણ આંજી કો આંખડલીમાંથી ઉડતા
જાણે વિષદશી નાગઘૂચળાંઓ.

રંભા: પુરુરવાને રસતાળી દઈ
આભમા ઉડી ગઈ'તી તું
ત્ય્હારે એવો દીઠો' તો એ લોકરાજવીએ
ત્હારા ઉડી જતા પાલવછેડલાને.

ઉર્વશી: અગમ્યને અક્ષરે આલેખાયેલી
એ તો આપણાં પ્રારબ્ધની વાતો.
એને સંભાર્યે યે શું?
સરિતાની જલલહરી વહી ગઇઃ
ગઇ લહરી પાછી આવી છે કો?
જગતનાં સુખદુઃખનાં મોજાં,
જીવનગંગાની એ તો
આવતી જતી જલલહરીઓ.
સ્મરણો એક જ છે અમ્મર જગતમાં.

મેનકા: અગોચરની એ વાતોઃ -
અંહીં હોય ધરતીધાટે?
અણરહમજ્યાં જાય ઉદયાચળની યાત્રાએ
તે આથમે જઇને અસ્તાચળે.
જગત આજ સોહામણું લાગે છેઃ
સૃષ્ટિએ જાણે સોહાગઓઢણી ઓઢી.

રંભા: અલીઓ! નિરખો તો ખરી.
આ જલ તો અદ્ભુત છે, બાઇ!

તિલોત્તમા: અદ્ભુત જાણી તો સ્નાને આવ્યાં
મન્દાકિની મૂકીને ગંગાઘાટે.

ઉર્વશી: મન્દાકિનીના આરે છે દેવોના વિલાસ,
ગંગાને ઘાટે છે ઋષિવરના પુણ્યાશ્રમ.

ગંગોદકમાં જ નથી એક
ગંગાજીની પાવનકારિતા·
તીરનાં ઝુંડો કુંજો વનો મહાવનો
ઘાટ મન્દિરો આશ્રમોમાંની સાધુતાઃ
એ છે ગંગાજીનું સાધુત્વસર્વસ્વ.
પ્રયાગ ને વારણાવટ
સ્વર્ગમાં શોધ્યાં યે માઠાં સાંપડે.
પણ એવડાંક શાં દીઠાં
અદ્‌ભુત અહીં?

રંભાઃ જુવોને જલની લહરીલહરીમાં.
રેખારેખામાં તરે છે પુણ્યનાં અણુરેણુઓ;
જાણે રત્નો વાટી રજ વેરી હોય ને!
વીણવા મથું છું કલ્હારની,
પણ ઝાલ્યો ઝલાતો નથી રત્નપરમાણુ.

મેનકાઃ એ તો પુણ્યપરમાણુનાં તેજછાંટણાં,
પુણ્યોદકે નાચન્તાં પુણ્યનાં વિદ્યુત્‌કિરણો.
એ તો ઉરલહરી સરિખડાંઃ
એમાં સ્નાન થાય,
ઝાલ્યાં એ ન ઝલાય.
સાધુઓનાં નેત્રામૃતની સાધુતા,
મહામુનિઓનાં તપોજસ્,
બ્રહ્મર્ષિઓનાં બ્રહ્મવર્ચસ્,

યુગયુગથી સંચાતાં એ તો છે
ગગાડોર્યાં પુણ્યવન્તાંઓનાં પુણ્યભર્ગે.

ઉર્વશી: ઉડતાં આભલાં વર્ષા વેરે,
એમ વેરે છે પુણ્યવર્ચસ્વીઓ
બ્રહ્માંડભરમાં પુણ્યનાં તેજઅણુઓને
ઉગે છે, પાંગરે છે, પ્રફુલ્લે છે
એ બીજ અવસર ઉગ્યે.
અમૃતનો છાંટો કો અફળ ન જાય.
એ તો પુણ્યનાં પરમાણુ.

તિલોત્તમા: અંજલિ ભરી ભરીને જો,
સરી જશે અંગુલિઓમાથી એ.
ખોબલા ભરી ભરી લલાટે વધાવ,
મોતીડા શા અલકઅલકે પરોવાશે,
મુગટ થઇ માથે વિરાજશે

(અરુણુતેજ સમો કો અદ્ભુત તેજપુંજ વનવનમાં ને ગગાપટમા સહસા ઝગહળી ઉઠે છે, ને અધક્ષણેકમાં પૃથ્વીપાટે પરવરતા પ્રભાતના બાલસૂર્ય સમોવડા ગર્ભજોગી યોગકુમાર શુકદેવજી, પૃથ્વીદડમડતા સ્મત કુન્દ સમા, દડબડતા દડબડતા તપોવનમાથી નીકળી, દેવપખી સરિખડા ઉડતા, ધાટધારે થઇને મહાવનમા અદૃશ્ય થાય છે એમની એકદષ્ટ આખ ડલી એકશીખદીપ સમી, યોગમાર્ગે સમો રાજમાર્ગે નિહાળી રહી છે સ્નાન નીની, અબરખ શા અબર ઓઢેલી ચકિતવદના અપ્સરાઓ અર્ધ ઢાંકી ચન્દ્રપ્પા શી દેહજ્યોતે ગર્ભજોગીને નિહાળી રહે છે ન તો ગર્ભજો-

ગીતું કે ન તો કો સૌન્દર્યમૂર્તિનું રોમકિરણે ફરકે છે., દેહપર સૃષ્ટિના એ
કોઇને દેહભાન જાગતું નથી)

મેનકા: સૂર્ય નારાયણ નાઠા જાય છે
ધરતીને ખોળે જાણે.

ઉર્વશી: બ્રહ્મલોકના છે કો બ્રહ્મચારી.

રંભા: અજબ દીઠો એ યોગીન્દ્રને.
સૂર્યતેજથી લજવાઈએ
તો એનાથી લજવાઈએ.

મેનકા: પૃથ્વીના પુણ્યશિખરે વિરાજતી
અનોખી છે યોગીશ્વરોની એ જમાત.
અમૃતઆયુષ્યવન્તા યતીન્દ્રો જ છે
જગતના કલ્યાણક ને ઉદ્ધારક.
કો દેવમુહૂર્તે દર્શન થાય એમનાં.
–વીણો, પુણ્યોદકનાં કિરણો વીણો.

ઉર્વશી: આ કિરણ ઝલાય તો એ ઝલાય.

રંભા: સૌન્દર્યોપાસક એક રસિકરાજ કહેતા'તા:
'ઝાલવા તો જાઉં છું સૌન્દર્યને,
ત્હાં કરમાં ઝલાય છે શરીર:
પીવા જાઉં છું રસને,
ત્હાં પીવાય છે પાર્થિવતા.
–હું ઝાલીશ એ વિહંગરાજને.

મેનકા: આ પુણ્યકિરણોને ઝાલવા જતાં યે
જલાય છે આ જલોર્મિઓ:
ને એ યે સરી જાય છે
અંજલિ-અંજલિમાંથી.
એવી છે ગેબની ગહનતાઓ.
મોંઘેરી છે મનુષ્યને આવડત
આત્મતત્વને ઝીલવાની કે ઝાલવાની.
–રહેવા દ્યો; એ ભાત છે અનોખી.

રંભા: અજીતને જીતવાં એ જ છે પરાક્રમ.

(બ્રહ્મસ્તોત્રોથી મહાવન ગાજે છે. વિદ્વત્તાના ભાર સમા જટાઝુંડધારી, નિર્ઝરની વાગ્ધારાઓ શી પ્રલંબશ્વેત દાઢીવાળા, શરદ્સરોવર સમાં નયનગામ્ભીર્યવન્તા, આભના થંભ જેવા ભવ્ય ને ઉન્નત, અમ્ભોનિધિ સમા અગાધ, બ્રહ્મર્ષિ વ્યાસ ભગવાન વનરાજીમાંથી પધારે છે: જાણે વનાટ વિંધીને કો કૈલાસશૃંગ આવ્યું. મુનિવરની પ્હેલ્લી દૃષ્ટિ રાજમાર્ગ ઓળંગીને મહાવનમાં વિચરે છે. બીજો દૃષ્ટિપલકાર દેવઘાટના સ્ફટિકઆરે પરેલાં સ્વર્ગવિમાન ને ચોરડગલાને નિહાળે છે. ત્રીજો દૃષ્ટિપાત ગંગાવ્હેણનાં પુણ્યોદકમાં રમતાં રૂપકમલો ઉપર પડે છે. ક્ષણ-અધક્ષણમાં જ દૃગવીજળીને વારી-સંકેલી લે છે. પણ એ અધક્ષણમાં તો લજ્જાઝંખવાતો અપ્સરાસંઘ કંઠકમળ સુધી જલપૂરમાં ડૂબકી મારી માથે કમલપત્રની લજ્જાઢાલો ઓઢાડી દે છે. 'હે પુત્ર!' 'હે પુત્ર!' પોકારતા પુત્ર પાછળ પરવરતા વ્યાસ ભગવાન વનરાજીમાં અન્તર્ધાન થાય છે.)

ઉર્વશી: (લજ્જામૂર્છા વચ્ચે)
રૂપરાણી મેનકાજી!
કંઇ શરમના શેરડા પડ્યા આજ તો?

તિલોત્તમા: જોજો, રૂપની કવિતા ઢળી ન જાય.

મેનકા: ચન્દ્રમા ઝગમગતાં શરમાય
તો આપણે ઝળહળતાં શરમાવાનું.
ત્હો યે એ જગતજ્ઞાનીનાં દર્શને
લજ્જાનાં અરુણાં ઉગ્યાં આજ.
એમ કેમ?

ઉર્વશી: ભાળો જોગી ને શાણો સંસારી:
એમનાં નયણાંના નાચ જ ન્યારા.

તિલોત્તમા: એમને આકર્ષે છે આપણી રૂપકલા;
આપણને આકર્ષે છે એમનાં ગુણકિરણો.
સોહામણાં સ્વર્ગે ઝંખવાય
મહાનુભાવ મહર્ષિઓનાં મહિમાતેજથી,
તપોધનોના તપપ્રભાવથી.

રંભા: મેનકા! ઉર્વશી! વિશ્વશોભનાઓ!
પ્રભાત પ્રફુલ્લી સ્હવાર થયું.
સોનરેખ કિરણો નાચે છે
ગંગોદકની લહરી લહરીની છોળે.
ચાલો, સૂની છે સ્વર્ગની વાટ: સાંચરિયે.
વળી આવશે કો અલબેલડા
ને વાગશે મહીતલનાં મોહબાણ.

મેનકાઃ હા સ્તો, ચાલો સ્વર્ગને સોહાગપન્થે·
પે–એ–લા વિહંગરાજ ઉડે એ આભકેડીએ.
પૃથ્વીની પાર્થિવતાનો મહિમા તે મોહ.

(સ્વર્ગસાહેલીઓ ગાતી ગાતી સાંચરે છે)

ઉર્વશીઃ લજ્જાવેલના છોડ નથી કાંઈ આપણે
કે દૃષ્ટિનાં કિરણ અડકયે બીડાઈએ.

સ્વર્ગસુન્દરીઓઃ તરસ્યા એ વાદળીને તીર,
વિહંગરાજ તરસ્યા ઉડે રે,
સન્ધ્યાના સાગરને નીર
વિહંગરાજ તરસ્યા ઉડે રે.

આભમાં પ્રચંડપૂર ઉછળે છે પાણીડાં;
મનોવેગી વાય ત્ય્હાં સમીરઃ
વિહંગરાજ તરસ્યા ઉડે રે.

ઘેરાં ઘેરાં ડોલતાં હિન્ડોલ મેઘહોડલાં;
ગર્વઘેલાં ઘટા શા ગભીરઃ
વિહંગરાજ તરસ્યા ઉડે રે.

સાન્ધ્યરંગી સાળુ, મેંદી મેઘશ્યામ વાદળી,
રૂપેરી પાલવનાં ચીર·
વિહંગરાજ તરસ્યા ઉડે રે.

આંખડીનાં કિરણકિરણ વરસે કંઈ ફૂલડાં;
વીજળીની વેલ શા અધીરઃ
વિહુંગરાજ તરસ્યા ઉડે રે.

ઉડો રાજ! પાંખમાં ભરી અનન્ત પ્રેરણા;
સાગરને નથી સ્હામા તીરઃ
વિહુંગરાજ તરસ્યા ઉડે રે.

સન્ધ્યાના સાગરને નીર
વિહુંગરાજ તરસ્યા ઉડે રે;
વીજળીની વેલ શા અધીર
વિહુંગરાજ તરસ્યા ઉડે રે.

——:૦.——

પ્રવેશ ૫ મો

પયગમ્બરોના કલ્યાણધ્વજ

(વિશ્વલોકની પરમ સન્ધ્યા જામેલી છે, ને એ ત્રિલોકસન્ધ્યાની અદ્ભુત સન્ધિમ દિગન્તમાં ઉડી રહી છે

બ્રહ્મદેવના ચોમ્મા અમૃતકુંડ ફરતા દેવસિંહાસનો માંડેલા છે હિમાદ્રિ ઉપરથી અનેક ગંગાઓ, એમ અનેક દિશાના અનેક પન્થ ત્હાંથી ફૂટે છે પન્થે પન્થે થઈને પયગમ્બર પધારે છે એક આવ્યા અમૃતના મેઘ બીજા આવ્યા બ્રહ્મવર્ચસ્વી સૂર્યરાજ, ત્રીજા આવ્યા સુધાકુંડ સમા ચન્દ્રદેવ ચોથા આવ્યા ઝગહળતા સ્વર્ગઅગ્નિ, પાચમા આવ્યા જગદ્વેદીના જાણે જગદ્ હવિ છઠ્ઠા આવ્યા કાળજૂના લેગન્દર નિજનિજના કલ્યાણધ્વજ ધારીને એમ સહુ પયગમ્બરો પધારે છે

અમૃતકુંડને પગથિયે એમ બાવનેહેરીમા દેવમાલશ શા શુકદેવજી બ્રહ્મઆરતીની શિખાઓ પૂરતા વિરાજેલા છે જ્યહારે જ્યહારે પયગમ્બર કો પધારે છે ત્યહારે ત્યહારે ભક્તિમૂર્તિ શુકદેવજી અર્ધ્યપાદ્ય અર્પી, પુણ્ય પુષ્પે વધાવી, જય ઉચ્ચારે છે—જય પરબ્રહ્મનો

પરસ્પર હૈયે હૈયા ચાંપીને, આખડીમા આખડી ઢાળીને દેવવન્દનાઓ વન્દી દેવસિંહાસનોએ વિશ્વદષ્ટાઓ વિરાજે છે

એ વિશ્વજ્યોતિર્ધરોના ચરણારવિન્દે શ્રદ્ધાલીના શુકદેવજી, પુણ્ય ભાવનાના તુલસી છોડ શા કૃતવત્ પ્રણામ કરે છે)

શુકદેવજી: (વિશ્વદષ્ટાઓની ચરણવન્દના લેતા લેતા અખંડ પાઠ ભણે છે)

आकाशात् पतितं तोयं यथा गच्छति सागरं,
सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रति गच्छति

ભગવાન બુદ્ધદેવ : વિશ્વ વૃદ્ધોમાં વૃદ્ધ બાલકા!
પ્રસન્નમન તો છે ને?

શુકદેવજી: આજ તો મ્હારા આયુષ્યનું પર્વ.
આ તો છે ત્રિલોકોદ્ધારિણી કલ્યાણસભા.
એવો કોણ હોય હતભાગી
કે દર્શને પ્રસન્નચિત્ત ન થાય?
આજ તો યુગયુગનાં કમળ ઉઘડ્યાં.

હઝરત મહુમ્મદસાહેબ : કલ્યાણ હો પૃથ્વીનાં પુણ્યશાળીઓનું.

શુકદેવજી: પણ મહારાજ! કલ્યાણસંઘ સન્મુખે
પૃથ્વી ફરિયાદે આવી છે.

મર્યાદાવતાર રામચન્દ્રજી : વાધ્યો લાગે છે ભૂમંડલનો ભાર.

મહાત્મા કૉનફ્યુશિયસ : બાળા જોગન્દર! ગર્ભજોગી!
ન્હોતરો એ દુઃખિણી કાળકુંવરીને.

મર્યાદાવતાર રામચન્દ્રજી : ને શુકદેવજી! પછી સિધાવજો
સત્યલોકની સાયં આરતીને કાજ.

(કાળ઼વજ સમી શ્વેત જટાળી, ક્યહાંક પર્વતધાર ને ક્યહાંક ખીણ–અંગેઅંગે એવી કરચલિયાળી, વરવી, થાકયાકી, સ્થૂલમૂર્તિ પૃથ્વી માથે મ્હોટા પોટલો લેઇને લડથડતી લડથડતી, વૃદ્ધા જગત્‌ઘોબણ જેવી, પયગ-

મ્બરસભામા આવે છે વચ્ચોવચ્ચ પોટલો પછાડી થામ્હોફતી જગદ્ગુરુ ઓના ચરણોમા બેસી જાય છે ઉંડા શ્વાસ લે છે)

દેવપુત્ર ઇશૂ ખ્રીસ્ત : વળી આટઆટલો ઢગલો જામ્યો?
ઉતાર્યો હતો ને, વૃદ્ધા!
વિશ્વનો તો પાપભાર?

હજરત મહુમ્મદ સાહેબ : બહુ બહુ બાળ્યા'તા ઉકરડા,
ને ત્હો ય યુગેયુગે એ નવાનવા

કરુણાધાર મહાવીર સ્વામી :મળ છે માનવીને દેહે દેહે

મર્યાદાવતાર રામચન્દ્રજી : ક્ષમામૂર્તિ ધરિત્રી દેવી!
પણ ફરિયાદે શી આવ્યા છો?

(પૃથ્વી દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખે છે ઉંડા શ્વાસ લે છે—જાણે ખાણોની ધમ્મણો ધમધમતી ન હોય!)

પૃથ્વી મ્હારે દાદે નથી, ફરિયાદે નથી
હું કોણ અણુરજકણમ્હોટેરી
કે ફરિયાદે આવું અહીં બ્રહ્માડછેડે?
બ્રહ્મદાદો રાખે તેમ રહેવું
પણ ધર્માચાર્યોએ વિચાર્યું કાંઇ?

પુણ્યવર્ણા જરથૂસ્ત્ર : કલ્યાણચિન્તન ને નિત્યસમાધિ
એ તો છે અમારા અખંડ જીવન

ત્હમે ય છો શુકદેવજી સમોવડાં,
વૃદ્ધમાં વૃદ્ધ બાલકડાં.
ભાખશો, કાળકુંવરી!
ત્હમે શું ચિન્તવાવવા વાંછો છો?

કાળવૃદ્ધ મૂસા નબી: વિશ્વચિન્તન તો છે અમ જીવનજ્યોત.

પૃથ્વી: પુણ્યગંગાઓના વિરાજો છો ભગીરથો;
ઓળખું છું પરમેશ્વરી વિશ્વશાણીઓને
હું તો છું પાર્થિવનો પિંડ.
આત્માને દેહ શું પીછાવશે?
મૃત્યુલોકનાં પ્રારબ્ધની પોથી
તો લખી છે ત્રિકાળદ્રષ્ટાઓએ.
કહેશો, જગત આવું શાને સરજ્યું?
કોણે માંડ્યા આવા અવળા આંકડા?

મહાત્મા કોનફ્યુશિયસ: અમ સૌની એવડીક શી ભૂલ
ત્હમારે ચોપડે ચ્હડી? કાળકુંવરી!

પૃથ્વી: (પાતાળ ઉંડા નિસાસો નાખીને)
ક્હું? ક્ષમા કરશો જગતકલ્યાણકો?

દેવપુત્ર ઇશુ ખ્રીસ્ત: ક્ષમાભંડાર તો લેઈ બેઠાં છો ત્હમે.
અમને ધીરશો એટલી આપીશું ક્ષમા.

પૃથ્વી: વર્ષા પેઠે અંગઅંગમાંથી ત્હમે નીઝર્યાં
તે ઝીલી-ઝીલીને મ્હેં સંચ્યાં
ક્ષમા ને કરુણાનાં ઝરણાંઓ.
એ અમૃતથી પોષાઈ રસાર્દ્ર છું હું.
અનુજ્ઞા છે તો સાંભળિયે.
એક જ છે બોલ મુજ રંકનોઃ
આટઆટલા સૂરજ ઉગ્યા માનવલોકે
ત્હો ય અન્ધારાં કેમ ન અજવાળાં થયાં?
મૃત્યુલોકે આજે યે પડછાયા પડેલા છે.
પાપભરી ખીણો ગાજે છે,
દુ:ખના ઉકરડા ઉભરાય છે.
ન થયાં હળવા હૈયાના ભાર,
કે ન સંન્ધાયા ફૂટેલા સૌ આત્માઓ.
સંસારની ન થઈ બ્રહ્મવાડીઓ.
એક સૂર્ય ઉગ્યે રજની ધોવાય,
ને ઝળહળતો દિવસ પ્રગટે.
આટઆટલા બ્રહ્મભાસ્કર ઉગ્યાઃ
પૃથ્વીલોકમાં કેમ ન પ્રગટ્યાં
અનસ્ત એ બ્રહ્મઅજવાળાં?
મૃત્યુલોક હજી યે કેમ રહ્યો તમયુલોક?
પુણ્યકિરણાળા ધર્મમાર્તંડ
આટઆટલા ઉગ્યે યે
પૃથ્વીમાં કેમ ન પ્રગટ્યાં અખંડ પ્રભાત?

ભગવાન બુદ્ધદેવ: વૃદ્ધ છો, કાળકુંવરી!
ત્હો યે છો બાલક હજી.
એક આંખે જોશો કે બે?

પૃથ્વી: બે આંખે બધું ભળાય,
એક આંખે અડધું યે ન ભળાય.
ને બાડાની તો સદાની બગાડદૃષ્ટિ.

દેવપુત્ર ઇશુખ્રીસ્ત: સાધુસન્તો, પુણ્યશાળીઓ,
ઋષિગણો, બ્રહ્મશાણાઓ,
એમની જમાતો નથી જોઇ
જગતનાં વનવનને જગાવતી?

પૃથ્વી: તો તો ન નિરખ્યા હોય
મ્હેં મ્હારા સૌભાગ્યસઘ.

ભગવાન બુદ્ધદેવ: અન્ધકારરોળેલું છે
પ્રારબ્ધના પાનાનું એક પૃષ્ઠ
ને બીજું પૃષ્ઠ છે
દેવઅક્ષરે આલેખેલું તેજવર્ણું.
મૃત્યુલોકને દરવાજે જ મર્ત્યોને
અમૃતપ્યાલો પાય છે અમરસ્વામી.

પૃથ્વી: એ જ છે મ્હારા વિનવણાં
આટઆટલા બ્રહ્મલહિયા બેઠે યે

એકજ પૃષ્ઠ બ્રહ્માક્ષરનું કેમ ?
આભની બન્ને ય બ્રહ્મપાટીએ
તેજઅક્ષરાવલિ કેમ નથી આલેખાઇ ?
સૂર્યે અજવાળે છે અડધેરીક પૃથ્વી,
ને ચન્દ્રે અજવાળે છે અડધેરૂંક મુજ અંગ.
મ્હારા હૈયાને પાટે
મધ્યાહ્નને યે પડીને પથરાય છે
કાળકાળા મૃત્યુઘોર પડછાયા.

(ભરી ભરી આભની ગુફા સમી બ્રહ્મસભા ઘડીક અનુત્તર થંભે છે. મહીની તારકાવલિ સમા આંખડીઓના તારલા બ્રહ્મતેજે ચિન્તનેરા તગતગે છે)

ભગવાન બુદ્ધદેવ: કાળકુંવરી ભાખે તો છે સત્ય.
ઍંશી વર્ષે અહિંસા શીખવી;
એ મ્હારાં આત્મસન્તાન
આજ છે માંસાહારીઓ.

દેવપુત્ર ઈશુ ખ્રીસ્ત: વધસ્થંભે ન્હુડીને પોકાર્યો
પ્રભુનાં પિતૃત્વ, માનવજાતનાં ભ્રાતૃત્વ.
સામ્રાજ્યોનાં સિંહાસનના મોહમાં
ભૂલ્યાં એ બન્નેયને મુજ સન્તાનો.

હજરત મહુમ્મદ સાહેબ: મ્હેં ઉચ્ચાર્યો'તો ગેબનો પયગામ,
અલ્લાહ તાઆલાનું એકત્વ,
ને પોકાર્યો આત્મનઅન્ધારતા મદનો નિષેધ.

મ્હારા કવિવરોએ દીધી
બ્રહ્મભક્તિને જ મધની ઉપમા.

મર્યાદાવતારી શ્રીરામચન્દ્રજી : ચૌદ–ચૌદ વર્ષના વનવાસ વેઠીને
સદ્‌બોધ્યા મ્હેં સદ્‌બોધ
એકબાણ, એકવચન, એકપત્નીવ્રતના.
પૃથ્વીની પંચવટીમાં એના પડછાયા યે
કેટકેટલાક પડેલા રહ્યા છે આજ?

ભગવાન શંકરાચાર્ય : માહિષ્મતીમાં ઝંડા રોપ્યો'તો અન્તે
વેદધર્મનો–एकमेवाद्वितीयम्‌નો.
આર્યજનતા યજે છે આજ
એકને કે અનેક દેવદેવીઓને?
આજે તો પ્રગટ્યા છે જાણે
ઘરઘરના નોંખનોંખા પરબ્રહ્મ.

કરુણાધાર મહાવીર સ્વામી : એકેન્દ્રિય વધે કે પચેન્દ્રિય?
એકેન્દ્રિય કાયને ઉગારી ઉગારી
પંચેન્દ્રિય કાયને પીડે છે
મ્હારાં ધર્મસન્તાનો.

પુણ્યવર્ણા જરથૂસ્ત્ર : મનસા વાચા કર્મણા—
ત્રિવિધ વિશુદ્ધિની ઉપાસના શીખવી.
પૃથ્વીલોકનાં પુણ્યપ્રારબ્ધીઓ!

એમાંથી કઇ–કઇને કંકાવટીમાં ઝીલી
ને હૈયાના સંચમાં સંચી ?

પૃથ્વી: આ બ્રહ્મસભા જગતબ્રાહ્મણોની છે.
પ્રત્યેક પયગમ્બર છે બ્રહ્મકુમાર,
જગતનો નવજ્યોત જગતગુરુ.

(અન્તરિક્ષની ગહનતાને એરે વાણી ફૂટે છે, ને દિશાઓ સંકેલાઇ દિશાઓનાં દેવી પ્રગટે છે)

દિશાઓનાં દેવી: ઇન્દ્રધનુષ્ય સમો સોહામણો,
પણ એકએકનો છે એકલપન્થ.
દિશાઓ છે દસ–દસ,
ને કેડી કોરી છે એક એક.

ચક્રવર્તી કે ધર્મધુરન્ધર,
અચળાને અચળ સિંહાસને
નથી દીઠા દશે દિશાના કે દેવ.
દિગ્પાળ શા છે સૌ દિશદિશના દેવતા.
સહુ યોગીશ્વરો છે યુગદૃષ્ટાઓ,
ત્રિકાળદૃષ્ટા છે એક શ્રી एकमेवाद्वितीयम्.
પૃથ્વી! આજ ઉઘડ્યા છે ત્હારા ભાગ્ય.

(દિશાઓની દેવીને પૃથ્વી ઘૂટણિયે પડી વિનયવન્દના કરે છે)

ભરાયો છે આ વિશ્વકલ્યાણનો સમૈયો.
જગતકલ્યાણક બ્રહ્મકુમારોના
પૃથક્ પૃથક્ છે નિજ કલ્યાણધ્વજ.
કલ્યાણકેતુ ધર્મધ્વજોનો સમન્વય સધાશે
ત્હારે મહીથી પ્રગટશે પૂરણ બ્રહ્મજ્યોત.
કબીરે કીધા, નાનકે કીધા,
અકબરશાહે કીધા અવનીતલમા
ધર્મસમન્વયના મહાપ્રયત્નો
પૂર્વમા ચન્દ્ર ને પશ્ચિમે સૂર્ય તપે
ત્હારે પ્રગટે પૃથ્વીમા પૂર્ણિમા.
દશે દિશાઓમા દશ ઝળકશે સૂર્યદીવડિયા,
ને રચશે બ્રહ્મતેજનો કિરણમાંડવડો,
આભને ઓળગતો, પાતાળને પ્રકાશતો,
વિરાટના અણુઅણુને પરોવતો,

ત્ય્હારે ઉગશે નભોમંડળે
અનસ્ત પૂર્ણિમાની પૂરણજ્યોત.
દિનમણિ ગગનતલને લીંપે છે;
એમ લીંપશે એ પૃથ્વીનાં પડને,
પાપને, દુઃખને, અન્ધકારને.
ગેબના પુત્રો છો, ગહનતાના વારસ છો,
પરમ પયગામના છો પયગમ્બર.
ઉઠો ને આરાધો
અનન્તના સ્વામીની એ પૂરણજ્યોત.

(સકલ બ્રહ્મવર્ચસ્વી બ્રહ્મપુત્રો નિજનિજના કલ્યાણધ્વજ લેઈ—લેઈને મધ્યસ્થ અમૃતકુંડમાં રોપે છે; ને મહામેઘની સુવિશાળ વાદળીઓ સમી ત્હેમની કલ્યાણપતાકાઓ ગુંથાય છે. ધર્મધુરન્ધર સકલ જગતજ્યોતિર્ધરોનો મહાસમન્વય સધાયે ધ્વજમંડલને શિખરે પરમ પ્રભાની મહાજ્વાલાઓ ઉછાળતો અન્તરિક્ષે બ્રહ્મજ્યોતિ પ્રગટે છે. મહીં આલેખેલી છે અમૃતાક્ષરી કે 'સર્વકલ્યાણ.'

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता।
यदि भाः, सदृशी सा स्याद् भासस्तस्य महात्मनः ॥

બ્રહ્મવર્ચસ્વી સહુ વિશ્વદષ્ટાઓ એ બ્રહ્મજ્યોતને વન્દના વન્દી શીર્ષ લલાટે નેત્રે વદને હૈયે વધાવે છે.

સોળપાંખડી એ બ્રહ્મજ્યોતનાં દર્શને પૃથ્વીને રોમરોમમાંથી આહ્લાદનાં ઝરણાં ફૂટે છે, બ્રહ્માંડેરો અમૃતચાંદલિયો ઉગે છે.

પયગમ્બરો, તારલાઓ, સૂરજમાલાઓ, બ્રહ્માંડમાલાઓ, એ બ્રહ્મજ્યોતનો જયોચ્ચાર ઉચ્ચારે છે.)

દિશાઓની દેવી: જગતમાં જાગી પરમ જ્યોત !

શૂર આનન્દે, સન્ત આનન્દે, આનન્દે દેવનો ઘાટ;
આનન્દે–આનન્દે નવલખ તારલા,
થેઇ થેઇ નાચે વિરાટઃ
જગતમાં જાગી પૂરણુ જ્યોત.

ઉર ઉઘડ્યાં, કંઈ આત્મન્ ઉઘડ્યાં, ઉઘડ્યાં ચૌદે લોક;
ઉઘડ્યાં–ઉઘડ્યાં આભનાં બારણાં,
બ્રહ્મમહેલના ચોકઃ
જગતમાં જાગી પૂરણુ જ્યોત.

અણુઅણુ 'જય જય' 'જય જય' ઉચરે,
'જય' ઉચરે સંસાર;
કાળઝાળ ને વિરાટ વદે આ
હરિનો જયજયકારઃ
જગતમાં જાગી પૂરણુ જ્યોત.

(દશે દિશાઓને વન્દન વન્દતા શુકદેવજી સન્ધ્યાઆરતીને કાજ સત્યલોકમાં સિધાવે છે.)

વિશ્વગીતાઃ-

અંક ત્રીજોઃ ત્રિકાલપર સનાતનતા

પ્રવેશ ૧ લો

ગર્ભજોગીની યોગગુફા

(ભવાટવીના બ્રહ્માંડભ્રમણમાં બ્રહ્મલોકને માર્ગે એકદા તમિસ્રાના મહેલ સમી કાજળકાળી ગિરિગુફામાં સમાધિ સાધી શુકદેવજી શિલા સમા એક શિલાપાટે વિરાજેલા છે ગિરિવરની અન્તર્જ્યોત સમો સૃજનકાળનો મહાઅન્ધાર ફરતો ઢોળાઇ રહ્યો છે પૃથ્વીના પડદા સંકેલાયા નથી

આગિયાની સોનરેખ શો, ઝીણામાં ઝીણી વીજળી સમો પલવટનો પલપલાટ ત્હાં ઝબકે છે ને વળી પાછી જગતની આંતરો સમી તમિસ્રાની ઝાલરો ઢળે છે

થોડીક વારે જરિયાનની સાડી શો વીજળીની વેલ સમો ઝળહળાટ ! થાય છે, ને આભગુફાને આરે ઉગતો ચન્દ્રમા ચમકતો આવે એવો ઝાંખો ચન્દ્ર ગુફાદ્વારે ચમકે છે

ક્ષણેકમાં સુન્દરીની સૌન્દર્યમૂર્તિ ગર્ભજોગીની યોગગુફા અજવાળતી ઉભે છે)

સુન્દરી: એકાકિની આવી છું,
સૌન્દર્યશસ્ત્રો સજીને આવી છું.
અમે તો અપ્સરાઓ
અમારે સૌન્દર્યકટારે હૈયા છેદવાના
અમારા તો રૂપના જયપરાજય.

(ચોમેર નિહાળે છે)

ઇન્દ્રાસન એકનાં બે ન થાય?
આમ જ સધાતા હશે સદા
સંસારમાં સૌન્દર્યના દિગ્વિજય?
હૈયું હિંડોળે ચ્હડ્યું છે:
ને આ હિંડોલ છે અદ્‌ભુત.
એની કાન્તિકલા આકર્ષે છે,
એની પવિત્રતા હારે છે;
એના અંગના પરિમલ આવી-આવીને
મ્હેકાવે છે મુજ મનોવાટિકાને.

(ક્ષણેક વિચારહિંડોળે ડોલે છે)

હું શું કરું? કે શું ન કરું?
સુરેન્દ્રની આજ્ઞા એ જ અમારું જીવન.
સૌન્દર્યમૂર્તિ અપ્સરાઓ યે પરવશ છે.

જુગજુગના જોગી જેવા ડુંગર ડોલે રે;
ઝૂલન્તા ઝાડીઓને ઝોલે·
સોહાગી રાજ!
ડુંગર ડોલે ને મ્હારાં હૈયાં ડોલે રે. ૩

કાળની કીકી જેવા ડુંગર ડોલે રે,
વિશ્વ રમે એહ દૃષ્ટિછોળે: .
સોહાગી રાજ!
ડુંગર ડોલે ને મ્હારા હૈયાં ડોલે રે. ૪

લાવ, છોડુ મારુ મોહાસ્ત્ર.

૯

વૃથા જાય છે આજ
મ્હારાં અમોઘ સૌન્દર્યનાં બાણ.

(ત્રીજી પ્રદક્ષિણા ફરે છે. સાગરની ઉર્મિઓના ઉછળાટ સમ હૈયાના શ્વાસોચ્છ્વાસની સ્ફુરણાથી યોગીન્દ્રને ઉરસિતારે વધાવે છે. રસ, ભાવ, કામણ, વશીકરણ: સૌન્દર્યભેદાવલિની સામગ્રીનું નૈવેદ્ય ધરાવે છે: પણ નૈવેદ્યને દેવ પ્રારો એટલું યે શુકદેવજી પ્રારાતા નથી.

નિરાશાનાં નીરમાંથી જાણે છલંગ ભરીને)

આ તો જાણે વજ્રનો ખડક!
પવિત્રતાનો જાણે પ્હાડ! ઓહો!
સૌન્દર્યના ધોધથી કોરું એને, તો ખરી.
ત્રિભુવનમાં નથી ઝીલનારો કો મહારુદ્ર
વ્યોમપડતી મુજ સૌન્દર્યગંગાને.

બ્રહ્માના પદ્મ સમા ડુંગર ડોલે રે.
આતમ ડોલે એ હિંડોલે:
સોહાગી રાજ!
ડુંગર ડોલે ને મ્હારાં હૈયાં ડોલે રે. ૫

અમ્મર આયુષ્યના ડુંગર ડોલે રે;
ડોલે ભૂગોલ ને ખગોલે:
સોહાગી રાજ!
ડુંગર ડોલે ને મ્હારાં હૈયાં ડોલે રે. ૬

(હૈયેથી, નેત્રેથી, વદનેથી, ભાગ્યદેરોથી, સારે દેહખડેથી સૌન્દર્ય-કિરણો સમેટી સમેટી, કામણનાં વિષ પાઇ પાઇ, સૌન્દર્યનું સંમોહાસ્ત્ર

ઊડે છે. ધરતી ધ્રૂજે એમ સહજ—જરા- ગર્ભજોગીનો દેહ કંપે છે શુકદેવજીને ભાલે લગરીક આડી કરચલીઓ ઉઠે છે ભ્રુકુટિ ચ્હડીને પડે છે)

ગર્ભજોગી: (ભાગવન્તા સાગરના સમી ઘોષણાથી, અર્ધસમાધિતન્દ્રામાં)

અહો! દેવાંગના! સૌન્દર્યમૂર્તિ રંભા!
શું વાંછો છો? સ્વર્ગસુન્દરી!
આપું સકલ મુજ પવિત્રતા,
કે દઉં મુજ યોગનું મહાફલ?
એ જ છે મ્હારા પરમ ધન.

રંભા: બોલ્યા વચને પળજો, જોગીરાજ!
આપો મુજને આપની પવિત્રતા

રંભાઃ વધાવો એ પુણ્યકિરણે પૃથ્વીલોકને,
ને વધે તે મ્હને અર્પો.

ગર્ભજોગીઃ એ શિવાય અન્ય કિરણો
ભાળ્યાં મ્હારે જીવનભંડારે?

રંભાઃ આપો યોગીશ્વરનું અમ્મર યૌવન.

ગર્ભજોગીઃ યૌવન અર્પ્યાં રહ્યાં છે કોઇનાં?
સૂર્યે યૌવન દીધાં ચન્દ્રને;
ત્હો યે ચન્દ્રને થયો ક્ષય.

(નીરવ રજની ઉભી ઉભી સહુ સાંભળે છે રસરસિયો રજનીપતિ રજનીના હૈયાસાળુમાં લપ્પાતો લપ્પાતો હસે છે રંભાને પૃથ્વી આગળ સ્વર્ગ હારતુ ભાસે છે. ચન્દ્ર શું મીટ માંડે છે, રસનો ઉલ્લાસ પ્રગટે છે, છેલ્લો હુમલો આદરે છે

લોકોત્તર હાવભાવથી, સ્વર્ગના હાસ્યવિલાસથી રંભા યોગીશ્વર સન્મુખ ગીત ગાય છે, નૃત્ય માંડે છે, અંગહિન્ડોળ ડોલાવે છે, ચન્દ્રદેવને વિનવે છે.)

રંભાઃ નેણલે પધરાવી ચન્દ્ર! પૂજું-પૂજાવું,
મ્હારા રસિયાને કંઇક ત્હારાં હાસ જો હસાવ;
મ્હારા રસિયાને કંઇક ત્હારાં હાસ જો હસાવ.

ફૂલ્યાં ફૂલડાં સલૂણા કોડ કહી જશે;
આવી વિધુમુખી વસન્ત રાજ! વહી જશે;
મોંઘા મનના મનોરથો ય રહી જશે:

પિયુ! કોકિલા બોલાવે, આંબામંજરી ઝૂલાવે.
ચન્દ્રદેવ આ મનાવે, રસિકરાજ હો! મનાવ;
રસિકરાજ હો! મનાવ.

નેણુલે પધરાવી ચન્દ્ર! પૂજું–પૂજાવું,
મ્હારા રસિયાને કંઈક ત્હારાં હાસ જો હસાવ,

મ્હારા રસિયાને કંઈક ત્હારાં હાસ જો હસાવ.

યોગીન્દ્ર! આપો યૌવનના પરિમળ
મ્હારા એ જોબનને મ્હેકાવો.

ગર્ભજોગી: જોબન મ્હેકે એનાં જીવન મ્હેકે.
જોબનવેલીને ફૂલડે–ફૂલડે
પુણ્યના પરિમલ પમરે,
તો સંસારયાત્રા તીર્થયાત્રા નીવડે.
તો કલ્યાણજ્યોત ભાગ્યદ્વારે ઉતરે.
લ્યો, પાંખડી–પાંખડી વીણો,
લ્યો મ્હારાં એ જોબનનાં ફૂલ.

(રંભા વળી મહાત થાય છે, વિમાસે છે)

રંભા: (સ્વગત) વચનના પાલણુહારા છે
બાળાજોગીને ભોળવી લઉં.
મહેન્દ્રને નથી જોઈતી એમની પવિત્રતા,
મહેન્દ્ર વાંછે છે સમાધિયોગનાં મહાફળ.

(પ્રગટ) જગત્પાવન જોગીરાજજી!
અખંડ તપજો યોગીન્દ્રનો યોગ
સમાધિ તમ શાશ્વત શોભજો
વચને પળજો, મહાનુભાવ!
આપો યોગસમાધિનુ સકલ પુણ્યફલ

(ગિરિછાટ શા અચગ ગર્ભજોગી પદ્માસને વિરાજી રહે છે સિદ્ધિ કુંડ સમુ કમડલુ ઉપાડી અજલિ ભરે છે)

ગર્ભજોગી: આવો, જોઇએ તે લ્યો, સુન્દરી!
ત્હમારુ હો, ત્હમારા સ્વામીનુ હો
યોગસમાધિનુ મુજ સકલ તપોધન
સૌન્દર્ય માગે તે સૌ ત્હેનુ છે.

(દિશાઓના દુદુભિ ગડગડે છે આભ પુષ્પવૃષ્ટિ વરસે છે, નવે ગ્રહો સામટા ઉગી તેજછાલકોથી ગર્ભજોગીને અભિષેકે છે કિન્નરો ગર્ભજોગીનો દિગ્વિજય ગાય છે યોગગુફામા અજવાળા અજવાળા ઉભરાય છે)

રંભા: (ચકિત થઇને)
બ્રહ્માડ શેના ગાજે છે આ?
શો છે આજનો એવડો મહોત્સવ?
ગર્ભજોગીને તો હુ જીતી છુ આજ

આકાશવાણી: મહાત્માના મનોજયનો આ મહોત્સવ.
આત્મભડાર ઠાલવીને દીધા,
ન દીધી ત્હો યે પવિત્રતાની પાખડી.

આજે છે, દેવસુન્દરી!
ગર્ભજોગીના અખંડ જોગનો મહોત્સવ.
–બ્રહ્મચારી! બ્રહ્માંડ ત્હારું છે.

(દિશાઓ જાણે સંગાથે ઉચ્ચરતી હોય એમ પડઘાની પરંપરા આભને આંગણે આંગણે ગાજે છે. યોગગુફામાં તેજલોક ઢળવાય છે. ગર્ભજોગીના ચરણકમળમાં રંભા પરિમળની પૂજનવેલડી સરિખડી પડે છે. મધ્યાહ્નનાં સૂર્ય સમાં ગર્ભજોગીનાં સહસ્રકિરણી નેત્રો આભના ગોખમાં અનિમિષ નિહાળી રહે છે. ગેબના ગુંબજ ફાટે છે, ને બ્રહ્મવીજળીની વિદ્યુદ્‌ગંગા શુકદેવજીને હૈયે ને નેત્રે મહેમાનીએ પધારે છે.

અદ્‌ભુતતાના દર્શનમુગ્ધ ગર્ભજોગી ગહનતાની દર્શનસમાધિમાં ડૂબે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો

સનાતન અશ્વત્થ

(ગંગાતીરની તીર્થવાડીમાં ગહનતાઘેરા લતામંડપ સન્મુખ પારસપીપળા નીચે જગદ્‌ઉદ્ધારપણના અવતાર મહાત્મા નવમનુ મહારાજ પદ્માસને બેઠા નવમનુસ્મૃતિ લખે છે. ફરતાં મહાવન પથરાયેલાં છે. નીચે ગંગા વહી જાય છે, જગતસૌભાગ્યને ટેકવતી ભમ્મર સમી એની ભેખડ ઉન્નત ને અખંડ છે.

બ્રહ્માંડ ભમતા તેજકિરણ સમા શુકદેવજી ત્હાં આવી પાયે પડે છે.)

મનુ મહારાજ : કોનો તું પુત્રરત્ન? વત્સ!
કહાંથી આવે છે? શું વાંછે છે?
ભવની ભવાટવી સમું
આ તીર્થ તો વિકટ છે.

ગર્ભજોગી : ભારત ભાગવત ને પુરાણમંજરી
અમૃતતરસ્યાં જગતને દીધાં
એ વ્યાસપુત્ર હું શુકદેવ.
લોકલોકમાં શોધતો હીંડું છું:
મ્હારે ગાવું છે सत्यं पर धीमहि.
શોધ્યું નથી જડતું એ મહાસત્ય,
સંસારનિયન્તા આપશો એ?

મનુ મહારાજ : બ્રહ્માંડનું પરમ સત્ય
પરબ્રહ્મે રાખ્યું છે નિજ અન્તરમાં.

અંહી તે છે જગતગુરૂની ગહનતા,
આ તે છે અનુભવના ઓછાયા.

ગર્ભજોગી : એક સૂત્રે સદ્બોધશે એ અનુભવસાર?

મનુ મહારાજ : એક ઘૂટડે ત્હારે બ્રહ્માંડ પીવાં છે?
પીવાય તે પી ને પા, બાળ!
હું રચું છુ વનની વાડી.
તું પ્રફુલ્લાવ વાડીમાં વસન્ત.

ગર્ભજોગી : સંસારે શક્ય છે એ?

મનુ મહારાજ : માનવી મથશે તે મ્હોરશે.
ગગાના છે તીર્થતીર્થના ઘાટ,
એમ રચાશે યુગયુગની સ્મૃતિઓ,
ને ઘાટઘાટના દેવમન્દિરના દેવ જેવા
પ્રગટશે યુગયુગના સ્મૃતિકાર.

ગર્ભજોગી: તે ત્રિકાલાબાધિત સત્ય શુ?

મનુ મહારાજ : સનાતન એક સસારગગા.
જો આ પાણીનાં પૂર.
વ્હેણ વમળ ને લહરીઓ
ક્ષણક્ષણની એ ક્ષણિકતામા
ચિરંજીવ છે એક ગંગા.
એવો છે અનન્તપટ આ સસાર.

ઉપનિષદ ભાખે છે જગત્યાં જગત્.
મંહી વંટોળ વાય, વમળો ઘૂમે.
ને ક્ષણુક્ષણુ પલટાતી જલલહરી પેઠે
સંસારમાર્ગો યે યુગે યુગે નવલા.

ગર્ભજોગી: ત્‍હારે સંસારપલટાનો અધિષ્ઠાતા કોણુ?
માનવી કે મહાકાળ?

મનુ મહારાજ: યુગનો અધિષ્ઠાતા યુગદેવ.
કો કુરુક્ષેત્ર એને ઉચ્છેદે,
કો ધરતીકમ્પ એને પલટાવે;
કો પિતામહ એને નવસરજે.
ઇતિહાસ ઉકેલતી આંખડી કોકે છેઃ
ભવિષ્ય વાંચતાં કેટલાંકને આવડ્યાં!

ગર્ભજોગી: ભવિષ્યદૃષ્ટિ એટલે બ્રહ્માંડદીવડો.

મનુ મહારાજ: જોવી છે જગતગુફા ત્‍હારે?
લે, આજ એ બ્રહ્માંડદીવડાનાં અંજન,
ને જો ઘડીક જગતનાં જ્યોતિષ.

(ગર્ભજોગી એ અંજન આંજી જગતગુફામાં જુવે છે)

ગર્ભજોગી: આ તો કુરુક્ષેત્રનો સંહાર,
આ તો આર્યસંસ્કૃતિનો ઉચ્છેદ.

મનુ મહારાજ: અને એની યે પાછળ જો.

ગર્ભજોગી : આ તો મહાવીરોનાં સૂનાં શિખરો.
આ બાણશય્યા, આ પિતામહઃ
ને ભરતવંશના ખંડેર સરિખડા
પદે વિરાજેલા છે કુરુક્ષેત્રવિજેતા પાંડવોઃ
જાણે જીરણ કાળપુરાણ દેવદૂહેરીઓ.
પિતામહ શાન્તિપર્વ ભાખે છે.

મનુ મહારાજ : વત્સ સારે જગતે જોઇ વળજેઃ
કુરુક્ષેત્રોના મહાસંહાર મંડાશે,
વિપ્લવો, ઉથલપાથલો, પ્રલયો ગાજ શે,
અનાદિ ધરણી ને સનાતન વાતાવરણ
શોણિત ફૂવારાથી રંગાશેઃ
ત્હારે ત્હારે–સંસારના ધરતિકમ્પે–કમ્પે
એક જ સૂત્ર પુનર્જન્મે અવતરે છેઃ
|કુરુક્ષેત્રના આદિમાં છે ગીતાશાસ્ત્ર,
|કુરુક્ષેત્રને અન્તે છે શાન્તિપર્વ.
ફરીને વળી જો જગતગુફામાં.

(અલ્લાદ્દીવડાનું અજન આંજી ગર્ભજોગી વળી જગતગુફામાં જુવે છે.)

ગર્ભજોગી : અહું–અં; કાળનિયન્તા !
ન ઘટે આપને એ.

મનુ મહારાજ : શું દીઠું ? દેવબાલુડા !

ગર્ભજોગી : દુનિયા દવમાં સળગે છે તે.

મનુ મહારાજ : શાના દવ ? વત્સ !

ગર્ભજોગી : ખોટારાં લગ્નોના મહાદવ.
નીન્દી નાખોને એ સંસારઝાંખરાં.

મનુ મહારાજ : ફરીથી જો એ જગતગુફામાં.

ગર્ભજોગી : અરેરે ! નથી જોયું જતું. આ શુ ?
આ તે માનવસસાર ? કે પશુના ધણ ?

મનુ મહારાજ : ખરું, વત્સ ! ખરુ છે
નથી એ મનુષ્યની માનવતા.
એ તો છે હેવાનના હવસ
અતન્ત્રતા તે સ્વતન્ત્રતા નથી.
વ્યભિચારથી તો ખોટા લગ્ને સારાં.
નવસસારસ્રજનારને એટલું જ પૂછજો·
પુણ્ય વાવો છો કે પાપ ?
મનુષ્યનો દેવ સરજો છો કે પશુ ?

ગર્ભજોગી : સૌથી સારુ મ્હારુ બ્રહ્મચર્ય,
કે સ્ત્રીસઘની આભડછેટ જ નહિ

મનુ મહારાજ : બાળક છે, ને બાળક શું બોલે છે.
સસારની માઝા છે બ્રહ્મચર્ય,
સસારનુ અધિસ્થાપન છે ગૃહસ્થાશ્રમ.

પ્રવેશ ૩ જો

વિશ્વઅવધૂતોનો અખાડો

(અખડ વસન્તની ભૂમિમા એક આશ્રમ છે, જેને દેવમ.ની વિશ્વ અવધૂતોનો અખાડો ક્હે છે એ વસન્તઆશ્રમમા કોઇ ફૂલ તોડતુ નથી સૌ સુગન્ધથી પરિતર્પાય છે પૃથ્વીઓ ના પથ્યા મેઘના પાણી સૌ પીએ છે તેમ ત્હા પથ્યા ફૂલથી નિર્વાહે છે આશ્રમને ભાગ્યદેશે છે આશ્રમમન્ત્ર * यदृच्छा लाभसंतुष्ट

આશ્રમને આગણે દેવશિલાઓ છે મા' માસ ને બત્રીસે ઘડીએ શિલાઓને દેવપાટે અવધૂતોની કોક કોક જમાત જામેલી જ હોય છે

મુખડે આનન્દ છે નયણે સાત્ત્વિકતા છે ભાગ્યદેશે દાનની ભવ્યતા છે, એવા સાગરગભીર–आपूर्यमाण अचलप्रतिष्ठम् જેવા–એ અવધૂતોને ન્હોતા ભરતીના ઝલકાટ કે ન્હોતા ઓટના ઓસરવા જીવે આનન્દનારા હાર્યે આનન્દનારા સર્વસ્વ પામે ને સર્વસ્વ સમર્પીને આનન્દનારા અવધૂતોનો સદાસર્વદા આનન્દ એ જ આતમરગ છે

પ્રાણવિનીમયનો મહાનિયમ એમનો જીવનમન્ત્ર હતો, 'સ્વકાજે સિદ્ધિઓ નથી '

ન્યાય નહિ, દયાનુ ત્હા રાજ્ય હતુ બદલો નહિ ક્ષમા ત્હા અધિદેવી હતી વિક્રય નહિ, ઉદારતાનો ઝુડો ત્હા ઉડતો ત્હાં એ પલ્લાની તુલા હતી દાનતુલા

શ્રવણો બ્રહ્માડના પોકાર સુણતા નયનો વિશ્વની પીડાઓ પારખતા સન્કલ્પ દાસ હતો ઇચ્છા એ જ યાત્રા હતી

બ્રહ્માડસગીતની સિતારી અખડ ગાજે છે એમ ધૂનનો એમનો એકતાર અખડ ગાજતો ત્હા સૌ સ્હમજતા ને આચરતા કે જીવન એ જ અખડ આરતી

બ્રહ્માડભાર વહન્તા એ સૌ આતમરામ પખીની પાખથી યે હળવા હતા)

જગતનું પરમ સત્ય છે સંસાર,
ને સંસારનું પરમ સત્ય છે દામ્પત્ય.
જગતના જોગન્દર !
ऊर्ध्वमूल मध.शाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् .
કાળના ગર્ભમાં હજી તો જન્મ્યો નથી
એ અવ્યયનો વ્યયકારણહારો.
એ અવ્યય અશ્વત્થ તે સનાતન સંસાર.

(ગર્ભલેખી નવપાંગરી અશ્વત્થડાળે ગ્હુકે છે, મનુ મહારાજ નવ યુગનો સ્મૃતિગ્રન્થ આગળ આલેખે છે અશ્વત્થમાં કાળજૂના વાયરા વાય છે, પાકાં પાન સગાથે નવવસન્તની કુંપળો યે ફદક ખેરવે છે, બ્રહ્મસૂત્ર-ચીતર્યાં એમાંનાં પર્ણ પંખીડાંઓ દિશદિશમાં લઇ જઇને વેરે છે યુગ-યુગનવના એ સનાતનત્વને દિશાઓ વધાવે ને પૂજે છે મહાકાળ નિરખી નિરખી અટ્ટહાસ્ય હસે છે)

પ્રવેશ ૩ જો

વિશ્વઅવધૂતોનો અખાડો

(અખંડ વસન્તની ભૂમિમાં એક આશ્રમ છે જેને દેવમંડળી વિશ્વ-અવધૂતોનો અખાડો કહે છે એ વસન્તભોમમાં કોઈ ફૂલ તોડતું નથી સૌ સુગન્ધથી પરિતર્પિત છે પૃથ્વીકુંડમાં પણ મેઘનાં પાણી સૌ પીએ છે તેમ ત્હાં પણ ફૂલથી નિર્વાહ છે આશ્રમને ભાગ્યદેશે છે આશ્રમમન્ત્ર ક यदृच्छा लाभसंतुष्ट.

આશ્રમને આંગણે દેવશિલાઓ છે બારે માસ ને બત્રીસે ઘડી એ શિલાઓને દેવપાટે અવધૂતોની કોક કોક જમાત બેઠેલી જ હોય છે

મુખડે આનન્દ છે નયણે સાત્ત્વિકતા છે, ભાગ્યદેશે દાનની ભવ્યતા છે એવા સાગરગંભીર–आपूर्यमाण अचलप्रतिष्ठम् જેવા–એ અવધૂતોને ન્હોતા ભરતીના ઝળકાટ કે ન્હોતા ઓટનાં ઓસરવાં જીત્યે આનન્દનારા હાર્યે આનન્દનારા સર્વસ્વ પામે ને સર્વસ્વ સમર્પીને આનન્દનારા અવધૂતોનો સદાસર્વદા આનન્દ એ જ આભરણ છે

પ્રાણવિનીમયનો મહાનિયમ એમનો જીવનમન્ત્ર હતો 'સ્વાર્થે સિદ્ધિઓ નથી'

ન્યાય નહિ, દયાનું ત્હાં રાજ્ય હતું બદલો નહિ ક્ષમા ત્હાં અધિદેવી હતી વિક્રય નહિ, ઉદારતાનો ઝુંડો ત્હાં ઉડતો ત્હાં એક પલ્લાની તુલા હતી દાનતુલા

શ્રવણો બ્રહ્માંડના પોકાર સુણતા, નયનો વિશ્વની પીડાઓ પારખતા સંકલ્પ દાસ હતો ઇચ્છા એ જ યાત્રા હતી

બ્રહ્માંડસંગીતની સિતારી અખંડ વાગે છે એમ ધૂનનો એમનો એકતાર અખંડ વાજતો ત્હાં સૌ સમજતા ને આચરતા કે જીવન એ જ અખંડ આરતી

બ્રહ્માંડભાર વહન્તા એ સૌ આતમરામ પંખીની પાંખથીયે હળવા હતા)

વિશ્વઅવધૂતો: જંગલના જોગી વ્હાલા! બ્રહ્માનન્દઘેલા:
જગના ગુરુઓ,
હરિના–હરિજનના ચેલા;
વ્હાલા! બ્રહ્માનન્દઘેલા.
જંગલના જોગી વ્હાલા! બ્રહ્માનન્દઘેલા.

સંસારસાગર ભર્યો વિષઅમૃતે આ,
જામ્યું સુરાસુરનું મન્થન નીરમાં, હા!
મોજા પ્રચંડ ઉછળે ભવલોઢ શાં, ને
ડૂબે જહાજ કંઈ, કો તરી ઉતરે ત્હાં.

અમૃતના આંબા
એ તો નમણા નમેલા;
વખડાંને ઘોળી ઘોળી
પીવામાં પહેલા:
વ્હાલા! બ્રહ્માનન્દઘેલા.

જોગી એ જ ભોગી સાચા,
કુદરતધાવેલા, કુદરતધાવેલા,
કુદરતધાવેલા:
વ્હાલા! બ્રહ્માનન્દઘેલા.

જંગલના જોગી વ્હાલા! બ્રહ્માનન્દઘેલા.

(વીજવેગે ગેબમાંથી એક પવનપાવડી આવે છે. પાવડી ઉપર રંગેલું છે योगः कर्मसु कौशलम्.)

અવધૂતોની જમાત: જય સચ્ચિદાનન્દ!

આગન્તુક અવધૂત: જય સચ્ચિદાનન્દ!
આજનો આનન્દ અદ્ભુત હતો.

એક અવધૂત: અવનીમાં આનન્દ માનનારા ચે
છે અમારા કો અવધૂત.

આગન્તુક અવધૂત: પૃથ્વીમાં તો છે આનન્દના ઓપ.
રત્નો રેલાય છે ત્હ્યાં રસસાગરમાં.
આજે હું થયો' તો ભીખારી,
ઉતારઅજુવાધ્યા લક્ષ્મીપુત્રોના
પાપના પોટલા ઉપાડનારો.

હતું काम्याणां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ચોથી ઉપર હતું न मे भक्तः प्रणश्यति. પાંચમી ઉપર હતું संगं त्यक्त्वा फलानि च. છઠ્ઠી ઉપર હતું लाभालाभौ समे कृत्वा सुखदु:खे जयाजयौ. સાતમી ઉપર હતું कर्मणैव हि संसिद्धि:—આઠમી ઉપર હતું गहना कर्मणो गतिः. નિષ્કામ અખાડાની અવધૂતપાવડીઓ એમ બ્રહ્મમન્ત્રોથી સોહાગસુન્દર હતી.

શુકદેવજી પવનપાવડીઓને ન્હૅરેલી રજ ઉડાડે છે.
વળી એક અવધૂત ગયા ને એક આવ્યા.)

આગન્તુક અવધૂત : વનમાં થયો'તો આજ વાઘ.

બીજો અવધૂત : વાઘ! હિંસામૂર્તિ વાઘ કેમ ?
આપણો તો વિશ્વસેવાનો અખાડો,
આપણે તો વિશ્વસેવાના અવધૂત.

આગન્તુક અવધૂત : દેશકાલાનુસાર આપણા અવતાર.
ભીષણ વન માગતું'તું ત્હારે
ભયમૂર્તિની ભીષણતા,
પુરુષવ્યાઘ્રની પરુષતા.
આણે સંચરતી નવવધૂવલ્લરીના
લૂંટારાઓ લૂંટતા'તા સૌભાગ્યશણગાર.
બ્હારવટિયાઓના યે ધર્મનિયમાનુસાર
એ તો છે અઘોર અધર્મ.
ભય પમાડી ભગાડ્યા ભેરૂઓને.

ત્રીજો અવધૂતઃ ભગવાને ક્ય્હાં ન્હોતો લીધો નૃસિંહાવતાર ?
મનુજમાંની પશુતાની એ જગતલીલા.

આપણે પગલે પગથિયું યે જગ ઉંચેરડું ન્હુડે
ત્ય્હારે જ સફલ આ અવતાર.

(ચારેઽ અવધૂતોનું ઝૂમખુ જાય છે, એક આવે છે)

આગન્તુક અવધૂત: સર્વસ્વ આપી આવ્યો મ્હારૂ
તપોધન, પુણ્યસચય, સર્વસ્વ.
શબ સમો ખાલી દેહે આવ્યો છુ.

અવધૂત: એમ કેમ ?

આગન્તુક અવધૂત: આત્મભૂખ્યો, પ્રાણુતરશ્યો, દુર્ગન્ધમ્હેકન્તો
પાપકુંડે પડ્યો હતો કો પાપી.
ન્હવરાવ્યો, દેવ શો નિર્મળો કીધો,
દીધો સકલ મુજ આત્મસચય,
ને સન્ત કરી સ્થાપ્યો દેવસિંહાસને.

એક અવધૂત: પારસસ્પર્શે લોહનું કાચન થાય,
ને પારસ પારસ ન મટે.

બીજો અવધૂત: લોહનું કાચન કરવું
એ જ છે આપણો આશ્રમધર્મ.

(એક અવધૂત નાચતો નાચતો આનન્દતો આવે છે)

આગન્તુક અવધૂત: જમાતને જય સચ્ચિદાનન્દ!
આનન્દો, આજે છે આનન્દપર્વ.

એક અવધૂત: એટલી યે આસક્તિ શી આપણે?

બીજો અવધૂત: આસક્તિ નથી, આનન્દ છે આ.
આ છે છાયા વગરનો લોકઃ
નથી અંહીં વિષાદની યે છાયા.
શીલ દાન તપ ભક્તિ સેવા–
પુણ્યનાં યે ન હોય ગર્વ કે ગૌરવ:
ગુણના યે ન હોય આત્માભિમાન.
ગાલઢળેલી જ હોય
સન્તનાં પોપચાંની પાંદડીઓ.
આનન્દ એ આસક્તિ નથી.
આનન્દો, મહેરામણ શો આનન્દે
જગતઅવધૂતોનો અખાડો આજ.

આગન્તુક અવધૂત: આનન્દો, હું હારી આવ્યો આજ.
આત્માનાં નૈવેદ્ય ધરાવી આવ્યો.
કપરી છે વિશ્વની પ્રારબ્ધજાળ.

(દશે દિશાઓમાં દશ પવનપાવડીઓ પરવરે છે, ને બે અવધૂત આવે છે.)

એક આગન્તુક: પુત્ર થયો હતો, પુત્ર આજ.

બીજો અવધૂત: પિતામહ સમા અવધૂત તે પુત્ર!
આગન્તુક: માતૃવાત્સલ્ય ઝીલવાને.
માતાને ધાવણુ સ્હુર્યું હતું.

પડખામાં ન હતો પુત્ર;
પુત્ર હતો ધર્મરાયનો મહેમાન.
એ યશોદાજીની ભાવભીની ગોદમાં
થઈ આવ્યો બાલમુકુન્દ કનૈયો.
મુખડામાં કાંઈ ઉડતા'તા એવડાક
ધાવણના મિઠ્ઠા વાત્સલ્યફૂવારા!
ઝીલી આવ્યો જગતમાં જઈ,
સ્વર્ગમાં યે નથી તે,
માતૃવાત્સલ્યનાં દૂધ.

બીજો અવધૂત: (બીજા આગન્તુકને)
અને આપે શી આદરી'તી
સોહામણી સંસારલીલા?

બીજો આગન્તુક: માળી થયો'તો, રસમાળી.
આત્માઓને છાંટી આવ્યો રસસજીવન
કંઈ કંઈ કરમાયેલાને પ્રફુલ્લાવ્યાં પાછાં.
કવિતા છાંટી છાંટી પ્રેરણા પાઈ,
નિર્જીવની ચેતના જગાડી,
પૃથ્વીની કુંજે વસન્ત વાવી.
આત્માને ઉન્નતાભિલાષી કીધો.
પ્રાણની કળીઓનાં કીધાં ફૂલ.
સંસારની વાડીઓ કંઈક મઘમઘે છે.
આયુષ્ય એ જ આનન્દનો ઉત્સવ.

વિશ્વગીતા

(પવનપાવડીઓની રજ ઉડાડતા શુકદેવજી ઉડે છે.)

ગર્ભજોગી: મ્હારો થાક ઉતર્યો આ દર્શને.
ચાલ, જીવ! જીંદગી એટલે જ કલ્યાણયાત્રા.
વિશ્વઉદ્ધારણહારા અવધૂતોનો આ અખાડો.
એનાં દર્શન એ ય ભાગ્યોદય.
પુણ્ય ને પરમાર્થના આ અવતાર.
જોગધારી કો જગતજોગન્દર,
ભોગધારી કો સંસારી સન્તઃ
સહુ છે વિશ્વઅખાડાના અવધૂતો.
ભાલા ઝીલી કો દયાધર્મ પ્રસારે,
પોતે મરી કો જીવતાં શીખવે,
મહામેધાવી કો મેધાજનન માંડે,
રસર્ષિ કો બ્રહ્માંડભેદ ઉકેલેઃ
સહુ છે અખાડાના અવધૂત.
બ્રહ્માંડવડલાને પાંદડે પાંદડે લખ્યા છે
વિશ્વઅવધૂતોના ઉદ્ધારણમન્ત્ર.
અખાડો આમન્ત્રે છે કે આવ ને રહે.
ક્ય્હાંથી લાંગરે આવે કલ્યાણઆરે
મ્હારૂં જગતસફરી જહાજ?
યાત્રા! યાત્રા! યાત્રા!
આયુષ્યભરની અગમ્યતીર્થની યાત્રા,
પામર જીવાત્માનો એ જ પરમ મોક્ષ.

(પવનપાવડીઓની રજ લવાટે વધાવી આંખોમાં આંજે છે, ને અનન્તમાં ઉડે છે)

પ્રવેશ ૪ થો

બ્રહ્મતીર્થની યાત્રાએ

(અન્તરિક્ષના મહાસાગરમાં પૂર્ણિમા ઉગે છે, ને બ્રહ્માંડઅજવાળી પુણ્યચન્દ્રીના તરંગરાજ રમતે ચ્હડ્યા છે મંહી પ્રભામૂર્તિ સમા નિષ્કલંક રાજહંસો, દેવહોડલાં શાં, માનસઆરેથી ઉડતા ઉડતા પધારે છે.)

રાજહંસો: આવ્યાં જગતનાં ન્હોતરાં, ચાલો વિશ્વ વધાવા;
નયણાં આ ઢળી ઢળી જાય,
વિશ્વનો રાજ વધાવા.

(એક બ્રહ્મપાર્ષદ આસમાંથી પૃથ્વીમાં ઉતરતા હોય છે, તે પ્રણામાંજલિ કરી રહીને)

બ્રહ્મપાર્ષદ: आद्यौ कृतयुगे वर्णो नृणां हंस इति स्मृतः
એ જ માર્ગ; સંચરો અનન્તને પન્થે.

(નિજને ધર્મપન્થે પળે છે.)

રાજહંસો: આવ્યાં ગગનનાં ન્હોતરાં, ચાલો વિશ્વ વધાવા;
આતમ આ ઉંડુ ઉંડુ થાય,
વિશ્વનો રાજ વધાવા.

(રાજહંસો ગાતા ગાતા ઉડે છે, પિતૃલોકની વ્યોમાટવીને ગોખે ચ્હડે છે.)

પિતૃલોકના અધિદેવતા: ક્ય્હાં સંચરશો? જ્યોતિમૂર્તિઓ!

રાજહંસો: પરમ કલ્યાણુને આરે,
બ્રહ્મતીર્થની યાત્રાએ.

પિતૃલોકના અધિદેવતા: ગગન તો ત્હમારે છે સરોવર.
ઉંડો આભની યે પેલે પાર.
સંચરો વણુસીમાળા દેશમાં:
ઉંચે, હજી ઉંચે, અનન્તતાને પન્થે.

(રાજહંસો ગાતા ગાતા ઉડે છે)

રાજહંસો: પખીની પાંખમાં પ્રેરણા, ચાલો વિશ્વ વધાવા;
ઉડવાના એને ઉમંગ,
વિશ્વનો રાજ વધાવા.

(રાજહસો ગાતા ગાતા ઉડે છે, આભનો ચન્દરવો ઓળગી સિદ્ધલોકની અગાસીએ ચ્હડે છે)

સિદ્ધલોકના અધિદેવતા: ક્‌હાં સચરશો ? જ્યોતિર્મૂર્તિઓ !

રાજહંસો: પરમાત્મનના ઉદ્યાનોમા રમવા,
બ્રહ્મતીર્થની યાત્રાએ.

સિદ્ધલોકના અધિદેવતા: પાંખોમાં પ્રેરણા થનગને છે
જાવ, થાક નહિ ચ્હડે.
આથી યે ઉન્નત શિખરે ઉડો.
ઉંચે, હજી ઉંચે, અનન્તતાને પન્થે.

(રાજહંસો ગાતા ગાતા ઉડે છે)

રાજહંસો: માનવપ્રાણમાં ઝંખના, ચાલો વિશ્વ વધાવા,
આતમઉછાળા અભંગ,
વિશ્વનો રાજ વધાવા.

(રાજહંસો ગાતા ગાતા ઉડે છે, તારવિયાના દ્યુતિમંડલમાં સૂર્યલોકમાં વિચરે છે)

સૂર્યલોકના અધિદેવતા: ક્યહાં સંચરશો? જ્યોતિમૂર્તિઓ!

રાજહંસો: દિશાકાલના મહાવનને પેલે કાંઠે,
બ્રહ્મતીર્થની યાત્રાએ.

સૂર્યલોકના અધિદેવતા: નિર્બન્ધ છો, તીરથવાસીઓ!
દિશાકાલની કુંજે છે ન્હાનકડી
જાવ દિશાકાલથી પર પ્રાન્તમાં
ઉંચે, હજી ઉંચે, અનન્તને પન્થે.

(રાજહંસો ગાતા ગાતા ઉડે છે)

રાજહંસો: નથી રે આડચ, નથી આગળા,
ચાલો વિશ્વ વધાવા,
નથી રે સીમાઓને ઘાટ,
વિશ્વનો રાજ વધાવા.

(રાજહંસો ગાતા ગાતા ઉડે છે, મન્દાકિનીના દેવજલની સેખડે સ્વર્ગ લોકમાં ન્હડે છે)

સ્વર્ગ લોકના અધિદેવતા : ક્યહાં સંચરશો ? જ્યોતિર્મૂર્તિઓ !

રાજહંસો : સચ્ચિદાનન્દના સોહાગમન્દિરે,
બ્રહ્મતીર્થની યાત્રાએ.

સ્વર્ગ લોકના અધિદેવતા : ઉડો, બ્રહ્માંડનાં બાર સંકેલાય છે,
અગમ્યતા આગળા ઉઘાડે છે.
સિધાવો ઈન્દ્રિયપરની વાડીઓમાં;
ઉંચે, હજી ઉંચે, અનન્તતાને પન્થે.

(રાજહંસો ગાતા ગાતા ઉડે છે)

રાજહંસો : ઉંચે-ઉંચે, આ દિગન્તમાં
ચાલો વિશ્વ વધાવા;
ઉઘડે અનન્તની વાટ,
વિશ્વનો રાજ વધાવા.

(રાજહંસો ગાતા ગાતા ઉડે છે, અખંડ તેજની કુંજોમાં સત્યલોક ન્હડે છે)

સત્યલોકના અધિદેવતા : ક્યહાં સચરશો ? જ્યોતિર્મૂર્તિઓ !

રાજહંસો : પુણ્યવન્તાંઓના પુણ્યલોકમાં,
બ્રહ્મતીર્થની યાત્રાએ.

સત્યલોકના અધિદેવતા : અંધકારના અચળા ઉતરી ગયા,
અનાત્મતા ઓસરી ગઈ.
આંખોમાં ઓજસ્‌તેજસ્‌ની ભરતી છે,

પુણ્યના છે દેહ હ્‌મારા.
સંચરો, પેલાં રહ્યાં બ્રહ્મસિંહાસન.
પુણ્યલોકની જ વચ્ચે છે પાજ.
સત્યલોકથી બ્રહ્મલોક આઘેરા નથી.
ઉંડા બ્રહ્માંડસીમાઓ ઉલ્લંઘીને
દિગન્તને સ્‍હામે પાર.
ઉંચે, હજી ઉંચે, અનન્તને પન્થે.

(ગાતા ને ગાતા રાજહંસો દિશાઓની ગહનતામાં ઉડે છે)

રાજહંસો: આવ્યાં અનન્તનાં ન્હોતરાં,
ચાલો વિશ્વ વધાવા;
ધૂમવે દિગન્તના ઘાટ,
વિશ્વનો રાજ વધાવા.
આતમઆનન્દી હો! આવજો,
ચાલો વિશ્વ વધાવા;
વિહરે લ્હેરખડે વિરાટ,
વિશ્વનો રાજ વધાવા.

(આત્માને આમન્ત્રતા અનન્તનાં આમન્ત્રણનું અખંડ ગીત ગાન્યાં કરે છે. રાજહંસો ઉંચે ને ઉંચે ઉડતા પરવરે છે)

બ્રહ્માંડોનાં પગથિયાં કરીને
બ્રહ્માંડપર બ્રહ્મસિંહાસને:
ઉંચે, હજી ઉંચે, અનન્તતાને પન્થે.

આવ્યાં અનન્તનાં ન્હોતરાં-

પ્રવેશ ૫ મો

બ્રહ્માંડમંડલનો મહારાસ

(બ્રહ્માંડતારણનો મહાયોગ જામ્યો છે.

. વાળે વાળે મોતી પરોવી બ્રહ્મનૃત્યે નાચતી પ્રચંડમૂર્તિ યોગમાયા, શિકરો ઉડાવતા ફરતા ફુવારા શી લોક લોક વેરતી, વિરાટહૈયામાં ઘૂમી રહી છે. બ્રહ્માંડતારણનું આજ કલ્યાણમુહૂર્ત છે

શરદનાં જલવર્ણા આભમાં મહાયોગનો મહિમા વિશ્વભરતો ઉડી રહ્યો છે. વસુન્ધરાની રસકુંજોમાંથી ગન્ધવતીની ગન્ધફરફર સરિખડો અવ્યક્ત ને જલમીઠડો વેણુનાદ સંભળાય છે. વિશ્વમેરુની એ વેણુનાદની ગાનમૂર્છનામાં ડોલે છે, તેજનાં રજકણ સમા ભૂગોલખગોલો એ મહિમા સાગરમાં ઉછળતા હેલિયાં ખાય છે

સૌભાગ્યના કુંકુમથાળ સમો દેવચન્દ્રમા દિશાસાગરને આરે ધીરે ધીરે, ડોલતો ડોલતો, ઉગે છે સહસ્રપાંખડી કમલદલમાં વિરાજતા, પરમાત્માના પૂર્ણાવતાર શા, શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર પૂર્ણિમાના એ ચન્દ્રોદયમાં વિરાજેલા દર્શન દે છે

ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા સમા, આત્મકાન્તિની રૂપમૂર્તિ સરિખડાં જગત્‌શોભના રાધિકાજી, બ્રહ્માંડલક્ષ્મી શા રસસોહાગસોહન્ત, શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રના અંગઅંગમાં વિરાજમાન છે.

ઝૂલી—નમી જતી રસની કિરણવેલીઓ સરિખડી યોગવિહ્‌વળી ગોપિકાઓ ગોપિકાગીત ગાતી ગાતી દિશદિશમાંથી પધારે છે)

એક ગોપિકાવૃન્દ : जयति तेऽधिकं जन्मना व्रज.

બીજું ગોપિકાવૃન્દ : श्रयत इन्दिरा शश्वदत्र हि.

ત્રીજું } : दर्शित दृश्यता दिक्षु तावका-
ગોપિકાવૃન્દ } स्त्वयि धृतासवस्त्वां विचिन्वते

(ગોપિકાગીતમાના અમૃતચરણો ગાતી ગાતી રસદુલારીઓ શી ગોપિકાઓ, બ્રહ્માંડવિભૂતિઓની જ્યોત્સ્નાજ્યોત સરિખડી, સૂર્યપુત્રી કાળ યમુનાને ઘાટે ઉતરે છે पुष्णामि चौषधिः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः એ મહદર્થે શરદ્પૂર્ણિમાના એ રસાત્મક સોમમન્દિરેથી રસેશ્વર કૃષ્ણચન્દ્ર ચન્દ્ર જેમ ચન્દ્રિકા સગાથે પધારે તેમ, રસેશ્વરી રાધિકાજી સહવર્તમાન ઉતરે છે રાસની રમઝટ મડાય છે

દેહ ને ઇન્દ્રિયોના સમા વિરાટ ને વિરાટવિભૂતિઓના સમા રાસ મડલની પદતાલીથી રસકુંજો ધમધમવા માંડે છે ઇન્દ્રિયઇન્દ્રિયમા એના પડઘા પડે છે)

ગર્ભજોગી: પ્રાગ પ્રાગ રસરાજના અનહદ મૃદંગ વાય,
પરબ્રહ્મના ચોકમા રસના રાસ રચાય.

ઉગત શારદપુનમ ચન્દ, વ્રજમા મળી વૃન્દવૃન્દ,
કિરણકિરણ ઝીની ઘૂમન્ત, ગગનગોફ ગૂંથે,
ગહુરા ગજવી દિગન્ત મધુરી મુરલી બજન્ત,
રસભર નટવર રમન્ત જગવિભૂતિ જૂથે,
અરસપરસ હસી-હસાવી, વળી વળી
નયનન નચાવી,
ઢાળી દૃગરસ ભીંજાવી છબિ અનૂપ છાજે,
વિલસે રસના વિલાસ, રાધાવર રમત રાસ,
ઉછળે આનન્દહાસ, પ્રભુતા ગાજે,
હો સન્ત ! પ્રભુતા ગાજે.

(અષ્ટપદી ગાતા જયદેવજી પધારે છે.)

ધીર સમીરે યમુનાતીરે વસતિ વને વનમાલી.

કૃષ્ણચન્દ્ર : રસકવીન્દ્રજી ! પધારિયે.
જલમંજુલ જલતરંગ ટમકે
એવાં ટમકે છે તમ કવિતસંગીત.
નિરખો વસુન્ધરાની પરમ લીલા.
સતી પદ્માવતી સંગાથે ખેલો છો
એથી યે અદ્ભુત રસરસીલો,
ચન્દ્ર ને ચન્દ્રકિરણોના સમોવડો,
વિરાટ ને વિરાટવિભૂતિઓનો મહારાસ.

(પ્રાચીન કાવ્યકલાના છેલ્લા તારલા સમા, અષ્ટપદી ગાતા, રસર્ષિ જયદેવજીને રાસેશ્વર ને રાસેશ્વરી વન્દન વન્દે છે. ઉભયની ચરણવન્દના લઇને રસર્ષિ રાસમંડલમાં જઇ વિરાજે છે.

સહસા વિશ્વરંગ બદલાય છે, નવા આભ પ્રગટે છે, ને રાધાકૃષ્ણના રૂપ પલટાઇ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર નારાયણ સ્વરૂપે ને શ્રી રાધિકાજી લક્ષ્મી સ્વરૂપે વિહરે છે. નભોમંડલની કરચલીઓ સમી સાગરલહરીઓ ડોલે છે, ને સાગરશાયી લક્ષ્મીનારાયણ એ લહરીઓ સંગાથે જલહિન્ડોલે ડોલે છે. હૈયાહૈયામાં એ લહરીઓની પગલીઓ પડે છે)

ગર્ભજોગી: મલકે મણિ શેષશિર, ઝળકે ઉર્મિ અધીર,
નાચે કંઇ નીરનીર તતતતથા થૈયે;
વિધિના ચોરંગ ઢંગ પ્રગટે નવરંગ રંગ,
રમતા અદ્ભુત તરંગ ઉદધિને હૈયે;

ગૂંથીને જગલક્ષ્મી સાથ દંગરસ સમ હાથહાથ
વિહરે નીરશાયી નાથ નીર કેરી પાજે
વિલસે રસના વિલાસ, લક્ષ્મીનીરશ્યામ રાસ,
ઉછળે આનન્દહાસ, પ્રભુતા ગાજે,
હો સન્ત ! પ્રભુતા ગાજે

{ (એ રાજરાજેશ્વરીને ભજનથી સત્કારતા ભક્તરાજ નરસિંહ પધારે છે)

કુંકુમને પગલે,
પધારો રાજ ! કુંકુમને પગલે
મ્હલમ્હલતા મોહનજી પધાર્યા
ડગમગતે ડગલે
પધારો રાજ ! કુંકુમને પગલે

ભગવાન }
નારાયણ } : જો, દામા કુંડના પાવનકારી ! જો
નિરખ, ને નિરખે એવું ગા
હૈયા ને હૈયાઊર્મિઓનો
જો આ મહાઓઘ મહારાસ
અણુપરમાણુન્હાનકડા ઉરઉરમાં
ક્ષીરસાગર ઉછળે છે
વ્યોમ ને વ્યોમતરંગાવલિ શી
નિરખ ને ગા અગાધ આ રાસલીલા

(ભગિનીલહરીએ ઉદ્ગારા સાગરખંજરી શી કરતાલો ઝમકારી જગતને જગાડતા દેવાના પડદાઓ ઉઘાડતા ભક્તરાજ નરસિંહને ભગવાન લક્ષ્મી નારાયણ સ્નેહે વન્દન કરે છે ઉભયની ચરણવન્દના લઈને ભક્તરાજ રાસમંડળમાં જઈ વિરાજે છે

(પછી વિશ્વરંગ બદલાય છે, નવો ભાગ પ્રગટે છે, ને લક્ષ્મીનારાયણની રૂપચ્છાયાઓ પથરાઈ ભગવાન નારાયણ પુરુષસ્વરૂપે ને જગન્માતા લક્ષ્મીજી, પુરુષના ઉડતા ઉત્તરીય શી, પુરુષની પ્રકૃતિસ્વરૂપે વિહરે છે. મહાપ્રાણ ને પ્રાણની પ્રેરણાઓના સભા ચૈતન્યની ચેતનાના રાસ મટાય છે પ્રાણપ્રાણમાં એના સજીવનપ્રાણના પ્રેરણ થાય છે)

ગર્ભજોગી: વરસે છે મન્દમન્દ અમીનાં કંઈ બુન્દબુન્દ,
ઝમકે પડછન્દછન્દ, દિગ્દિગન્ત ડોલે;
ઉરના અણુબોલ ભાવ, રૂપના અણમોલ લ્હાવ,
છાંટે રસરંગધાવ નયનનની છોળે,
સંજીવન ઢોળી ઢોળી, પ્રકૃતિને રોળી રોળી,
ચેતનથી ચોળી ચોળી મુગ્ધવદન લાજે;
વિલસે રસના વિલાસ, પ્રકૃતિ ને પુરુષરાસ,
ઉછળે આનન્દહાસ, પ્રભુતા ગાજે;
હો સન્ત! પ્રભુતા ગાજે

(દિલરુબા વગાડતા વગાડતા ને પ્રાણપ્રાણમાંની પ્રેરણા સમું ગીત ગાતાં મેવાડનાં મહારાણી ક્ષત્રિયકુલકિરીટિની પ્રકૃતિની પ્રેરણા શા મીરાંબાઈ પધારે છે)

પ્રેમની, પ્રેમની, પ્રેમની રે,
મ્હને વાગી કટારી પ્રેમની.

પુરુષોત્તમ: જગતનું ક્ષત્રિયતીર્થ છે ચિતોડ.
એ ચિતોડનું ચે, મીરાંબાઈ!
કલ્યાણક ધર્મતીર્થ છો.

બ્રહ્માંડે એક જ છે પુરુષ,
અન્ય સૌ છે પુરુષની પ્રકૃતિકલાઓ.
ત્હમે છો પ્રાણપ્રાણની પ્રેરણા.
પ્રકૃતિની પ્રતિમા! પુરુષની પ્રેમપુત્રી!
પ્રાણ ને પ્રાણપ્રેરણા સમોવડા
નિરખો પુરુષપ્રકૃતિનો આ મહારાસ.

મીરાંબાઇ: મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર,
જેમ રાખે તેમ ત્હેમની રે·
મ્હને વાગી કટારી પ્રેમની.

(એ ગીત ગાતા ગાતા ને ઢોલક વગાડતા મેવાડના મહારાણી ક્ષત્રિય કુલકિરીટિની મીરાબાઇને પુરુષ ને પ્રકૃતિ વન્દન વન્દે છે. રાસેશ્વરની ચરણ વન્દના લેઇને પ્રકૃતિસ્વરૂપા મીરાંબાઈ રાસમંડળમા જઇને વિરાજે છે

મૃત્યુના પડછાયા સમી એક અન્ધારવાદળી આવી ઘડીક અમૃત ચન્દ્રમાને યે હોલવી નાખે છે સૃજન પહેલાંની તમસ્રજનીના અન્ધાર વાદળ દિશામુખને લોપી રહે છે યમદૂતો નાચે છે, નરકના ઓછાયા આનન્દે છે, સ્વર્ગે ઘડીક તો જાણે ડૂબી જાય છે ધર્મરાયનો તેજદીવડો એક ડગમગતો ડોલે છે મહાપ્રલયની નિબિડ તમિસ્રા ધમધમી રહે છે

વળી વિશ્વરંગ બદલાય છે, નવા આભ પ્રગટે છે, ને પુરષોત્તમનો સ્વરૂપપવડો થઈ પછી ધીરે ધીરે સર્વત્ર તેજ તેજ રેલવતુ હિરણ્યગર્ભનું તેજસ્વરૂપ પ્રગટે છે સૂર્યની તેજજ્વાળા શી, સુવર્ણસર્વસ્વની સુવર્ણપ્રભા સમી, હિરણ્યગર્ભની જ્યોતિર્મિલા વિશ્વરેલન્તી ઝળહળી રહે છે

હિરણ્યગર્ભ ને હિરણ્યપ્રભાના તેજલોકના રાસ મડાય છે. પ્રજ્ઞા ને પ્રતિભાના ચોકમાં ને ઝરૂખે ઝરૂખે પ્રભાજ્યોતની દીપશિખાઓ પ્રગટે છે)

ગર્ભજોગી: સુરસુહાગ ધરી સુહન્ત, બ્રહ્માહાસથી હસન્ત
રસરમા ઉષા ઉગન્ત નભનભને આરે,

ઉડુગણઉરમાં સ્ફુરન્ત, જગજગને જળ વહન્ત,
જ્યોતજ્યોત જઈ જ્વલન્ત વિશ્વદ્વારદ્વારે;
વિરમે વસમા અન્ધાર, પ્રગટે પ્રભના ફૂવાર,
ફૂટતા નભ ધારધાર અજબ તેજ આજે;
વિલસે રસના વિલાસ, સુરપ્રભા–હિરણ્યરાસ,
ઉછળે આનન્દહાસ, પ્રભુતા ગાજે;
હો સન્ત! પ્રભુતા ગાજે.

(સદસતનું સારંગીનો અદ્ભુત સરોદ ઘોરવતા, નિર્માણની મહા-કથા કથતા ને ગહનતાના પડદાઓને ભેદતા સુરદાસજી દેવદેરાયાં પધારે છે..

તરછોડો શું હાથ?
પ્રિયવર! શું તરછોડો હાથ?

તરછોડી હૈયે થકી જાવ તો
જાણું ખરા જગનાથ:
પ્રિયવર! શું તરછોડો હાથ?

હિરણ્યગર્ભ: ચક્ષુ હોલવીને, સુરદાસજી!
દિવ્ય ચક્ષુઓ પામ્યા છો.
મૃત્યુદંષ્ટ્રાઓ સમો વિશ્વવિકરાળ
ને ચિતાઝાળ સમો સર્વભક્ષી
નિરખો કાલોઽસ્મિનો ભીષણ રાસ:
વિશ્વંભરની વિશ્વગાજન્તી પદતાલી.
પરબ્રહ્મનો પરમ પન્થ

મૃત્યુદરવાજામાં થઇને સંચરે છે.
મૃત્યુને ઓળંગે એ અમરત્વ પ્રાશે.

સુરદાસજીઃ નહિ છૂટે સંગાથઃ
પ્રિયવર! શું તરછોડો હાથ?

(બ્રહ્મસંગીતને સૂરે કીર્તન ગાતા પ્રજ્ઞાચક્ષુ અન્તર્દૃષ્ટાને રાસેશ્વર આલિંગન દે છે, ને રાસેશ્વરની ચરણવન્દના લેઈ સુરદાસજી દેવરોર્યા રાસમહલમા જઇ વિરાજે છે

મહપ છોડી ચોકમા જતા, નગર ત્યાગી ઉદ્યાનમા વિચરતાં, અસીમ આભનો વાતાવરણ વિસ્તરી રહે, એમ બ્રહ્માંડનગરીના છેલ્લા કોટકાંગરા આથમી જતા બ્રહ્મચોકમા એક બ્રહ્મપૂર્ણિમાની ભરતી ઊંચી રહે છે સોળ-પાખડી ઞમળ શો દેવચન્દ્રમા પાછો પ્રફુલ્લે છે ને અનંતના અબાર દિશા-સાગરોમા ઉછળે છે. જગતના અન્ધાર આથમે છે, ઇન્દ્રધનુષ્યના અદ્ભુત વિશ્વરંગો વિરામે છે, ગહનતાની સન્ધિ । ચે પ્રકાશવન્તી થાય છે, ને એક અગમ્ય અગોચર અવર્ણનીય જ્વરંગી પરમાત્મનનો મહાસાગર અનન્તતામા ઢલમલી ઉઠે છે હિમાદ્રિ ફરતી વનરાજી સમી, અમ્બોનિધિ ઉપરની જળછાંયી જેવી, અદ્દશ્ય કિરણાવલિ શી, મહામાયાની સૂક્ષ્મ રોમાવલિ પર બ્રહ્મને અંગોઅંગે રમતી હોય છે

મન્દાકિનીમા તરતી દેવનૌકાઓ સમા રાસધારીઓ, બ્રહ્મપૂર્ણિમાના પૂરમાં ઉંચે ને ઉંચે અનન્તના આરા ભણી ઉડતા ચેતનવિમાનો સમાં, નિ સીમમાં સચરતાં ભાસે છે.

આત્માપરમાત્માનો પરમ રાસ જામે છે, ને આત્મઆત્મમાં એના બ્રહ્મપડછન્દ જાગે છે)

ગર્ભજોગીઃ ચેતનજડ લોકલોક ટોળે મળી થોકથોક
ઘૂમત ગગનચોક—ચોક, પડછન્દા બોલે;

અણુઅણુ–બુદ્બુદ અનન્ત, આતમ આતમ ઉડન્ત,
બ્રહ્મરાસ મળી રમન્ત શ્રી હરિની છોળે;
ઢમકે કંઇ કાળઢોલ, ઘમકે કંઇ બ્રહ્મબોલ,
પ્રગટે ગહરા ખગોલ, દુંદુભિ વિભુ બાજે:
વિલસે રસના વિલાસ, બ્રહ્માંડ–પરબ્રહ્મરાસ,
ઉછળે આનન્દહાસ, પ્રભુતા ગાજે;
હો સન્ત! પ્રભુતા ગાજે.

(જે ચન્દ્રમા સમી અમીવર્ષણ આંખડીએ રસોજ્જ્વળ ને વદનવેલેથી सत्यं परं धीमहि ના વચનફૂલડાં વેરતા શુકદેવજી સમીપે સંચરે છે.)

ગર્ભજોગી: सत्यं परं धीमहि.

પરબ્રહ્મ: (ચન્દનીનો સાગર ઉચ્ચરતો હોય જેવા શબ્દે)
પધારિયે, ગર્ભયોગીશ્વર!
વિશાલબુદ્ધિ વ્યાસજી પ્રસન્ન છે ને?

શુકદેવજી: બ્રહ્મસુધા પીએ છે, વિશ્વનાથ!
ભારત રચ્યું, પુરાણો રચ્યાં,
ઊંડો આત્મન્ અસન્તુષ્ટ હતો.
ભાગવતસંહિતા હવે ગૂંથે છે;
મનુકુલનું ભક્તિરસનું મહાકાવ્ય.
અમૃતના ઓઘ ઉછાળે છે.
આપની સર્વસંચરતી આંખડલીથી
શું અજાણ્યું છે? વિશ્વંભર!

પરબ્રહ્મ: પાણીમા પદ્મ સમા છો
સસારમા જન્મ્યા, સમારથી અલિપ્ત છો
પેખો બ્રહ્માડમડલનો મહારાસ
સહસ્રતન્તુ સારગી એક બોલ બોલે
એવુ કોટી–કોટી તત્ત્વોનુ બ્રહ્મસગીત
સાગરબુદ્ધિ વ્યાસજીને કહેજો,
બ્રહ્માડનું નવભાગવત સરજે,
સકલ મહાધર્મોનો સમન્વય ગાય
સમુદ્રોનો સમન્વય તે સાગર,
લોકલોકનો સમન્વય તે બ્રહ્માડ
મહાધર્મોના બ્રહ્મબ્રહ્મનો સમન્વય
તે બ્રહ્માડપૂર્ણિમાનો પરબ્રહ્મ

(પાયપડી આમનવેલડી સમા શુ દેવજી દડવત્ કરી ચરણે ઢળે છે બ્રહ્માડતારણનો મહારાસ જામેલો છે પરબ્રહ્મના હૃદયદેશે નાભિદેશે ભાગ્યદેશે બુદ્ધિદેશે, હસ્તસ્થલીમા પાયતળિયે, નખમણિઓમાં બ્રહ્માડે મહારાસ ખેલી રહ્યા છે, પરબ્રહ્મના ચૈતન્યસાગરના મહાપૂર ફરાવાવ પ વિલસી રહ્યા છે વિશ્વતોમુખી રાસમડલ વચ્ચે એમ્તારો વગાડતા, બ્રહ્મબસીં ગાતા, ગર્ભજોગી પરબ્રહ્મના હૃદયદેશે જઇને બ્રહ્મનૃત્ય નાચે છે ત્રણ ગુણે ચાતુર્વર્ણ્ય પ્રવૃત્તિ ને નિવૃત્તિ, પુણ્ય ને પાપ જ્ઞાન યોગ કર્મ ભક્તિ બ્રહ્મમાર્ગ, ચતુર્ધા મુક્તિ પચ મહાતત્ત્વો, ચરાચર જડ ને ચૈતન સ તણખા, ફરતી ફૂલખરણી શા એ બ્રહ્મરાસમાથી નિર્ઝરે છે રૂપમ્વા પલટી પલટીને રાસધારીઓ ભૂત, વતમાન ભાવીના પયગમ્બરો ફિલસુફો તત્ત્વેત્તાઓ ઋષિજનો યોગીન્દ્રો કવિઓ મહાપુણ્યશાળીઓનાં રૂપ ધરી ધરીને ગર્ભજોગીની સગાથે બ્રહ્મરાસ ખેલે છે એમ બ્રહ્માડમડલનો મહારાસ રચાય છે

જયદેવજી ખંજરી બજાવે છે, નરસિંહ કરતાલો ઝમકારે છે, મીરાંબાઈ ઢોલક બોલાવે છે, સુરદાસજી સારંગી ઘેરાવે છે, શુકદેવજી એકતારો ઝણકારે છે. રસ પ્રસાદ પુણ્ય પ્રતિભા ભક્તિ શ્રદ્ધા જગત્કવિતાનું બ્રહ્માંડ-સંગીત, ગીત વાદ્ય–નૃત્યગાજન્દ દિશાઓના મહાવનની પાર અનન્તની મહાકન્દરાઓમાં ઢોળાય છે

રાસમંડલના હૃદયપ્રદેશમાં નાચતા શુકદેવજી નવભાગવતનું ગોપિકાગીત ગવરાવે છે, ને રાસમંડળી એ જીવતી જીવતી બ્રહ્મતેજમાં ઘૂમે છે)

શુકદેવજી: આવો–આવો, તીરથવાસી સન્ત હો!
બ્રહ્મના બ્રહ્મમહેલે;
જાગી–જાગી પૂરણ બ્રહ્મજ્યોત હો!
બ્રહ્મના બ્રહ્મમહેલે. ધ્રુવ

મીરાંબાઈ: અન્ધારાં રેલી આલ રચ્યાં,
મંહી વેર્યા રતનના દીપ રે;
કેમે કરીને મ્હારે એહ ઉતરવા?
એ સાગર, હું છીપ.

રાસમંડળી: હો બ્રહ્મના બ્રહ્મમહેલે.

સુરદાસજી: આંખ ભરી, મ્હારાં હૈયાં ભરાયાં,
ભરિયા સલૂણા સોહાગ રે;
એક ભરાય હવે આતમ માહરો,
યુગનાં ભરાય તો તો ભાગ્ય;

રાસમંડળી: હો બ્રહ્મના બ્રહ્મમહેલે.

શુકદેવજી: માંડી દિશાઓ ને રોપ્યો માંડવડો,
ચેતનસિંહાસન કીધાં રે;

વિલસે વિરાટને યે છોગલે છબીલો·
વિશ્વને કલ્યાણ એહે દીધાં·

રાસમંડળી: હો બ્રહ્મના બ્રહ્મમહેલે.
જાગી–જાગી પૂરણ બ્રહ્મજ્યોત હો!
બ્રહ્મના બ્રહ્મમહેલે

(રાજતેજાને યોગતેજના, સસાર ને મન્વન્તરના સમા, અદ્ભુત તેજ-સગમથી સોહન્તા જીવન્મુક્તિમા માણતા, બ્રહ્મર્ષિસભાથી વીંટળાયેલા જનક વિદેહી સસારસિંહાસને વિરાજેલા રાસમડળને શિખરે દર્શન દે છે

દિશાભવના આરાઓની પાર નિ સીમની સીમમાં બ્રહ્માંડતારણના મહારાસના પગ્ઘાઉડતા પુરવરે છે એ અગોચર આનુભિડયા અગાધ બ્રહ્મ જલ તોં સળગતા યે નથી મહાગગન સમોવડા સર્વને નિજમા શમાવતા અગમ્ય ઉદાર અનિમિષ ઉભા છે

યોગવિમાનમા ઉડતા ભગવાન પતજલિ, મહાવ્યોમ વીંધતા ધૂમકેતુ શા, પધારે છે)

પતજલિ: દિશાસાગર ભરતું બ્રહ્માડ એટલે
પરબ્રહ્મ ને યોગમાયાનો લગ્નયોગ.
આદરુ હું યે મ્હારુ યોગશાસ્ત્ર.
મ્હને યે લાધ્યુ યોગનુ પરમ સૂત્રઃ
चित्तवृत्तिनिरोध योग .